
EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

Scientific journal

2018. Vol. 1. Issue 1-2.

ISSN 2618-1274 (print)
ISSN 2618-1282 (online)

Dnipro
Oles Honchar Dnipro National University

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (print) ISSN 2618-1282 (online)

2018. Vol. 1. Issue 1-2.

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS>

Засновник

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках

Науковий журнал «Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках» був заснований у 1993 р. (1993-2017 рр. видавався під назвою «Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія»). Журнал є одним з провідних наукових видань, в якому висвітлюються сучасні епістемологічні студії у галузі філософських, соціальних і політичних наук.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Голова редакційної колегії:

Професор, д.філос.н., Токовенко О. С., ДНУ.

Заступники голови редакційної колегії:

Проф., д.філос.н., Окороків В. Б., ДНУ.

Проф., д.політ.н., Кривошеїн В. В., ДНУ.

Проф., доктор політичних наук, Третяк О. А., ДНУ.

Відповідальний секретар редакційної колегії:

Доц., к.філос.н., Вершина В.А., ДНУ.

Члени редакційної колегії:

Prof. Teresa Obolevitch, Pontifical University of John Paul II (Польща);

Ph. D. Daniel J. Epstein, Texas technical University (США);

Prof., Dr., Oktay Tanrisever, Middle East Technical University (Туреччина);

Assoc. Prof. Dr., Isik Kuscuk-Bonnenfant, Middle East Technical University (Туреччина);

Prof., Dr., Youngtae Shin, University of Central Oklahoma (США);

Проф., д.габілітований, Єжи Йозеф Вятр, Європейська Вища Школа права та управління (Польща);

Проф., д.філос.н., Гугнін О. М., Жешувський політехнічний університет (Польща);

Проф., д.філос.н., Рамішвілі В. М., Тбіліський державний університет ім. І. Джавахішвілі (Грузія);

Проф., д.філос.н., Гнатенко П. І., Інститут соціальної та політичної психології НАПН України (м. Київ);

Проф., д.філос.н., Мінаков М. А., Національний університет «Києво-Могилянська академія»;

Проф., д.політ.н., Кирилюк Ф. М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Проф., д. політ.н., Щедрова Г. П., Університет імені Альфреда Нобеля (Дніпро);

Проф., д.соціол.н., Безрукова О. А., Київський національний університет;

Проф., д.соціол.н., Зоська Я. В., Класичний приватний університет (Запоріжжя);

Проф., д.соціол.н., Катаєв С. Л., Класичний приватний університет (Запоріжжя);

Проф., д.соціол.н., Лісієнко О. В., Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (Одеса);

Проф., д.соціол.н., Лобанова А. С., Криворізький державний педагогічний університет;

Проф., д.соціол.н., Щудло С. А., Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Проф., д.політ.н., Горбатенко В. П., Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України (Київ);

Проф., д.політ.н., Наумкіна С. М., Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (Одеса);

Проф., д.політ.н., Тупица О. Л., ДНУ;

Проф., д.політ.н., Іщенко І. В., ДНУ;

Проф., д.соціол.н., Ніколенко В. В., ДНУ;

Проф., д.філос.н., Шевцов С. В., ДНУ;

Проф., д.філос.н., Кулик О. В., ДНУ;

Проф., д.філос.н., Осетрова О. О., ДНУ;

Проф., д.філос.н., Павлова Т. С., ДНУ.

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара від 21.12.2018 № 6.

пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна.

Журнал внесений у Перелік наукових фахових видань України з політичних наук (наказ МОН України № 1604 від 22 грудня 2016 р., зі змінами від 24.05.2018 р. № 527)

Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences

Scientific Journal «Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences» was founded in 1993 (1993- 2017 was issued under the name «Visnyk of Dnipropetrovsk University. Philosophy, Sociology, Political Sciences»). The journal is one of the leading scientific publications, which highlights contemporary epistemological studies in the field of philosophical, social and political sciences.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief:

Professor, Dr. Sc., Tokovenko O. S., DNU.

Deputy Editors:

Prof., Dr. Sc., Okorokov V. B., DNU.

Prof., Dr. Sc., Kryvoshein V. V., DNU.

Prof., Dr. Sc., Tretiak O. A., DNU.

Executive Editor:

Assoc. Prof., Ph.D., Vershina V.A., DNU.

Members of the editorial board:

Prof., Dr., Teresa Obolevitch, Pontifical University of John Paul II (Poland); Ph. D. Daniel J. Epstein, Texas technical University (USA);

Prof., Dr., Oktay Tanrisever, Middle East Technical University (Turkey);

Assoc. Prof. Dr., Isik Kuscuk-Bonnenfant, Middle East Technical University (Turkey);

Prof., Dr., Jerzy Jozef Wiatr, European School of Law and Administration (Poland);

Prof., Dr., Youngtae Shin, University of Central Oklahoma (USA);

Prof., Dr., Gugin O.M., Rzeszow University of Technology's (Poland);

Prof., Dr., Ramishvili V. M., Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia);

Prof., Dr., Gnatenko P. I., Institute of Social and Political Psychology NAPS of Ukraine (Kyiv);

Prof., Dr., Minakov M. A., National University of «Kyiv-Mohyla Academy»;

Prof., Dr., Kirilyuk F. M., Kyiv National Taras Shevchenko University (Kyiv);

Prof., Dr., Zhedrova G. P., Alfred Nobel University;

Prof., Dr., Bezrukova O. A., Kyiv National Taras Shevchenko University;

Prof., Dr., Zoska Ya. V., Classical Private University (Zaporizhzhia);

Prof., Dr., Katayev S. L., Classical Private University (Zaporizhzhia);

Prof., Dr., Lisienko O. V., South Ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushynsky (Odesa);

Prof., Dr., Lobanova A. S., Kryvy Rih State Pedagogical University;

Prof., Dr., Zhudlo S. A., Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Prof., Dr., Gorbarenko V. P., Institute of State and Law Koretsky V.M. NAS of Ukraine (Kyiv);

Prof., Dr., Naumkina S. M., South Ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushynsky (Odesa);

Prof., Dr., Tupitsa O. L., DNU;

Prof., Dr., Izhenko I. V., DNU;

Prof., Dr., Nikolenko V. V., DNU;

Prof., Dr., Shevtsov S. V., DNU;

Prof., Dr., Kulyk O. V., DNU;

Prof., Dr., Osetrova O. O., DNU;

Prof., Dr., Pavlova T. S., DNU.

Approved by the Decision of the Scientific Council of the Oles Honchar Dnipro National University (21.12.2018 № 6)

72 Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine.

The journal was included into the List of scientific professional editions of Ukraine

political science the certifying Board of the MES of Ukraine December 15, 2016

(approved by order of MES of Ukraine № 1604 of 22 December 2016)

УДК 13 +122

Received 10 July 2017

Received in revised form 15 August 2017

Accepted 22 September 2017

Бродецькая Ю.Ю.

Днепропетровский национальный университет
имени Олеся Гончара

doi: 10.15421/341801

ТВОРЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ФЕНОМЕНА ТРУДА

Статья посвящена анализу фундаментальных условий решения проблемы индивидуальной и социальной целостности. Состояние культурного и духовного кризиса современного общества, деформация человеческого потенциала, его обесценивание, актуализируют потребность в поиске глубинных факторов решения экзистенциальных проблем. Фокус исследовательского анализа, в связи с этим, переносится на один из фундаментальных духовных феноменов, участвует в решении указанных проблем - творческий труд. Пытаясь раскрыть продуктивный потенциал феномена, автор обращается к рассмотрению условий и механизмов его развития, а также основных угроз его реализации личностью. В качестве последних, в частности, выступает современная система тотального потребления, стала апогеем развития массового общества.

Ключевые слова: труд, культурное потребление, тотальное потребительство, отчуждения, целостность.

Бродецька Ю.Ю., Творчий потенціал феномену праці

Стаття присвячена аналізу фундаментальних умов вирішення проблеми індивідуальної та соціальної цілісності. Стан культурної та духовної кризи сучасного суспільства, деформація людського потенціалу, його знецінення, актуалізують потребу в пошуку глибинних чинників вирішення екзистенційних проблем. Фокус дослідницького аналізу, у зв'язку з цим, переноситься на один з фундаментальних духовних феноменів, що бере участь у вирішенні зазначених проблем – творчу працю. Намагаючись розкрити продуктивний потенціал феномену, автор звертається до розгляду умов й механізмів його розвитку, а також основних загроз його реалізації особистістю. В якості останніх, зокрема, виступає сучасна система тотального споживання, що стала апогеем розвитку масового суспільства.

Ключові слова: праця, культурне споживання, тотальне споживацтво, відчуження, цілісність.

Brodetskaya Yu.Yu., The creative potential of the labor phenomenon

This article analyzes the fundamental conditions for solving problems of individual and social integrity. Status of cultural and spiritual crisis modern society and human potential deformation actualize the need to find the underlying factors solutions existential problems. In this context, the focus analysis research is transferred to one of the fundamental spiritual phenomena involved in solving these problems - creativity, creative work. To reveal the productive potential of the phenomenon, the author examines the conditions and mechanisms of creativity, and the main threat to its realization of personality. Such a threat is a modern system of total consumption, which was the culmination of the modern society development.

Keywords: labor, cultural consumption, total consumption, alienation, integrity.

Определяя характер общественных отношений, Н.Лосский отмечает: «Что такое есть семья, государство, нация, закон, хозяйство, политическая или социальная реформа, революция и пр., словом, что такое есть социальное бытие и как совершается социальное явление - этого вообще нельзя усмотреть в видимом мире физического бытия, это можно узнать лишь через внутреннее духовное соучастие и сопереживание невидимой общественной действительности. В этом заключается абсолютно непреодолимый предел, положенный всякому социальному материализму, всякой попытке биологического или физического истолкования общественной жизни. Общественная жизнь по самому существу своему духовна, а не материальна...» [1, 123]. Сложно не согласиться с данной исследовательской перспективой, утверждающей себя в анализе общественной проблематики настоящего времени. Нарушение социального баланса, деформация социальных связей, заставляют обратиться к поиску фундаментальных причин сложившейся ситуации – природе человека, его потенциалу, непосредственно участвующему в решении проблемы социальной целостности.

Направляя собственный потенциал на реализацию потребительского желания «иметь» (в противовес потребности «быть»), современный человек не ориентирован на со-участие, причастность к общему Целому, формирование продуктивного социального опыта. Поглощенный потребительским «хочу» и его симулякрами: успешностью, материальным благополучием, популярностью и престижем, он не заметил, как создал вокруг себя пространство пустоты, разочарования и одиночество. В динамичном и претензионном мире, трансформирующемся в глобальное виртуальное пространство, его воздухом, средой,

эфиром стала иллюзия, доверяя которой, он порождает лишь все большую зависимость от материального мира. Желание «иметь» искажает его восприятие мира, субъективизирует и фрагментирует окружающую реальность, стремится подменить собой его потребность в настоящем, реальном, смыслополагающем, вдохновляющем личность на активность, созидание – творческий труд.

Осмысленная потребность в труде становится для человека единственным способом выхода за границы зависимости материального мира, шансом обретения себя, освобождения от власти конформного «хочу». Актуализация данного стремления становится, по сути, условием переориентации личности (а, следовательно, и социума), не на тотальное потребление (стяжание, эксплуатацию) окружающего мира, а на познание и преобразование. Другими словами, творческий труд выступает базовым условием решения экзистенциальных проблем человека, средством становления индивидуальной целостности. В этом живом и динамическом процессе актуализируется роль основных условий последней – социальной среды и культуры, закладывающих багаж социального опыта и знаний человека и непосредственно участвующих в реализации его творческого потенциала. Поскольку «лишь в синтезе труда, социальной среды и культуры раскрывается последний, формируется стратегия культурного потребления, как условия гармоничного отношения к миру и решения проблемы социальной целостности» [2, 311].

В качестве фундаментального условия человеческой жизни, творчество раскрывает себя в актуализации потребности в труде, участвующей в реализации духовного потенциала личности¹. Другими словами, решение экзистенциальных аспектов человеческой

¹ О роли труда в реализации человеческого потенциала впервые говорится в рамках христианской православной традиции. Труд (от греч. *ποίησις, ἔργον* - сотворение, создание, делание) был заповедан человеку Богом и требовался от него еще в Раю, до падения (Бог поместил первых людей в Эдемском саду, чтобы те возделывали и хранили его (Быт 2:15)), где носил характер творчества по промыслу Божьему. В христианской философской традиции категория «творчество», употребляется только в отношении Божественных дел. Жизнь человека как духовного создания, тоже должна подчиняться ритму труда и отдыха, а творческий труд должен быть направлен на пользу ближнему. Таким образом, изначально труд есть творческий процесс, выступающий благословением для человека, единственным условием освобождения личности. Лишь вследствие грехопадения бесплодная работа приобретает характер рутинных практик [3].

жизни всегда связано с творческим процессом совершенствования - созидательным трудом, в процессе которого и происходит раскрытие уникального человеческого потенциала, преобразования окружающей его среды.

Являясь жизнеутверждающей установкой, труд определяет перспективы человеческого развития (поскольку без него невозможно даже полноценное физическое функционирование организма). При этом основным условием реализации этой миссии труда в жизни человека выступают: во-первых, отношение к труду² и, во-вторых, его характер. Другими словами, можно сказать, что ценностное отношение человека к труду (труд как ценность) трансформирует последний в творческий процесс. В свою очередь обесценивание труда ведет к культу желания «иметь», актуализации потребительских установок на использование, эксплуатацию окружающего мира, но не полноценное участие в нем.

Речь идет о том, что культивация потребительских установок деформирует суть и принципы труда, дезактуализирует его значение. В этой ситуации, логика развития потребительской ориентации опирается на продуцируемое сознанием иллюзорное восприятие себя и окружающего мира. Иллюзия убеждает человека в том, что для получения желаемого нужно лишь захотеть, этот соблазн не вызывающий сомнений, и дезактуализирует ценность труда (прежде всего, как средства усовершенствования собственной природы). Паразитируя на фоне эксплуатации потенциала личности – талантов, способностей, заложенных в природу человека, и требующих своего обнаружения, развития, иллюзия рисует соблазнительную «реальность» – мир, в котором все существует для и ради него: близкие, их забота и внимание, природа, сама окружающая реальность. Принимая данное искажение – уникален Я, как форма, эталон, а не мой

духовный потенциал, то есть содержание, суть, человек присваивает последний. Он допускает мысль о том, что он совершенен, что все, чем он наделен – способности к танцам, пению, рисованию, умение заводить отношения с окружающими, писать стихи и т.п. – его собственность, заслуга, непосредственно свидетельствующая о превосходстве над окружающим миром. Другими словами, в поисках способов материализации искажения, реализации «хочу», иллюзия блокирует объективное понимание того, что квинтэссенция уникальности личности, которую необходимо развивать, делиться с окружающим миром – есть его духовный потенциал. Что лишь совершенствование последнего позволяет раскрыть все многообразие и уникальность личности, составляет условие ее гармоничного развития.

Требуя огранки, талант нуждается в труде: познании, навыках работы, то есть постоянном совершенствовании. Только так возможна его реализация. Поэтому именно потребность в труде, выражающая себя в осознании его ценности, формировании установки на труд, позволяет реализовать этот духовный дар. При этом открытие его в себе есть лишь обретение шанса на творческое развитие, но не конечный результат. Следовательно, принимая иллюзию о собственном совершенстве, человек перекрывает перспективу собственного развития. Взамен этому он взращивает в себе претензию на использование вверенного ему таланта для реализации собственного «хочу». На этом фоне потребительское желание «иметь» становится базовым переживанием личности, ведущим мотивом ее активности. Для реализации его личность готова беспощадно, эгоистично эксплуатировать собственный потенциал.

Последний в этой ситуации превращается в товар, который человек стремится, как можно выгодней продать. Такая, по сути, нечеловече-

² С принятием христианства открытием стала реальность духовного мира, господствующего над материальным, а также понимание индивидуальности каждого человека и его личной ответственности перед Богом. Изменяет христианство и отношение к труду, впервые противопоставляя античному (языческому) пренебрежительному взгляду на труд положительную его оценку - заповедь постоянного делания, неустанного труда как «дела Божия». Последнее органически вытекает из принципов христианского понимания жизни и задач человека на земле [4].

ская установка проявляет себя в стремлении к накоплению «доказательств» собственного совершенства. Вместо опыта гармоничных отношений, знаний о многообразии социальной жизни человек направляет себя на эксплуатацию окружающего мира, конструирует пространство, в котором обесценивается все, что его окружает – близких, их любовь, друзей и т.п. Постепенно все окружающее человека пространство приватизируется, то есть трансформируется в «собственность», существующую для удовлетворения его неиссякаемых желаний. И чем больше эта «собственность», чем больше бонусов получает человек за эксплуатацию своего потенциала, тем больше верит в иллюзию собственной состоятельности. Тем интенсивней растет его претензия использовать, эксплуатировать, потреблять, но не трудиться. Вера в иллюзию закрепляет индивидуальную установку на беспощадное потребление действительности, блокирует возможность видеть ситуацию объективно.

В этом бессмысленном процессе тотального овеществления человек утрачивает способность ценить, ощущать, переживать. Он больше не способен радоваться настоящему, он лишается вкуса жизни, который раскрывает многообразие человеческих ощущений. Постепенно он утрачивает способность получать удовлетворение от того, чья реализация может приносить высшее духовное наслаждение. Ценными для рационализованного сознания остаются лишь оцениваемые материально символы превосходства – деньги, власть, престиж, вещи, должности и т.п. В своей иллюзорной «реальности» человек становится заложником того, что обладание ими способно сделать его счастливым, решить проблему одиночества, пустоты. Поэтому вместо базового комплекса созидательных чувств – радости, удовлетворенности, гармонии, наполненности, любви, возникающих на фоне реализации человеческого потенциала, вырастает духовный вакуум, неудовлетворенность, претензия к окружающему миру.

Таким образом, принимая иллюзию за реальность, человек отчуждает труд, вырабатывает индивидуальную установку на замеще-

ние потребности в труде как в чем-то ценном, жизненно необходимом, потребительским желанием использовать, получать, не трудясь, не отдавая ничего взамен. Это делает его рабом «мира благ», превращает в тотального потребителя. Так закладывается фундамент зависимости от собственного эгоизма, освободить из которой способен лишь творческий труд, лишь осознание его необходимости, ценности.

Минимизировать труд, получить как можно больше не трудясь, не делясь собой – основная задача потребителя. Данная установка искажает природу феномена труда, превращая его повинность, не приносящую удовлетворения и не способную решать экзистенциальные проблемы. Именно в связи с этим Н.Бердяев в свое время отметил, что «творческий труд дает человеку царственное положение в природе, но трагизм в том, что труд не всегда бывает творческим, и огромная масса человечества обречена на нетворческий труд, на труд мучительный и иногда страшный, труд рабский... Труд есть не только проклятие человека, но и благословение, труд, как и хлеб, священ и связан с глубочайшими основами жизни, он есть самая несомненная из реальностей. Человека заставляют трудом создавать вещи фантасмагорические и фиктивные, предметы бессмысленной роскоши, но самый труд, самые трудовые усилия священны» [6].

Обесцененный труд превращается из творческого процесса в наказание за «отсутствие превосходства», средство его приобретения, способ «иметь», но не «быть». По мнению Э.Фромма, «альтернатива «обладание или бытие» противоречит здравому смыслу. Обладание представляется нормальной функцией нашей жизни: чтобы жить, мы должны обладать вещами. Более того, мы должны обладать вещами, чтобы получать от них удовольствие. Да и как может возникнуть такая альтернатива в обществе, высшей целью которого является иметь - и иметь как можно больше - и в котором один человек может сказать о другом: «Он стоит миллион долларов?» При таком положении вещей, напротив, кажется, что сущность бытия заключается именно в облада-

нии, что человек - ничто, если он ничего не имеет... различие между бытием и обладанием, представляет собой коренную проблему человеческого существования; эмпирические антропологические и психоаналитические данные свидетельствуют о том, что обладание и бытие являются двумя основными способами существования человека, преобладание одного из которых определяет различия в индивидуальных характерах людей и типах социального характера» [7, 45]³.

Утилитарное отношение к труду, культивируемое практиками тотального потребления, сводится к его инструментальной способности материализовать иллюзию желания потреблять. Как только последнее удовлетворяется, необходимость в таком «труде» снимается. Таким образом, обесценивание роли труда в жизни человека и общества, формирует деструктивное отношение к феномену, которое проявляется в магистральной цели потребительской системы - минимизации труда, популяризации желания получать, не трудясь, объективированной в разнообразных практиках лени (получить обманом, махинациями, силой

или «заслужить» конформным поведением). Следствием такого отношения становится появление целого спектра выгодных и «облегчающих» способов, разработанных цивилизацией с целью материализации человеческого потенциала – кредитные системы, займы, «чудодейственные» пилюли, всевозможные льготы, экономические и политические экспансии. Невзирая на разнообразные формы и способы минимизации труда, источником и целью их реализации всегда выступает потребительская ориентация «иметь». При этом выбор способов ее достижения отходит далеко на второй план⁴. Этим и объясняется тот факт, что тенденции развития современного общества ориентируют человека на отказ от познания себя, раскрытия духовного потенциала, необходимости осознания смысла и ценности человеческой жизни. Из цели гармоничного человеческого развития труд превращается в экономическое средство, удовлетворяющее желания рационально действующего субъекта, стремящегося к получению максимальной выгоды⁵. Такая трансформация и детерминирует деструктивное отношение к труду, вы-

³ Анализируя проблему «иметь» или «быть» Э.Фромм делает акцент на идиотических изменениях смыслового значения понятий «бытие» и «обладание», которое нашло в последние несколько столетий отражение в западных языках и выразилось во все большем использовании для их обозначения существительных, а не глаголов. Существительное - это обозначение вещи (например: у меня есть [я имею] стол, дом, книга, автомобиль). Для обозначения действия или процесса служит глагол, например: я существую, я люблю, я желаю и т. д. Однако все чаще действие выражается с помощью понятия обладания, то есть, вместо глагола употребляется существительное. Однако подобное обозначение действия с помощью глагола «иметь» является неправильным употреблением языка, так как процессами или действиями владеть нельзя, их можно только осуществлять. Современный стиль речи, по мнению Э.Фромма, свидетельствует о наличии высокой степени отчуждения. «Когда я говорю «у меня есть проблема» вместо «я обеспокоен», субъективный опыт как бы исключается: «Я» как субъект переживания заменяется на объект обладания. Я преобразовал свое чувство в некий объект, которым я владею, а именно в проблему. Но слово «проблема» - это абстрактное обозначение всякого рода трудностей, с которыми мы сталкиваемся. Я не могу иметь проблему, потому что это не вещь, которой можно обладать, в то время как проблема мною владеть может. Иными словами, я сам себя превратил в «проблему», и вот теперь мое творение владеет мною. Такой способ выражения обнаруживает скрытое, бессознательное отчуждение» [7, 46].

⁴ В современной социальной практике господствуют корыстные мотивы материального благополучия. Однако исторический опыт показывает, что последние не вдохновляют ни на высокий творческий труд, ни даже на общественно необходимый. В ситуации, когда единственным стимулом оказывается материальный интерес, человек выбирает либо путь, когда материальных благ можно добиться без творческих усилий, либо обращается к демонстративной фетишизации труда, выраженной, как правило, в карьеризме. При такой логике развития производство объявляется само себе целью. Однако такое состояние лишь усугубляет проблему, лишая человеческую жизнь смысла, трансформируя ее в вещь. Вся эта ситуация лишь подчеркивает, что естественную потребность в труде, и тем более труде на общее благо, невозможно обосновать в рамках рационализированного материалистического мировоззрения, не признающего высших духовных ценностей. Высшим пределом возвышения труда здесь считается труд на славу свою.

⁵ С XVII в., то есть со времени возникновения машинизированного товарного производства, труд начинает трансформироваться в экономическую категорию. Так, развивая теорию стоимости У. Петти, в которой стоимость товара определяется количеством труда, затраченного на его производство, А. Смит анализирует труд как фактор производственных отношений. По мнению ряда исследователей, именно переход от ремесленного производства к массовому, актуализировал эксплуатацию и отчуждение, поднял вопроса о цели труда. Классические экономисты утверждали, что люди работают не ради труда, а из-за денег (хотя уже в работах многих из них рассматриваются «неэкономические» аспекты труда). Так возникает концепция homo

ражающееся в принципе: мой труд должен быть вознагражден и только это стимулирует меня на затраты времени и сил. Не конструктивная установка на раскрытие потенциала творчества ведет потребительское сознание, а стремление материализовать, обесценить его уникальность, а, следовательно, перекрыть перспективы развития человека.

Таким образом, потенциал труда обладает огромным ресурсом в решении экзистенциальных проблем человека и общества. В ка-

честве условия гармоничного человеческого развития, творческий труд выступает шансом выхода за границы материального мира, способом реализации и обретения собственной самости. Это, в свою очередь требует работы над системой отношения к труду, культивированию его ценности в жизни человека и общества, осознанию ценности и необходимости данного феномена в преодолении зависимости человека от потребительского культа собственного «хочу».

Бібліографічні посилання

1. Лосский, Н. *Условия абсолютного добра: Основы этики. Характер русского народа*. М.: Политиздат, 1991. 368 с.
2. Бродецкая, Ю. *Общество человеческих отношений: в поисках утраченной целостности. Монография*. Днепропетровск: Инновация, 2014. 370с.
3. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового завета. Почаев: Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2001.
4. Фиолетов, Н. *Очерки христианской апологетики* [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.lib.eparhia-saratov.ru/books/20f/fioletov/fioletov1/11.html> - Дата доступа: 21.06.2017.
5. *Талант* [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://krotov.info/spravki/essays_bible/terms_historic/talant.htm - Дата доступа: 15.07.2014
6. Бердяев, Н. *О назначении человека*. М.: Республика, 1993. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://krotov.info/library/02_b/berdyaev/1931_026_09.html - Дата доступа: 4.06.2018
7. Фромм, Э. *Иметь или быть?* Пер. с англ. Киев: Ника-Центр, 1998. 400с.
8. Дубина, И. *Эволюция труда: от принуждения к творчеству* [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.portalus.ru/modules/philosophy/print.php> - Дата доступа: 25.07.2018

References

1. Lossky N. *Conditions of Absolute Good: The fundamentals of ethics; Character of the Russian people. [Usloviya absoljutnogo dobra: Osnovy jetiki; Harakter russkogo naroda]*. M., 1991. 368 p.
2. Brodetskaya Yu. *Community human relations [Obshchestvo chelovecheskikh otnosheniy: v poiskakh utrachennoy tselostnosti]*. Dnepropetrovsk, 2014. 370 p.
3. Bible. *Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testament [Biblija. Knigi Svjashhennogo Pisanija Vethogo i Novogo Zaveta]*. Pochaiv: Pochayiv Lavra. 2001. 1375 p.
4. Violet N. *Essays on Christian Apologetics [Ocherki khristianskoy apologetiki]* [Electronic resource]. Retrieved from: <http://www.lib.eparhia-saratov.ru/books/20f/fioletov/fioletov1/11.html>
5. Talent [Talent] [Electronic resource]. Retrieved from: http://krotov.info/spravki/essays_bible/terms_historic/talant.htm
6. Berdyaev N. *About the appointment of the person [O naznachenii cheloveka. Opyt paradoksal'noj jetiki]*. Paris: Modern Notes, 1931. 320 p. [Electronic resource]. Retrieved from: http://krotov.info/library/02_b/berdyaev/1931_026_09.html
7. Fromm, E. *Have or be? [Imet' ili byt'?*]. Kiev: Nick Center, 1998. - 400 p.
8. Dubina, I. *The Evolution of Labor: From Coercion to Creativity [Evoljutsiya truda: ot prinuzhdeniya k tvorchestvu]* [Electronic resource]. Retrieved from: <http://www.portalus.ru/modules/philosophy/print.php>

есопотісус, «економічного людини» – раціонально діючого суб'єкта, прагнущого до отримання максимальної вигоди. На цій же основі народжується представлення про глобальний меркантилізм: трудова діяльність вважається мотивованою виключно утилітарно, ніякого іншого інтересу до праці немає і бути не може. Наслідком таких представлень стали перші теорії зарплати.

В цих умовах феномени праці і творчості виявилися несумісними. Іменно ця базова концепція і привела до кризи європейської класическої політекономії. Ще Ш. Фур'є в своїх роботах про майбутнє суспільства вказував на необхідність усунення дилеми «праця і творчість»: економічні відмінності між умовним і фізичним працем повинні бути знищені; необхідно об'єднати індивідуальні і колективні економічні інтереси; праця повинна бути звільнена від примусу, тоді, якщо вона відповідає схильностям і здібностям людини, праця буде насолодою [8].

УДК 87.3 + 87.212

Received 18 September 2017

Received in revised form 27 October 2017

Accepted 21 November 2017

Шевцов С.В.

Днепропетровский национальный университет

имени Олеса Гончара

doi: 10.15421/34180

ЧЕЛОВЕК У ПЛАТОНА И СОФОКЛА: ОПЫТ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛИЗА

Раскрываются конститутивные аспекты двух путей познания: аполонийский, которому присуще синтетическое видение мира, выраженное в платоновском мифе о пещере и дионисийский, которому присуще трагическое самопознание и ощущение мира, выраженное Софоклом в его едипологии. Для осуществления сравнительного анализа автор определяет те ключевые формальные и содержательные аспекты, в отношении которых можно сравнивать человека пещеры Платона и Эдипа Софокла. Показано, что первым таким концептуальным признаком является понимание человека как существа, бытие которого является принципиально неполным. Осознанно, что вторым таким признаком является состояние полного невежества для которого характерны определенные психологические и экзистенциальные переживания: пребывание на дне пещеры у Платона и пребывания Эдипа у Софокла в Коринфе. Выяснено, что третьим признаком сравнения является переходное состояние, которому присущи такие переживания как боль, страдания, гнев, страх и тому подобное. Человек пещеры осознает, что вещи, которые он видит сейчас, отличаются от того, какими он их видел раньше. У Эдипа это погружение в сомнение на пиру, путешествие в город Дельфы, бегство в город Фивы, схватка со сфинксом. Показано, что четвертым признаком сравнения является характер постижения истины: человек пещеры осуществляет линейное постепенное восхождение от эмпирического знания к рациональному, а от последнего к умозрительному, тогда как Эдип движется дискретно от тайного знания к знанию-власти, а от последнего к знанию самого себя. Наконец, осознанно, что пятым признаком сравнения являются обстоятельства после постижения истины: если человек пещеры возвращается снова к тем, кто находится в пещере и там встречает свою судьбу в виде насильственной смерти, то Эдип навсегда покидает Фивы, загадочно исчезает из плана бытия и становится духовным покровителем Афин.

Ключевые слова: аполонийский человек, дионисийский человек, миф о пещере, миф об Эдипе, познание, истина.

Шевцов С.В., Людина у Платона та Софокла: досвід компаративного аналізу

Розкриваються конститутивні аспекти двох шляхів пізнання: аполонійського, якому притаманне синтетичне бачення світу, що виражено у платонівському міфі про печеру та діонісійського, якому притаманне трагічне самопізнання та відчуття світу, що виражено Софоклом у його едіпології. Для здійснення компаративного аналізу автор визначає ті ключові формальні та змістовні аспекти, відносно яких можна порівнювати людину печери Платона та Едіпа Софокла. Показано, що першою такою концептуальною ознакою є розуміння людини як істоти, буття якої є принципово неповним. Усвідомлено що другою такою ознакою є стан повного невігластва для якого притаманні певні психологічні та екзистенціальні переживання: перебування на дні печери у Платона та перебування Едіпа у Софокла в Коринфі. З'ясовано, що третьою ознакою порівняння є перехідний стан, якому притаманні такі переживання як біль, страждання, гнів, страх тощо. Людина печери усвідомлює, що речі, які він бачить зараз, відрізняються від того, якими він їх бачив раніше. У Едіпа це занурення в сумнів на бенкеті, подорож до міста Дельфи, втеча до міста Фіви, схватка зі сфінкс. Показано, що четвертою ознакою порівняння

є характер осягнення істини: людина печери здійснює лінійне поступове сходження від емпіричного знання до раціонального, а від останнього до умоглядного, тоді як Едіп рухається дискретно від таємного знання до знання-влади, а від останнього до знання самого себе. Нарешті, усвідомлено, що п'ятою ознакою порівняння є обставини після осягнення істини: якщо людина печери повертається знову до тих, хто знаходиться у печері і там зустрічає свою долю у вигляді насильницької смерті, то Едіп назавжди покидає Фіви, загадково зникає з плану буття і стає духовним покровителем Афін.

Ключові слова: аполонійська людина, діонісійська людина, міф про печеру, міф про Едіпа, пізнання, істина.

Shevtsov S.V., A man by Plato and Sophocles: the experience of comparative analysis

Constitutive aspects of two ways of cognition are clarified: Apollonian way with its synthetic view of the world, that expressed in Plato's myth of cave and Dionysian way with its tragic self-cognition and attitude to the world, that expressed in Sophocles' Oedipusology. For implementation of comparative analysis the author defines the key formal and informative aspects, regarding which we can compare man of cave by Plato and Oedipus by Sophocles. Showed, that the first conceptual sign is understanding of fundamental incompleteness of human existence. Grasped that the second sign is a condition of total ignorance with some psychological and existential trials: being on the bottom of the cave by Plato and being of Oedipus in Corinth by Sophocles. Clarified that the third sign of comparative analysis is transforming conditions with pain, torture, anger, fear etc. A cave man realizes that subjects in new view are different from previous view. Oedipus has in this case some doubts, he goes to Delphi, then he runs to Thebes and comes to grip with Sphinx. Showed, that the fourth sign of comparative analysis is a character of opening of wisdom: a cave man carries linear sequential climbing from empirical knowledge to rational knowledge, from rational knowledge to speculative knowledge, and Oedipus carries by discrete way from esoteric knowledge to knowledge-power, from knowledge-power to knowledge-of-himself. Grasped that the fifth sign of comparative analysis is a condition after cognition of wisdom: a cave man comes back to the cave, tries to save other people and meets his destiny as violent death, in opposite of this Oedipus leaves Thebes forever, disappears mystically and comes spiritual patron of Athens.

Keywords: Apollonian man, Dionysian man, myth about cave, myth about Oedipus, cognition, wisdom.

Парадигматичность мифов о пещере и Эдипе для европейской культуры не вызывает сомнений, поскольку представляют собой величайшие прозрения античного гения в суть бытия человека. Недаром они становятся предметом многочисленных исследований, о чем говорят работы В. Виндельбанда, М. Хайдеггера, В. Эрна, А. Лосева, Ф. Зеленского и др. Видится важным показать существенную корреляцию между этими двумя мифами, сравнительный анализ которых выводит на понимание двух путей европейской культуры: пути синтетического миропознания и совестливого самопознания, которые уже в самом начале существования европейской культуры оказались разобщёнными. В видении человека Платоном и Софоклом сталки-

ваются две комплементарные точки зрения на процесс эротического восхождения души. Более того, здесь сталкиваются два миропорядка: аполлонизм и дионисизм, пронизывающие и обуславливающие драматизм истории эллинской культуры.

Человек, в отличие от других существ, в своём бытии принципиально неполон, и для обретения целостности необходимо усилие – в этом Платон и Софокл едины. Усилие это обладает эротической природой, что Аристотелем философски обосновано в диалогах «Пир» и «Федр», а реформатором греческой трагедии поэтически – в третьем стасиме «Антигоны» (ст.781-805). Благодаря анализу софокловской эдипологии и платоновского мифа о пещере можно выделить базовые

структуры, определяющие человека в эротическом восхождении, где можно выделить формальную и содержательную стороны.

Формально это состояния полного неведения, переходного как восхождения к истине, непосредственного постижения истины, а также после постижения истины. Содержательно – совокупность психологических и экзистенциальных состояний, показывающих контрапунктность и комплементарность взглядов Софокла и Платона на человека и истину. У Софокла: пребывание в Коринфе, случай на пиру и посещение Дельф, убийство Лаия и схватка со Сфинкс, воцарение в Фивах, открытие свершившегося пророчества, обретение приюта и упокоение в Колоне. У Платона: пребывание в узах на дне пещеры, высвобождение от уз, восхождение наверх пещеры, пребывание вне пещеры на открытом пространстве, созерцание Солнца-истины, возврат в пещеру. Проанализируем эти структуры более детально.

Полному неведению соответствует пребывание на дне пещеры у Платона, и Эдипа первые двадцать лет в Коринфе у Софокла. Пещера и Коринф, при всём различии этих образов, с точки зрения состояния, в которых пребывают герои, внутренне едины. Узник на дне пещеры почитает за истину пока только тени вещей, но не сами вещи как они есть. Коринф для Эдипа, по сути, – то же дно пещеры. Что с того, что он считает себя сыном Полиба и Мeroпы, если это только тень истинного положения дел, и не просто глубочайшее заблуждение, но именно, полное неведение. Характеристика собственного пребывания в Коринфе, данная Иокасте во фразе (ст.775) «вельможей первым слыл я», только усиливает трагическую иронию ситуации, и ещё больше сближает его с узником пещеры. Эдип – первый среди знатных коринфян, и это значит, что в награду за победы в гимнастических и мусических состязаниях, он получает почитание, благоговение и пр., и всё это многократно усиливается его видимой принадлежностью к царскому роду, правом наследования престола в Коринфе. Да, разве не будет человек от осознания присутствия

в своём бытии таких фактов доволен собой? Безусловно, и всё вышеназванное – неотъемлемая часть жизни социального животного. Однако и пребывающему на дне пещеры в той же мере присуще самодовольство. Там, в этом пещерном, не только по факту жизни, но и по смыслу, коллективе тоже воздают друг другу почести, хвалу, «награждая того, кто отличается наиболее острым зрением при наблюдении текущих мимо предметов и лучше других запоминал, что обычно появляется сперва, что после, а что и одновременно, и на этом основании предсказывал грядущее» [4, с.297]. Если самодовольство и дух соревнования в усматривании теней вещей – психологические характеристики, то невежество (*ἀγνοία*) – экзистенциал, фундирующий понимание истины в данном состоянии. Присутствие в бытии узника пещеры и Эдипа общих черт позволяет сделать вывод, что им обоим присуще одинаковое понимание истины, характеристика которой дана у Платона (515c1-2): *ἀληθές* – непотаённое как принятие за истину теней вещей.

Если в первом состоянии в бытии узника и Эдипа наблюдается сущностное тождество, то, начиная со второго – переходного, приуготовляющего к непосредственному постижению истины, наряду со сходством, присутствуют фундаментальные различия, высвечивающие преобладание аполлонийской составляющей истины у Платона, и дионисийской у Софокла. У Платона переходному состоянию соответствует освобождение от уз, трудное восхождение и пребывание на выходе из пещеры. У Софокла: случай на пиру, пророчество в Дельфах, убийство Лаия, схватка со Сфинкс, царствование в Фивах, завершающее неожиданной эпидемией моровой язвы. Оба мыслителя характеризуют это состояние в психологических понятиях удивления, боли, страдания, досады, скорби, гнева, страха. Пещерный человек испытывает удивление, обнаружив, что вещи, которые он может видеть сейчас, отличаются от того, что он видел раньше. Наряду с удивлением, он испытывает боль и страдание от непривычки к новому положению тела и видению мира, а также гнев,

досаду на того, кто его вытаскивает из пещеры наверх, что обусловлено страхом потери привычного и устоявшегося за прошлые годы своей жизни уклада. Эдип также испытывает удивление, услышав на пиру слова о том, что он – ненастоящий сын Полиба. Удивление порождает в нём сомнение и гнев, понуждающие его пойти в Дельфы, где он узнаёт страшное пророчество о своей судьбе. Этот страх толкает Эдипа прочь, дальше от Коринфа в Фокиду, где на злосчастном перекрёстке происходит досадный случай: он встречает путника и убивает его. Страх перед роком выводит Эдипа и на схватку со Сфинкс, смерть от которой была бы для него лучшим исходом, нежели исполнение пророчества. Победа над вещуньей даёт Эдипу власть над Фивами, и, тем самым, при всём различии конститутивных признаков, в этом контексте виды знания, которыми он овладевает – тайное знание (τέχνη) и знание-власть (δόξα) – при всей их принадлежности различным порядкам бытия (хтонизму и героизму), соприкасаются через проникновение в запретное путём победы над вещуньей, и инцестуальную связь с Иокастой, выступающей, согласно С.Аверинцеву, символической заместительницей Фив. Отличие между пещерным человеком и Эдипом – в специфике открывшегося им знания.

Пещерный человек видит, что новое видение бытия отличается от предыдущего и он концентрируется на вещах, его окружающих. Эдип же видит себя иным – ненастоящим сыном царя Коринфа. Его интересует не окружающий мир и принадлежащие ему вещи, но он сам: действительно ли Полиб и Мeroпа – не его родители? Но тогда, чей он сын? Кто он? Приоткрывшееся Эдипу оказывается половиной беды: он прозревает в то, что ему суждено стать убийцей своего отца и мужем матери. Озабоченность не изменившимся видением окружающего бытия, но себя в нём – первое фундаментальное отличие Эдипа от пещерного человека.

Второе отличие – способ открытия истины. Пещерный человек открывает её путём постепенного, последовательного, линейного восхождения наверх, где он сначала видит

вещи, освещённые огнём пещеры, затем, выйдя на поверхность, понимает, что и огонь этот – подобие истинного света, к созерцанию которого ещё нужно будет привыкнуть. В противоположность этому, у Софокла истина открывается дискретно. Изначально она показывается Эдипу вся: отцеубийца, кровосмеситель, духовный покровитель Афин. Однако обнаружение всей истины не означает пребывания в её полноте. Первоначальное открытие истины только запускает в действие механизм проклятия. При этом, такая составляющая как «проклятие» в опыте восхождения пещерного человека вообще отсутствует. Сообщённая Эдипу истина, прежде чем он предстанет перед ней в её полноте, должна быть исполнена, и в этом исполнении в отличие от постепенности и линейности восхождения человека пещеры, Эдип постигает истину дискретно. Первые двадцать лет он жил в полном неведении, затем во время пира он узнаёт истину своего бытия, бежит, убивая путника на перекрёстке дорог, побеждает Сфинкс и становится царём Фив и мужем старшей его раза в два женщины. Победа над вещуньей и воцарение в Фивах знаменуют для него победу над самим роком. Однако на самом деле, овладение тайным знанием и знанием-властью только закрывают от него лик истины. Через двадцать лет, в возрасте сорока лет, означавший для греков ἄκμῃ, под воздействием событий, связанных с моровой язвой, ему полностью открывается истинный смысл происшедшего с ним: случайная стычка с путником – царе- и отцеубийством, брак с Иокастой как следствие победы над Сфинкс и принятие фиванского престола – инцестуальной связью. Наконец, ещё через двадцать лет, будучи дряхлым стариком, исполняется последняя часть пророчества, сделавшая его духовным покровителем Афин.

Третье отличие – характер открытия истины. Пещерный человек восходит от субъективного мнения (δόξα) к рассудку (διάνοια), а от него – к разуму (νόος), что показано Платоном в конце шестой книги «Государства», непосредственно подводящем и предваряющем проблематику мифа о пещере. Объективно же он совершает эротическое восхождение от

чувственно данного, эмпирического к умопостигаемому, рациональному, спекулятивному: «от одного прекрасного тела к двум, от двух – ко всем, а затем от прекрасных тел к прекрасным нравам, а от прекрасных нравов к прекрасным учениям, пока не поднимешься от этих учений к тому, которое и есть учение о самом прекрасном, и не познаешь, наконец, что это – прекрасное» [3, с.121-122].

К субъективному опыту эротического восхождения Эдипа хотя и применимы термины мнение (*δόξα*), рассудок (*διάνοια*), разум (*νόος*), но даны они не в узкогносеологическом смысле. Иными словами, в отличие от Платона, Софокл не занимается мифологической иллюстрацией гносеологических идей, а миф о пещере можно проинтерпретировать и так, но даёт целостный опыт вхождения и пребывания человека пред ужасающим ликом истины, сущностно принадлежащей самому мифу, где те же мнение (*δόξα*), рассудок (*διάνοια*), разум (*νόος*) выполняют служебную роль осознания свершения, вхождения и пребывания в полноте истины. Объективно же Эдип идёт от неведения (*ἄγνοια*) к тайному знанию (*τέχνη*), побеждая Сфинкс, представительницу хтонической мифологии, от него к знанию-власти (*δόξα*), принадлежащей героической мифологии, где Иокаста – символическая заместительница Фив, а от него к собственно трагическому самопознанию (*ἐπιστήμη*) – достоянию дионисийской мифологии, и по отношению к которому тайное знание и знание-власть, с одной стороны, уводят от истины своим ложным блеском, с другой – служат её исполнению, что соответствует самой природе истины как непотаённому, стоящему всегда на грани с потаённым.

Четвёртое различие – обстоятельства откровения истины. Пещерного человека освобождают, здесь сталкиваются две воли: освободителя и освобождаемого. Отсюда, скорбь, досада на освободителя, тоска, оставленность на поверхности пещеры перед самостоятельным приучением себя к созерцанию истины. Эдип же от начала до конца совершает свой путь в одиночестве, самостоятельно. Здесь нет и не может быть определённого, созна-

тельно берущего на себя эту роль, ведущего, обеспокоенного судьбой своего подопечного и желающего открыть ему свет истины. Конечно, коринфянин, сказавший, что Эдип – не настоящий сын Полиба, сделал фактически то же, что и освободитель с узником в пещере – пробудил его догматической спячки. Но он не собирался Эдипа никуда выводить, да и сами его слова продиктованы были элементарной завистью. Аполлон вещает Эдипу истину, но никуда его не ведёт, поскольку решение наиболее существенных, экзистенциальных вопросов, по свидетельству Плутарха, оставляет самому человеку. Тиресий свидетельствует о свершившемся пророчестве, напоминает Эдипу истину его бытия и также никуда не ведёт. Понимание истины здесь более сложное, чем предыдущее.

В состоянии полного невежества истина исчерпывалась понятием *ἀληθές* – непотаённое как принятие за истину теней вещей. Здесь же, в начале восхождения истина именуется Платоном (515d6) *ἀληθέστερα* – более непотаённое. Но что такое это более непотаённое? Платон сам говорит, что, будучи раскованным, человек получает возможность видеть не тени вещей, но сами вещи, освещаемые огнём пещеры, который, в свою очередь, также оказывается не истинен по отношению к свету, идущему от Солнца. Эдипу покоряется хтоническое видение человека с точки зрения его внешности, данное в виде загадки Сфинкс: кто утром ходит на четырёх ногах, днём – на двух, вечером – на трёх? То есть, Эдип видит человека не с точки зрения истины его бытия, а внешних обстоятельств жизни. Поэтому полагаю, что понимание истины Платоном и Софоклом в сути своей здесь совпадают.

На выходе из пещеры истина характеризуется Платоном (516a3) о *τῶν νῦν λεγομένων ἀληθῶν* – то, что теперь именуется непотаённым, и пещерный человек выходит на тот плацдарм, откуда начинается освоение им умознания. Он уже постиг относительный характер доксического знания – мнения, недостаточность одной только рассудочности, и теперь готов к раскрытию созерцательности

своего разума, где открывается сама красота. Эдип, одолев тайное знание (τέχνη), постигает в течение двадцати лет знание-власть (δόξα), вершина которой – спесь (ῥβρις) – покоряется ему во время диалога с Креонтом (ст.532-630), предваряющим полное вхождение Эдипа в истину. Двойственность знания-власти в том, что, с одной стороны, обретаемое здесь знание обладает доксическим характером, оно относительно и коренится во мнении – δόξα, с другой, – власть как таковая, наряду с δόξα, укоренена и в ἀρχή, при этом, обе вызывают к свету и мудрости разума (νόος), позволяющего понять через власть саму душу человека, о чём в «Антигоне» говорит Креонт (ст.175-177). Поэтому и здесь понимание истины Платоном и Софоклом мне видится близким. Однако наибольшее различие в понимании человека и истины проявляется в третьем и четвёртом состояниях.

Третье состояние – непосредственное постижение истины. Платон говорит, что человек постепенно привыкает созерцать само Солнце, начиная с самого лёгкого: отражения, теней, ночного неба, и затем только обращая взор на светило. Это непосредственное видение Солнца-истины есть абсолютное прозрение в самый источник света, где созерцающий испытывает радость от созерцания блага, дифирамбический восторг, блаженство. О, какая же бездна разверзается здесь между ним и Эдипом. Царь Фив тоже полностью прозревает истину своего бытия, вдвигается в неё, понимая, что всё, от чего он бежал, с чем так нещадно боролся, исполнилось. В противовес радости и блаженству – невыносимая боль, безмерность вины и раскаяния, а постепенно привыканию к созерцанию Солнца – решительность и необратимость самоослепления.

Можно привыкнуть к сиянию истины, но зияние истины невыносимо, и оно во сто крат невыносимее, поскольку это зияние истины собственного бытия, а не сияние какой-нибудь отвлечённой гносеологической истины. Истина здесь предстаёт в своей высшей точке (484c5) – τὰ ἀληθέστατα – непотаённое, в которой Платон увидел строгое величественное сияние красоты, а Софокл – безмерное

зияние ужаса. Трагедия истины в том и заключается, что наряду с сиянием, она может показать и свой зияющий лик, и вот это сияние и зияние истины есть её аполлонийская и дионисийская составляющие, образующие органическое единство, и чей разрыв равен силён их обоюдному уничтожению.

Аполлонийские и дионисийские аспекты познания истины равно присутствуют и в опыте пещерного человека, и Эдипа. При этом, первый испытывает состояния ужаса, боли, отчаяния как переходные, а радости и блаженства как основные: видимое самодовольство скованного состояния сменилось болью, страданием, скорбью переходного с тем, чтобы обрести истинную радость, восторг и блаженство. Второй, наоборот, состояния безмятежности, счастья, блаженства как переходные, а ужаса, боли, скорби как базовые: безмятежность коринфской жизни сменилась у Эдипа на боль и страх открывшейся истины, страх, понимаемый экзистенциально, привёл его к схватке со Сфинкс, и победа подарила ему славу, власть и другие почести и блага, но победа обернулась поражением, слава – позором, авторитет правителя – бесчестьем изгнанника. Вот почему, как писал Ф.Ницше, если для дионисийского человека умереть – самое лучшее, а вовсе не рождаться – второе по достоинству, то для аполлонийского умереть – самое худшее, а никогда не рождаться – второе по бесчестью.

Но главный водораздел протекает в четвёртом состоянии – после постижения истины. На общность Платона и Софокла указывает тот факт, что ни пещерный человек, ни Эдип уже не могут вернуться к прежней жизни. Человек, вернувшийся в пещеру, присутствует уже вне тех правил, по которым живёт пещерное общество, и он готов на всё, лишь бы «не разделять представлений узников и не жить так, как они» [4, с.297]. Эдип же не просто отказывается, но всем опытом своего бытия преодолевает прежние условия существования, и возврат к странничеству – тому показатель. Более того, будучи в Колоне, когда к нему приходят сначала Креонт, а затем Полиник, пытаясь вернуть его, он не только

отвечает решительным отказом, но проклинает их, отсекая себя навсегда от своего оставленного прошлого – от знания-власти и своего рода. Если бывший пещерный человек, а ныне освобождённый, обуреваемый человеколюбием и состраданием, пытается спасти других узников, помочь им в обретении истинного знания, то Эдип не просто понимает всю тщетность этого. Вопрос гораздо глубже: в опыте трагического самопознания не поможет никто, кроме самого человека, здесь не на кого опереться, и восхождение необходимо совершать самостоятельно, здесь нет, и не может быть никакого провожатого, который помог бы подвести человека к открытию истины, так как это делает мудрец в пещере.

Если подытожить вышеизложенное, то *ποίησις* и *παιδεία* парадигматически раскрывают два образа человека. *Παιδεία* – человека познающего (*ἄνθρωπος ἐπιστημονικός*), динамика образа которого и запечатлена Платоном в мифе о пещере. *Ποίησις* – человека, бытие которого внушает священный ужас (*ἄνθρωπος δεινός*), каковым и предстаёт нам Эдип Софокла. Оба видения человека взаимно дополняют друг друга: познание бытия оборачивается пониманием скорби существования, и, наоборот, через страдание, скорбь человек учится постигать нечто важное, глубинное в себе. *Παιδεία* и *ποίησις* определяют собой два

пути развития европейской культуры. *Παιδεία* – путь синтетического знания, где человек раскрывается на пересечении научного, философского, религиозного, эстетического, нравственного знания. *Ποίησις* – путь самопознания как совестливого высветления человеком основ собственного бытия. Разделение этих двух путей, *ποίησις* и *παιδεία*, привело к их обоюдному вырождению, что фактически и случилось в 5 в. до н.э. Платон, как известно, изгнал трагедию из идеального государства вследствие неразрешимого конфликта между жизнью и философствованием, результатом чего стало, как показал В.Соловьёв, духовное самоубийство. Также и греческая трагедия, по мысли Ф.Ницше, вследствие неразрешимого конфликта между мифическим, аполлонийско-дионисийским переживанием бытия и новым нарождающимся миропорядком, во главе которого отвлечённость и рассудочность научного знания, покончила самоубийством, что породило пустоту и оставленность жизни чем-то великим. Разделённые *ποίησις* и *παιδεία* были обескровлены, обездушены, обречены на забвение и смерть. Трагедия выродилась в эстетический феномен, нашедший приют на театральных подмостках. Образование же стало отождествляться исключительно с научным образованием, с получением знаний, навыков, умений, что предало забвению самую его сердцевину – образ человека.

Бібліографічні посилання

1. Аверинцев С.С. К истолкованию символики мифа о Эдипе. *Античность и современность (к 80-летию Ф.А.Петровского)*. М.: Наука, 1972. С.90-102.
2. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки. *Сочинения в 2-х т.* М., 1996. Т.1. С.47-157.
3. Платон. *Собрание сочинений в 4 т.* Т.2. М.: Мысль, 1993. 528 с.
4. Платон. *Собрание сочинений в 4 т.* Т.3. М.: Мысль, 1994. 624 с.
5. Соловьёв В.С. Жизненная драма Платона. *Сочинения в 2 т.* Т.2. М.: Мысль, 1990. С.582-625
6. Софокл. *Драмы. В переводе Ф.Ф.Зелинского*. М.: Наука, 1990. 605с.

References

1. Averintsev S.S. K istolkovaniyu simboliki mifa o Edipe (To the Interpretation of Symbolism of Myth about Oedipus). *Antiquity and contemporary (To 80-Anniversary of Ph.A. Petrovsky)*. М. : Nauka, 1972. Pp.90-102.
2. Nietzsche F. Rozhdenie tragedii iz duha muzyki (Origins of Tragedy from Spirit of Music). *Works in 2 Volumes*. М. : Nauka, 1996. – Vol.1. – С.47-157.
3. Plato. *Collected Works in 4 Volumes*. М. : Mysl', 1993. Vol.2. 528 s.
4. Plato. *Collected Works in 4 Volumes*. М. : Mysl', 1994. 624 s.
5. Solov'ev V.S. Zhiznennaya drama Platona (Plato's Drama of Life). *Works in 2 volumes*. М. : Mysl', 1990. S. 582-625
6. Sophocles. *Dramy (Dramas)*. М.: Nauka, 1990. – 605 s.

СОЦІАЛЬНІ НАУКИ

УДК 316.4.06

Received 18 July 2017

Received in revised form 27 August 2017

Accepted 21 September 2017

Кривошеїн В.В.

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

doi: 10.15421/341803

СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ ПОСТСУЧАСНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Особливу увагу приділено опису сучасної моделі соціального ризику. Встановлено, що принципово новим типом соціального ризику є глобальний ризик як продукт постіндустріального суспільства. В умовах глобалізації перелік життєвих обставин, які порушують нормальну життєдіяльність особи та які вона не може подолати самотійно, суттєво розширюється. Такими нетрадиційними соціальними ризиками є підтримка сімей з дітьми, виховання та освіта дітей, догляд за хворими дітьми і батьками, допомога на будівництво і утримання житла, грошова підтримка матері на період перерваної професійної освіти з розрахунку до п'яти років на кожну дитину, бідність тощо. Простежується еволюція змісту соціальних ризиків від індустріального суспільства періоду первісного накопичення капіталу до сучасного (постіндустріального) суспільства. Якщо на початковому етапі соціальні ризики були продуктовані виробництвом і розподілом благ, цінностей, то сьогодні вони продукуються виробництвом і розподілом небезпек (реально існуючих) і страхів (суб'єктивно існуючих), тобто соціальні ризики в суспільстві ризику самовідтворюються, причому це виробництво набуває розширеного характеру, тобто передбачає фази власно виробництва (відтворення), поширення і споживання ризиків.

Ключові слова: держава загального добробуту, соціальне забезпечення, традиційні і нетрадиційні соціальні ризики, постіндустріальне суспільство, глобалізаційний вимір соціальних ризиків, демографічний ризик, ризики демодернізації.

Кривошеин В.В., Социальные риски постсовременности: сущность и классификация

Особое внимание уделено описанию современной модели социального риска. Показано, что принципиально новым типом социального риска является глобальный риск как продукт постиндустриального общества. В условиях глобализации перечень жизненных обстоятельств, которые нарушают нормальную жизнедеятельность человека и которые он не может преодолеть самостоятельно, существенно расширяется. Такими нетрадиционными социальными рисками являются поддержка семей с детьми, воспитание и образование детей, уход за больными детьми и родителями, помощь на строительство и содержание жилья, денежная поддержка матери на период прерванного профессионального образования из расчета до пяти лет на каждого ребенка, бедность и т.д. Прослеживается эволюция содержания социальных рисков от индустриального общества периода первичного накопления капитала к современному (постиндустриальному) обществу. Если на начальном этапе социальные риски продуцировались производством и распределением благ, ценностей, то сегодня они продуцируются производством и распределением опасностей (реально существующих) и страхов (субъективно существующих), то есть социальные риски в обществе риска самовоспроизводятся и это воспроизводство приобретает расширенный характер, то есть предусматривает фазы собственно производства (воспроизводства), распространение и потребление рисков.

Ключевые слова: государство всеобщего благоденствия, социальное обеспечение, традиционные и нетрадиционные социальные риски, постиндустриальное общество, глобализационное измерение социальных рисков, демографический риск, риски демодернизации.

Kryvoshein V.V., Social risks of postmodernity: essence and classification

It is revealed that the concept of 'social risk' was formed in line with the creation of the theory of social state and the theory of welfare state. Social risk is defined as the probability of a person losing material resources to meet his basic needs, necessary for the preservation and reproduction of a full-fledged life as a member of society. These basic needs include food, clothing, housing, medical care and social services. It is proved that the objective basis of social risk is the antagonistic nature of social relations, structural features, the nature, growth of social exclusion, the violation of adaptive processes in society, as well as the widespread distribution of various kinds of deviations among the population.

Particular attention is paid to the description of the modern model of social risk. It is established that a fundamentally new type of social risk is a global risk as a product of a post-industrial society. In conditions of globalization, a list of life circumstances that violate the normal livelihoods of the individual and which it can not overcome on its own, is expanding substantially. Such unconventional social risks include support for families with children, education and care for children, care for sick children and parents, assistance in housing construction and maintenance, maternity support for a period of interrupted vocational education of up to five years per child, poverty, etc.

Trace the evolution of the content of social risks from the industrial society of the period of initial accumulation of capital to modern (post-industrial) society. If, at an early stage, social risks were generated by the production and distribution of goods, values, today they are produced by the production and distribution of the dangers (actually existing) and fears (subjectively existing), that is, social risks in the society of risk are self-replicating, and this production becomes expanded, that is, it involves the phases of self-production (reproduction), distribution and consumption of risks.

Keywords: welfare state, social security, traditional and nontraditional social risks, postindustrial society, globalization dimension of social risks, demographic risk, risks of demodernization.

Постановка проблеми у загальному вигляді. При концептуалізації поняття ризику йдеться про небезпеки (англ. hazards), які є загрозами (англ. threats) людям і тому, що вони цінують. Виходячи з цього, ризики (англ. risks) – це міри небезпек, тобто ризики виникають у зв'язку з небажаним, небезпечним для людини розвитком подій і усвідомленням цих загроз. У контексті розвитку і практичного втілення ідей соціальної держави, держави загального добробуту (welfare state) актуалізується проблема соціальних ризиків та способів їх мінімізації (управління).

Соціальний ризик, який постійно продукується сучасним суспільством, його причини, закономірності перебігу, способи мінімізації – всі ці питання є одним з найбільш актуальних напрямків дослідження методами різних наук – соціології, соціальної психології, менеджменту, соціальної філософії тощо. І хоча в сучасному науковому дискурсі концепт «соціальний ризик» часто використовується

як протиставлення техногенним і природним ризикам, проте, така позиція не охоплює весь спектр проявів різноманітних соціальних ризиків у сучасному суспільстві. За своїми наслідками будь-який ризик фактично є соціальним, незалежно від джерела його продукування. Наприклад, навіть різноманітні техногенні негаразди, по суті, є продовженням людського чинника, який «закладається» в техніку вже на стадіях її проектування і виготовлення. Так само далеко не всі соціальні ризики продукуються соціальними суб'єктами, а фактично соціальні ризики можуть бути комбінованими за джерелами і наслідками / результатами (див.: [12-14]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему визначення соціальних ризиків у вітчизняній науці досліджували Н. Болотіна, Н. Борецька, О. Кашина, М. Ковальова, Т. Копилицька, О. Маліновська, О. Мачульська, В. Надрага, Г. Назарова, В. Роїк, Р. Рудзінська, Ю. Саєнко, М. Семикіна, С. Сінчук, В. Симо-

нов, О. Скібіцька, Н. Топішко, К. Храмова, Л. Шамілева, Л. Шевченко та ін. Проте недостатньо вивченим є особливості розгортання соціальних ризиків в умовах постсучасного суспільства.

Формулювання цілей статті. Метою пропонованої статті є розкриття сутнісних характеристик та класифікаційних критеріїв соціальних ризиків на постсучасній стадії розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цілому ризик (від пізньолат. *risicare* – обгинати виступ) тлумачиться як вірогідність несприятливих наслідків рішень, які ухвалюються в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів (часу, інформації тощо), що призводить до збитків (втрат), і вірогідності здійснення небажаних подій для учасників діяльності (в першу чергу, комерційної) [2, с. 26]. Ризик передбачає можливість відхилення від припустимої мети; ймовірність отримання бажаного результату; відсутність упевненості в досягненні поставленої мети; можливість настання несприятливих наслідків; матеріальні, екологічні, морально-ідеологічні та ін. втрати; очікування небезпеки, невдачі внаслідок вибору альтернативи та її реалізації.

Концепт «соціальний ризик» сформувався в руслі творення теорії соціальної держави і визначається як вірогідність втрати людиною матеріальних засобів для задоволення її базових потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена суспільства. До таких базових потреб відносяться потреби в їжі, одязі, житлі, в медичній допомозі та соціальному обслуговуванні. У сфері соціального забезпечення зміст соціального ризику розкривається через можливість настання матеріальної незабезпеченості в результаті відсутності заробітку або трудового доходу з об'єктивних соціально значущих причин, зокрема, через втрату працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки, у т.ч. на виробництві) або відсутність попиту на працю (безробіття), а також у зв'язку з додатковими витратами на утримання дітей та інших членів сім'ї, які потребують допомоги, на задоволення потреб у медичних і соціальних послугах.

Як інститут права соціального забезпечення соціальні ризики набувають таких ознак:

1. Соціальні ризики – це зазвичай явища об'єктивного характеру, їх настання не залежить від волі особи та не є наслідком дій останньої. Негативні наслідки соціальних ризиків не можуть бути усунені нею самостійно через зовнішні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин.

2. Наслідками настання соціальних ризиків є обмеження чи порушення життєдіяльності людини, що зумовлює її соціальну та матеріальну незахищеність.

3. Важливою ознакою соціальних ризиків є те, що вони потребують закріплення у законодавстві саме як обставин, внаслідок настання яких особа може потребувати допомоги держави чи суспільства.

4. Настання соціального ризику є потенційно можливим для кожної людини. Вони обов'язково або як правило трапляються чи можуть трапитись за певних обставин.

Тобто соціальний ризик – це соціально значуща обставина об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їхніх сімей) не здатні самостійно себе утримувати, а тому потребують додаткового матеріального захисту з боку держави.

Початково актуалізація проблеми соціальних ризиків була пов'язана з необхідністю конкретизувати характер ситуації та види діяльності, в яких знаходять прояв соціальні ризики – вони можуть мати місце лише внаслідок дії причин соціального типу, але ніяк не обумовлених біологічною природою людини, ситуаціями вибору чи природними процесами. Інші вчені наполягають на тому, що в основі соціальних ризиків знаходиться врахування і регулювання небажаних, неприйнятних соціальних факторів і наслідків, які загрожують здоров'ю та життю людей. Так, ще у 1924 році Л. Забеліним [7] було визначено поняття соціального ризику в якості системи негараздів і небезпек при безробітті, підвищеній захворюваності, смерті, інвалідності, передчасному старінні, нещасних випадках на виробництві, професійних захворюваннях тощо. Дана система негараздів, разом зі шкодою

для працівника, зумовлює втрату заробітку внаслідок безробіття, втрати працездатності або ж призводить до невідкладних витрат на лікування, реабілітацію тощо. Заробітна плата, яку отримують наймані працівники, є недостатньою для їх існування і покриває лише мінімальні першочергові потреби.

Соціальні ризики – це обставини, що об'єктивно порушують життєдіяльність особи, пов'язані з соціально-економічними факторами в державі і при яких настає необхідність у соціальному захисті [15, с. 11].

Л. Шамілева наголошує, що соціальний ризик як соціальне явище поєднує у своїй структурі ризики, що проявляються у різних сферах життєдіяльності людини. Це – демографічні ризики; ризики у сфері зайнятості (втрата роботи, неповна зайнятість, неадекватна зайнятість); ризики бідності (низький рівень доходів та витрат, низький рівень матеріальної забезпеченості); ризики втрати здоров'я, працездатності; ризики обмеження життєдіяльності та низхідної соціальної мобільності; нерегульована трудова міграція; соціальна нестабільність; незадовільний екологічний стан та його погіршення тощо [28, с. 171].

Ю. Саєнко [21, с. 14] визначає соціальний ризик як рівень втрати будь-якої соціально значимої складової повсякденного життя, незалежно від характеру джерела (технічного, економічного, екологічного та ін.), його можна виразити у вигляді комплексної кількісно-якісної оцінки.

Т. Коноплицькою пропонується під соціальними ризиками розуміти ризики, які є значущими для людини як соціальної істоти у її повсякденному житті, що впливають на її життя, зв'язки з іншими членами суспільства та соціальними групами, визначення місця особи у соціальній структурі суспільства тощо [11, с. 9].

Л. Шевченко пропонує розглядати соціальні ризики лише в контексті відносин між найманим працівником та роботодавцем. У даному випадку соціальні ризики знаходять прояв у низькій вартості робочої сили, тінізації заробітної плати, дискримінації в оплаті праці. Актуалізація цих ризиків призводить до за-

гострення конфліктів у трудових колективах [29, с. 59].

Г. Назарова розглядає соціальні ризики через призму кадрової безпеки підприємства, пов'язуючи їх з ймовірними втратами в процесі управління персоналом [19, с. 222].

Н. Борецькою пропонується розглядати соціальні ризики як можливі небезпеки, реалізація яких матиме негативні наслідки для життя, здоров'я, працездатності, матеріального добробуту, психологічного стану працюючої людини, її сім'ї та нащадків. Ці ризики обумовлені недосконалістю законодавства з охорони праці та неналежним виконанням норм і стандартів виробничої безпеки [4, с. 164]. Подібної думки дотримується О. Мачульська, яка до змістовних характеристик соціального ризику відносить ймовірність настання матеріальної незабезпеченості не лише для працюючого, але й для дітей та інших членів сім'ї, що потребують допомоги, а також задоволення потреб в медичних і соціальних послугах [17, с. 4].

В. Симонов та В. Сінов виходить з того, що соціальні ризики виступають сукупністю відносин, що виникають внаслідок взаємодії всіх суб'єктів (наймані працівники, роботодавці, держава) за умов обмеженості інформації щодо стану мікро- та макросередовища. Основними проявами цих ризиків є зниження економічних результатів діяльності суб'єктів трудових відносин і, відповідно, менший від запланованого дохід [24, с. 152].

В. Роїк під соціальними ризиками розуміє чинники порушення нормального соціального становища людей при ушкодженні здоров'я, втраті працездатності або за браком попиту на працю (безробіття), що супроводжуються настанням для зайнятого населення матеріальної незабезпеченості через втрату заробітку, додаткових витрат, пов'язаних з лікуванням, а для сімей – втратою джерела доходу у випадку втрати годувальника [20, с. 141].

С. Сінчук в основу визначення соціальних ризиків пропонує покласти їх наступні ознаки: вони є виключно об'єктивними, бо настають незалежно від волі особи й не можуть бути усунені нею самостійно через зовнішні чин-

ники, а не з будь-яких суб'єктивних причин; обмежують (чи порушують) життєдіяльність людини й зумовлюють її соціальну незабезпеченість; закріплені національним законодавством як обставини, внаслідок настання яких особа вимушена сподіватися на допомогу держави чи суспільства; є потенційно закономірними для будь-якої людини: як правило, вони, за певних обставин, трапляються або можуть трапитися з кожним [23, с. 54].

Виходячи з позиції М. Семікіної та О. Скібіцької, соціальний ризик слід розуміти як можливу небезпеку соціальних втрат внаслідок недосконалої дії такого мотиваційного чинника, як оплата праці і доходи, а також слабкості соціального захисту. Дослідниця вважає, що ризик може мати вартісний вираз вірогідної події, яка призводить до збитків [22, с. 26].

На основі застосування комплексного підходу О. Кашина [9] визначає соціальний ризик як ймовірність настання подій, що загрожують нормальному відтворенню людини, її фізіологічній і соціально-економічній життєдіяльності. До критеріїв соціального ризику вона відносить: ймовірність (частоту) настання ризикової ситуації; рівень матеріальної забезпеченості у випадку втрати працездатності чи відсутності попиту на працю; рівень соціальних гарантій при настанні ризикової ситуації; тривалість ризикової ситуації, тобто період між її настанням та переходом до нормальних умов життєдіяльності. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки соціальний ризик поєднує в собі втрату трудового доходу та форму відповідності необхідним стандартам рівня і якості життя, він проявляється як у втраті заробітку, так і в зниженні доступності життєвих стандартів, гарантованих суспільством. Визначальним лейтмотивом даного підходу є цілком виражене положення щодо соціального ризику як можливої соціальної небезпеки для суб'єкта, як загрози залишитися без коштів на проживання; наслідки його реалізації носять досить чіткий негативний суспільний характер.

В. Надрага розкриває сутнісні характеристики соціальних ризиків у трьох ракурсах:

як наукова категорія – це імовірності негативних проявів у функціонуванні соціальних інститутів, еventуального уповільнення процесів суспільного відтворення, формування соціальної нестабільності та напруженості; як система відносин у сфері праці – це сукупності взаємопов'язаних ймовірнісних характеристик негативних проявів у розвитку трудового потенціалу, ринку праці та зайнятості, виробничих відносин та соціального партнерства; як фактор суспільного розвитку – це визнані суспільством події в житті людини, настання яких спричиняє повну / часткову втрату заробітку та зниження рівня життя [18, с. 9-10].

У контексті загальної палітри ризиків базове розуміння соціальних ризиків дає Ральф Шефер. Він наголошує, що ризик безпосередньо пов'язаний з небезпекою – природною або створеною людиною – яку він витлумачує як потенційну втрату (potential loss) на відміну від очікуваних втрат (expected loss). Зокрема, Р. Шефер стверджує: «Проблема ризику виникає в першу чергу з небезпеками, природними та антропогенними. Я визначаю небезпеку як потенційну втрату (яка повинна відрізнятися від очікуваної втрати). Природні небезпеки – це можливі збитки, завдані, наприклад, повеннями і землетрусами. Техногенна та технологічна небезпека пов'язана з цим (неправильним) функціонуванням технологій, такими як електростанції, хімічні заводи, літаки і автомобілі тощо. Також небезпечним є куріння сигарет, вживання алкоголю і наркотиків. Вони штучні, але не технологічні. Їх можна назвати культурними небезпеками» [32, р. 41].

Тобто Р. Шефер виділяє природні та соціальні небезпеки: до першого виду небезпек відносяться, наприклад, повені, землетруси; соціальні небезпеки виникають у разі небажаного функціонування (дисфункцій) технологій (технологічні) або соціальної системи (культурні). Міжособисті взаємодії (мікрорівень), злочинність (мезорівень), помилки в ухваленні політичних рішень (макрорівень) – такого роду небезпеки мають різний ступінь впливу і розповсюдження.

Соціальний ризик може виражатися в ризику конфліктів із громадськістю і ризику, що пов'язаний з працівниками підприємства (окремим або групою). Ризики конфліктів із громадськістю мають місце тоді, коли ефективна для підприємства стратегія йде у розріз з інтересами будь-яких соціальних груп, що можуть бути виражені у законах, активній реакції протестуючих представників цих груп.

Цей вид ризику шкодить конкурентоспроможності фірми, завдаючи шкоду торгівлі марці, привабливості підприємства та його продукції, ускладнює відносини фірми з органами державної влади (неможливість отримання державного замовлення (контракту), одержання субсидій, податкових пільг тощо). Виникнення такої ситуації може спричинити конфлікти з окремими працівниками, робочим колективом підприємства в цілому (страйки, невиходи на роботу, блокування вивозу готової продукції з території підприємства тощо).

Соціальні ризики можна передбачати, а за умови ефективної організації роботи служби підприємства із зв'язків з громадськістю, можливо значно знизити ступінь їх впливу. Окремим проявом соціальних ризиків є ризики, що пов'язані із захворюванням, смертю окремого працівника (в основному, це стосується тієї частини персоналу, що є носієм ноу-хау даної фірми або займає ключові позиції в управлінні); недбалістю, нечесністю та безвідповідальністю будь-якого учасника бізнесу. Управління цими ризиками значно ускладнено через труднощі щодо прогнозування їх виникнення. Як окремий випадок соціальних ризиків, можна розглядати і демографічні ризики, специфіка яких полягає у тому, що вони можуть спричинити виникнення інших видів ризиків (наприклад, ризиків пов'язаних із реалізацією продукції).

Об'єктивною основою соціального ризику можна назвати антагоністичний характер суспільних відносин, структурні особливості, характер, зростання соціального відчуження, порушення адаптивних процесів до суспільства. До причин соціального ризику можна віднести і широке поширення різного роду девіацій серед населення, умови соціального розвитку і його перспективи.

У зоні ризику опиняються і люди, які були недостатньо виховані або соціалізувалися в неправильний спосіб ще в дитячому віці, психічно хворі, які не змогли нормально вписатися в суспільство. Для груп соціального ризику характерний специфічний спосіб життя, для якого характерно постійно збільшується відчуженість від суспільних цінностей, інтересів, їх звуження і зниження.

Нерідко відбувається деградація особистості (криміналізація). Соціальний збиток від осіб соціального ризику виражається в порушенні ціннісно-нормативної системи суспільства, зростанні паразитизму (коли людина надає перевагу життю за рахунок допомоги з боку держави, а не самостійному утриманню). Особливо питання соціального ризику актуальне для молоді, яка, крім наявної нестійкості психіки, ще й матеріально незабезпечена і залежна від старших. Разом з тим, молоді люди прагнуть до самостійності і мають широкі споживчі запити, які змушують їх інколи здійснювати протиправні дії, якщо можливостей для їх реалізації немає.

З погляду суспільного буття, всі ризики є соціальними, проте виокремлюють суто соціальні ризики. Вони розглядаються як «міри очікуваного наслідку певного явища, настання якого пов'язано із вірогідністю втрати або обмеження економічної самостійності та соціального благополуччя людини» [25, с. 345].

На міжнародному рівні соціальні ризики як підстава для набуття людиною права на соціальний захист було встановлено у міжнародних актах – у Конвенціях та Рекомендаціях МОП (№ 10 про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.), № 117 про основні цілі і норми соціальної політики (1962 р.), № 128 про допомогу по інвалідності, по старості і в разі втрати годувальника (1967 р.)), а також у Європейській хартії про основні соціальні права трудящих (1989 р.), Європейській соціальній хартії. Згідно з Європейським Кодексом соціального забезпечення соціальні ризики поділяють на традиційні та нетрадиційні (див.: [5, с. 46-49]). До традиційних належать ризики втрати або зменшення доходу внаслідок об'єктивних обставин: хвороби, безробіт-

тя, старості, трудового каліцтва, професійного захворювання, утримання дітей, вагітності та пологів, інвалідності, втрати годувальника. Вони є типовими і мають найвищий коефіцієнт вірогідності у житті кожної людини. Їх враховують при наданні соціальних виплат через систему соціального страхування. Тобто застраховані особи (переважно працюючі) приймають участь в їхньому фінансуванні.

В умовах глобалізації перелік життєвих обставин, які порушують нормальну життєдіяльність особи та які вона не може подолати самотійно, суттєво розширюється. Такі соціальні ризики вважаються нетрадиційними. У країнах Європи до них належать підтримка сімей з дітьми, виховання та освіта дітей, догляд за хворими дітьми і батьками, допомога на будівництво і утримання житла, грошова підтримка матері на період перерваної професійної освіти з розрахунку до п'яти років на кожну дитину, бідність тощо. У державах, де проводиться активна сімейна політика шляхом вирівнювання сімейних витрат, сімейні соціальні допомоги надаються поза системою соціального страхування за рахунок податків. В українському законодавстві нетрадиційні соціальні ризики регулюються низкою законів. Найбільш повно вони сформульовані у Законі України «Про соціальні послуги» [8]. До таких життєвих випадків, що надають право на соціальну допомогу, належать інвалідність, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, малозабезпеченість тощо. Відповідно до класифікації соціальних ризиків щодо ступеня типовості соціальних ризиків та причини їх виникнення, на думку Н. Болотиної [3, с. 49], їх можна згрупувати у такі види:

- загальнолюдські (загальносоціальні), які можна поділити на загальнопоширені (хвороба, непрацездатність, материнство, сімейні витрати, безробіття, старість, кончину, вдівство) і незагальнопоширені, які кожна країна визначає самотійно;

- професійні, зумовлені негативними чинниками виробництва, що призводять до травматизму і професійних захворювань;

- державно-політичні, пов'язаними із воєн-

ними діями, політичними репресіями; техногенні та екологічні.

Посилаючись на міжнародно-правову практику, О. Мачульська виокремлює загальноновизнані (традиційні) соціальні ризики, до яких відносяться хвороба, непрацездатність (усі її види), материнство (вагітність і пологи, а також догляд за малолітніми дітьми, догляд за хворими дітьми), сімейні витрати на утримання дітей (в т.ч. додаткові витрати на утримання, виховання та освіти дітей), безробіття, старість, смерть, вдівство. Окрему видову групу традиційних соціальних ризиків утворюють професійні ризики, які зумовлені негативними факторами виробництва – небезпечними, шкідливими, важкими умовами праці, які, у свою чергу, можуть спричинити трудове каліцтво, професійне захворювання. До групи нетрадиційних соціальних ризиків відносять нужду, бідність (яка безпосередньо пов'язана з таким соціальним стандартом, як прожитковий рівень, що включає їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту людини та її сім'ї), потребу у сторонньому догляді через самотність, сирітство, необхідність догляду та утримання непрацездатних членів сім'ї, жорстоке поводження в сім'ї тощо. Також до нетрадиційних соціальних ризиків доцільно відносити і ризики, спричинені певними державно-політичними подіями – воєнними діями, політичними репресіями, а також такі, що виникають унаслідок техногенних та екологічних катастроф [16, с. 12].

У цілому соціальні ризики можна класифікувати за різними критеріями: за критерієм організаційно-правової форми – на страхові, які забезпечуються в рамках системи соціального (державного й недержавного) страхування, і нестрахові, що забезпечуються за програмою соціальної державної підтримки; за своїм характером – на ризики непрацездатності, безробіття (повне або часткове), втрати годувальника, малозабезпеченості [23, с. 54].

З огляду на організаційно-правові форми соціального забезпечення, соціальні ризики

можна класифікувати на страхові, тобто ті, які забезпечуються в межах системи соціального (державного та недержавного) страхування, та нестрахові – забезпечуються за програмою соціальної державної підтримки.

За юридичною природою виділяються такі ризики: непрацездатність, безробіття (часткове безробіття), втрата годувальника та малозабезпеченість.

Непрацездатність – це такий соціально-фізіологічний стан людини, що зумовлений втратою чи зменшенням природних функцій організму або зниженням професійної кваліфікації та неможливістю здійснення трудової діяльності відповідно до суспільних значущих вимог.

Непрацездатність може бути наслідком різних за природою юридичних фактів:

1) загально-соціальних, які зумовлені її фізіологічною та соціальною природою (наприклад, старість, вагітність та пологи, травма, не пов'язана з виробництвом, тощо);

2) професійних, які є наслідком чи пов'язані з трудовою діяльністю, що виконувала особа (нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання);

3) публічних, які пов'язані з наслідками економічних, технічних, соціальних подій у конкретній державі (техногенні катастрофи, військові конфлікти, стихійні лиха тощо).

В умовах сучасного суспільства окремої уваги заслуговує демографічний ризик. Парадоксальність ситуації, що склалася, полягає в тому, що одним із шляхів покращення демографічної ситуації в суспільстві є профілактика демографічного ризику в соціумі, реалізації якої зашкоджують соціальні умови суспільного життя.

Демографічний ризик слід розуміти як комплексне поняття, сукупність різноманітних ризиків, пов'язаних з людським фактором. Якщо решту соціальних ризиків можна чітко розподілити на внутрішні та зовнішні, різні аспекти демографічного ризику існують як внутрішні, так і зовнішні чинники. Також значної уваги вимагають не лише наслідки втілення ризикових ситуацій, а й умови, що їх викликають.

До зовнішніх складових демографічного ризику відносять:

1. Ризик втрати частки населення внаслідок перевищення смертності над народжуваністю, причиною якої можуть бути, в тому числі й соціально-економічні умови.

2. Ризик зменшення населення внаслідок від'ємного сальдо міграції, через відсутність перспектив творчого та соціального зростання особистості.

3. Екологічний ризик, пов'язаний з можливістю погіршення загального рівня здоров'я населення.

4. Природно-кліматичний ризик, що може бути виражений у вигляді збільшення втрат населення внаслідок смертності чи зростання обсягу еміграції, через природні катаклізми чи зміни клімату.

5. Військовий та соціальний ризики, що мають безпосереднє відношення до соціально-психологічного клімату суспільства та зовнішньополітичної ситуації в світі.

6. Медичний та санітарно-гігієнічний ризик, що виражений у можливості отруєнь та виникненні епідемій в регіоні, внаслідок незадовільної діяльності чи недостатності фінансування відповідних служб.

7. Ризик зменшення населення та його якості, через зменшення фінансування державних / муніципальних програм щодо розвитку та виховання дітей-сиріт.

8. Ризик погіршення рівня здоров'я та життя населення внаслідок недостатності розвитку інформаційної інфраструктури регіону.

9. Ризик зменшення обсягів інвестування та скорочення ділової активності в місті внаслідок зменшення чисельності населення.

До внутрішніх складових демографічного ризику відносять:

1. Втрату працездатності, каліцтво, професійні захворювання, смертність, зменшення тривалості життя внаслідок незадовільних умов праці.

2. Ризик економічних втрат внаслідок браку робітників високого рівня кваліфікації під час впровадження у виробництво нових технологій та систем управління.

3. Ризик економічних втрат внаслідок зміни місця роботи працівників, як результат цього – збільшення обсягів фрикційного безробіття на рівні міста.

4. Ризик зменшення обсягів виробництва внаслідок зниження рівня кваліфікації та працездатності робітників дорослого віку в умовах відсутності молоді.

5. Ризик недостатнього рівня матеріального забезпечення життя робітників у післяробочий пенсійний час.

6. Можливі втрати через збільшення випадків матримоніальної поведінки серед жінок (вагітність).

Крім вищезазначеного розуміння соціального ризику (вузьке значення), згідно з яким він визначається як імовірнісний значимий для суспільства збиток, що продукується соціальним життям, соціальний ризик також розглядається і як потенційна можливість отримання владою, суспільством і громадянами значимого збитку, джерелом якого виступають будь-яке середовище (природне, техногенне та соціальне) і будь-які сфери суспільного життя. Фактично соціальний ризик (широке значення) – це певна потенційна (можлива) небезпека, пов'язана з ухваленням / неухваленням рішення як реакція на відповідну соціальну дію.

Дію соціальних ризиків посилюють ризики несоціального характеру. До останніх Н. Топішко зараховує:

- несприятливі соціально-економічні і політичні зміни;
- нестабільність чинного законодавства, коливання ринкової кон'юнктури;
- обмеженість або неповноту інформації про динаміку макроекономічних змін, тінізацію економіки тощо [26, с. 404].

Соціальні ризики в своєму історичному розвитку пройшли три етапи, в рамках яких сформувалися відповідні типи соціальних ризиків, що співіснують в сучасному світі. Так, К. Храмова виділяє традиційні, модернізаційні і демодернізаційні соціальні ризики (див.: [27]). Традиційні соціальні ризики пов'язані з можливістю втратити своє місце в соціальній ієрархії, позбутися підтримки з боку системи,

стати маргіналом. Це рівень індивідуальних ризиків, які мають локальний характер і часто зачіпають лише окремих індивідів. Модернізаційні соціальні ризики пов'язані з досягненнями сучасної цивілізації, наслідки яких вже не можуть контролюватися людьми, що перетворює ці досягнення у ризикогенний фактор. Це призводить до кризи ідентичності сучасної людини в зв'язку з релятивізацією норм і неузгодженістю «Я» індивідуального і «Я» соціального. Демодернізаційні соціальні ризики обумовлені процесом ретрадиціоналізації, що проявляється в тому, що формально збережені традиції поступово позбавляються свого початкового змісту і втрачають можливості виконання функцій значущих авторитетів, які диктують суворі і передбачувані правила поведінки.

Схожу позицію презентує М. Ковальова (див.: [10]), яка виділяє три типи і одночасно історичні види соціальних ризиків: природний, цивілізаційний і глобальний. До типологічних ознак відносяться взаємини людини з природою, взаємовідносини всередині соціуму, особливості застосування технічних засобів у діяльності людини і взаємодія суспільства і держави, держав між собою.

Природний ризик формується в період первісного хаосу людського існування, що характеризується відсутністю державності й атомізованою людиною. Тут можливі такі форми ризику, як непокоря сімейній, становій субординації, особисті психологічні властивості індивіда (конфліктність, авантюризм і т.п.), фізична слабкість, хворобливість тощо.

Цивілізаційний ризик є продуктом індустріальної цивілізації. У цей період змінилося ставлення до природи – поступово людина перейшла від становища залежності від природи і захисту від неї до ролі загарбника її багатств, в кінцевому рахунку, до ролі її приборкувача. У соціальному житті в ході модернізації відбулися кардинальні зміни: злам старого поділу, класове розшарування в епоху первинної індустріалізації по відношенню до засобів виробництва, а пізніше розшарування за рівнем доходу, освіти, роду занять, близькості до влади і вищих культурних цінностей;

розвиток соціальних відносин (в прямому значенні цього поняття) між індивідами, індивідом і групою, індивідом і організацією, між організаціями і т.д. на основі моральних норм поведінки, соціальних інститутів, а також прийнятих у конкретному співтоваристві загальних правил, звичок, стилів (в одязі, мові, манерах). До ризику індивідуального додався ризик соціальний у вигляді масових форм протесту, світових війн, революцій. Індивідуалізація суб'єктів поведінки (на відміну від атомарного становища людини перед обличчям природного ризику) разом з твердженням культу людського розуму, який протистоїть Природі. Згодом це привело до появи таких форм соціально-політичного ризику, як тероризм і тоталітаризм, тобто в соціальній сфері процес модернізації, уніфікації, формалізації людських взаємин призвів до розширення області дії ризику та його поширення на людей, які жодного відношення до цього ризикованого заходу не мають.

Глобальний ризик є продуктом постіндустріального суспільства і є принципово новим типом соціального ризику. На це звертав увагу У. Бек, який стверджував, що суспільство ризику (тобто одна із версій постіндустріального суспільства) володіє такою рисою, як катастрофічність [1, с. 23]. Якщо для індустріального суспільства головним було виробництво і розподіл благ, цінностей, то для суспільства ризику головним стає відтворення і розподіл небезпек і ризиків. Тобто суспільство ризику – це система, яка відтворює ризики у всіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, духовній, соціальній. Виробництво ризиків набуває розширеної форми і передбачає крім фази виробництва ризику також і фази його поширення і споживання. Найбільш небезпечними в соціальному плані наслідками цього є те, що поглиблюються протиріччя між тими, хто виробляє ризики (найчастіше з метою отримання особистого прибутку), і тими, хто змушений їх споживати. Відповідно глобалізація суспільства призводить до глобалізації ризику. Рушійною силою цього нового світу стає «спільність страху», тим самим активізується питання про роль

світової спільноти в регулюванні ризиків, які дедалі збільшуються.

Сучасне (постіндустріальне) суспільство характеризується появою так званих «нових ризиків», що обумовлюється, насамперед, факторами деіндустріалізації економіки, зростанням частки послуг в загальній зайнятості, нестабільністю на ринках праці, посиленням нестабільності сімейних структур, а також процесами приватизації держав загального добробуту [31, р. 7]. «Нові соціальні ризики» – це «ризики, з якими люди зустрічаються протягом життя в результаті економічних і соціальних змін, пов'язаних з переходом до постіндустріального суспільства» [33, р. 14-15]. У межах цього підходу соціальні ризики ідентифікуються як: універсальні ризики; групові / класові ризики; ризики окремих етапів життя; ризики взаємовідносин поколінь.

Не менш поширеним став підхід, відповідно до якого нові соціальні ризики класифікуються на:

- загальні істотні ризики (підпадають люди, які нездатні працювати внаслідок хвороби чи настання старості);
- групові специфічні ризики I (підпадають люди з недостатнім рівнем кваліфікації з причини настання структурних змін);
- групові специфічні ризики II (підпадають люди, які мають невизначену віддачу від отримання вищої освіти);
- групові специфічні ризики III (підпадають люди, які можуть втратити доходи внаслідок народження дитини) (див.: [30]).

Більшість нових соціальних ризиків є унікальними і непостійними, а тому не можуть попереджатися традиційними методами і потребують пошуку нових рішень. Нові соціальні ризики мають тенденцію до взаємного коваріантного впливу, окрім того, вони суттєво залежать від розвитку особистості, її пізнавальних здібностей та здатності взаємодіяти з іншими людьми (П. Бурдьє [6] об'єднав всі ці фактори в одне поняття – «соціальний капітал»).

Висновки. Таким чином, соціальні ризики як продукт індустріального суспільства періоду первісного накопичення капіталу у

сучасному (постіндустріальному) суспільстві зазнали серйозних змін, що потребує зміни парадигми їх оцінки та аналізу. Якщо на початковому етапі соціальні ризики були продукуювані виробництвом і розподілом благ, цінностей, то сьогодні вони продукуються виробництвом і розподілом небезпек (реаль-

но існуючих) і страхів (суб'єктивно існуючих), тобто соціальні ризики в суспільстві ризику самовідтворюються, причому це виробництво набуває розширеного характеру, тобто передбачає фази власно виробництва (відтворення), поширення і споживання ризиків.

Бібліографічні посилання

1. Бек У. *Общество риска. На пути к другому модерну*. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
2. Бернштейн П.Л. *Против богов: Угрожение риска*: пер. с англ. Москва: ЗАО «Олимп-бизнес», 2000. 400 с.
3. Болотіна Н.Б. *Право соціального захисту України: Навч. посібник*. Київ: Знання, 2005. 615 с.
4. Борецька Н.П. Механізми управління ризиками у сфері охорони праці. *Огляд цін українського та світового товарних ринків: [бюлетень]*. Київ: Держзовнішінформ, 2007. С. 164-167.
5. Борецька Н.П. *Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми*. Донецьк: Янтра, 2001. 351 с.
6. Бурдые П. *Социальное пространство: поля и практики*. пер. с фр.; сост., общ. ред. пер., послесл. Н.А. Шматко. Москва: Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург: Алетейя, 2005. 576 с.
7. Забелин Л.В. *Теория социального обеспечения*. Москва: ВЦСПС, 1924. 203 с.
8. Закон України «Про соціальні послуги». *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 358
9. Кашина О.Н. Социальные риски: понятие, классификация, проблемы измерения (на примере западноевропейских стран). *Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов*. 2003. № 1. С. 112-123.
10. Ковалева М.С. Эволюция понятия «риск». *Социологическое обозрение*. 2002. Т. 2, № 1. С. 18-26.
11. Коноплицька Т.О. *Соціальні параметри ризиків*: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04. Київ, 2007. 18 с.
12. Кривошеїн В.В. Соціальні ризики. *Соціологія: терміни і поняття: Навчальний словник-довідник*. за заг. ред. В.М. Пічі. Львів: «Новий Світ – 2000», 2018. С. 464-465.
13. Кривошеїн В.В. Соціальні ризики урбанізованого суспільства. *Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 20 квітня 2018 р.)*. Дніпро: ЛізуновПрес, 2018. С. 27-33.
14. Кривошеїн В.В. Соціальні ризики урбанізованого суспільства. *Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро: монографія: в 2 томах*. за заг. ред. професора В.В. Кривошеїна. Дніпро: ЛізуновПрес, 2018. Т. 1. С. 90-107.
15. Малиновська О.Я., Рудзінська Р.О. Суть поняття «соціальний захист» у загальній системі соціальної політики. *Вісник ДДФА. Економічні науки*. 2013. № 2. С. 8-14.
16. Мачульская Е.Е. *Право социального обеспечения. Перспективы развития: [монография]*. Москва: Городец, 2000. 141, [2] с.
17. Мачульская Е.Е. Реформа социального обеспечения и необходимость кодификации законодательства. *Вестник Московского университета. Серия: Экономика*. 1999. № 6. С. 3-18.
18. Надрага В.І. *Соціальні ризики: сутність, аналіз, можливості впливу: монографія*. Київ: Сердюк В.Л., 2015. 330 с.
19. Назарова Г.В. Кадрова безпека підприємства: загрози, ризики, функції та методи управління. *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Праця в XXI столітті: нові тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток: у 2 т.* Т. 2. Київ: КНЕУ, 2012. С. 220-230.
20. Ройк В.Д. *Основы социального страхования*. Москва: Анкил, 2005. 254 с.
21. Саєнко Ю. Соціальні ризики та шанси. *Соціальні ризики*. Т. 2. відп. ред.: Ю.І. Саєнко, Ю.О. Привалов. Київ: ПЦ «Фоліант», 2004. С. 12-51.
22. Семикіна М.В., Скібіцька О.В. *Економічний ризик та методи його вимірювання*. Кіровоград: КНТУ, 2005. 58 с.
23. Сінчук С. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Право України*. 2003. № 3. С. 52-55.
24. Симонов В.С., Синон В.В. *Экономика социально-трудовых отношений*. Санкт-Петербург: Издательство СПб-ГУЭФ, 2010. 223 с.
25. *Социальная энциклопедия*. за ред. А.П. Горкина. Москва: БРЭ, 2000. 438 с.
26. Топішко Н.П. Соціальні ризики як чинник регулювання системи соціального захисту населення. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Економіка*. 2009. Вип. 11. С. 401-411.
27. Храмова К.В. Особенности социальных рисков постиндустриального общества. *В мире научных открытий*. 2011. № 4. С. 234-241.
28. Шамілева Л.Л. Визначення та інтегральна оцінка соціальних ризиків у регіонах України. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 1. С. 166-176.

29. Шевченко Л.С. Соціальні ризики найманих працівників у сфері оплати праці. *Економічний простір*. 2008. № 12 / 1. С. 57-64.
30. Cusack T., Iversen T., Rehm P. *Risks at work: the demand and supply sides of government redistribution*. Berlin: WZB, 2005. 56 p.
31. Esping-Andersen G. *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 207 p.
32. Schaefer R. *What Are We Talking About When We Talk About «Risk»? Critical Survey of Risk and Risk Preference Theories*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 1978. 260 p.
33. Taylor-Gooby P. *New risks, new welfare*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 264 p.

References

1. Bek U. *Obschestvo riska. Na puti k drugomu modernu [Risk Society. On the way to another modernity]*. Moscow: Progress-Traditsiya, 2000. 384 p.
2. Bernsteyn P.L. *Protiv bogov: Ukroschenie riska [Against the gods: Taming the risk]*: per. s angl. Moscow: ZAO «Olimp-biznes», 2000. 400 p.
3. Bolotina N.B. *Pravo sotsialnoho zakhystu Ukrainy [The right to social protection of Ukraine]*: Navch. posibnyk. Kyiv: Znannia, 2005. 615 p.
4. Boretska N.P. *Mekhanizmy upravlinnia ryzykamy u sferi okhorony pratsi [Mechanisms of risk management in the field of occupational safety]*. *Ohliad tsin ukrainskoho ta svitovoho tovarnykh rynkiv: [biuleten]*. Kyiv: Derzhzovnishinform, 2007. P. 164-167.
5. Boretska N.P. *Sotsialnyi zakhyst naselennia na suchasnomu etapi: stan i problemy [Social protection of the population at the present stage: state and problems]*. Donetsk: Yantra, 2001. 351 p.
6. Burde P. *Sotsialnoe prostranstvo: polia i praktiki [Social space: fields and practices]* / per. s fr.; sost., obshch. red. per., poslesl. N.A. Shmatko. Moskva: Institut eksperimentalnoi sotsyologii; Sankt-Peterburh: Aleteia, 2005. 576 p.
7. Zabelin L.V. *Teoriya sotsialnogo obespecheniya [Social Security Theory]*. Moscow: VTsSPS, 1924. 203 p.
8. Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluhy» [Law of Ukraine «On Social Services»]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 45. P. 358
9. Kashina O.N. *Sotsialnye riski: ponyatie, klassifikatsiya, problemy izmereniya (na primere zapadnoevropeyskikh stran) [Social risks: concept, classification, measurement problems (on the example of Western European countries)]*. *Izvestiya Sankt-Peterburgskogo universiteta ekonomiki i finansov*. 2003. # 1. P. 112-123.
10. Kovaleva M.S. *Evolutsiya ponyatiya «risk» [The evolution of the concept of «risk»]*. *Sotsiologicheskoe obozrenie*. 2002. T. 2, # 1. S. 18-26.
11. Konoplytska T.O. *Sotsialni parametry ryzykiv: avtoref. dys. ... kand. sotsiol. nauk: 22.00.04. [Social risk parameters: author's abstract. dis ... Candidate sociologist Sciences: 22.00.04.]*. Kyiv, 2007. 18 p.
12. Kryvoshein V.V. *Sotsialni ryzyky [Social risks]*. *Sotsiologhiia: terminy i poniattia: Navchalnyi slovnyk-dovidnyk*. za zah. red. V.M. Pichi. Lviv: «Novyi Svit – 2000», 2018. P. 464-465.
13. Kryvoshein V.V. *Sotsialni ryzyky urbanizovanoho suspilstva [Social Risks of Urbanized Society]*. *Zbirka materialiv III Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii «Urbanistychni studii: suchasnyi stan ta perspektivy rozvytku» (m. Dnipro, 20 kvitnia 2018 r.)*. Dnipro: LizunovPres, 2018. P. 27-33.
14. Kryvoshein V.V. *Sotsialni ryzyky urbanizovanoho suspilstva [Social Risks of Urbanized Society]*. *Osobysti i sotsialni instituty v urbanizovanomu suspilstvi: misto Dnipro: monohrafiia: v 2 tomakh*. za zah. red. profesora V.V. Kryvosheina. Dnipro: LizunovPres, 2018. T. 1. P. 90-107.
15. Malinovska O.Ia., Rudzinska R.O. *Sut poniattia «sotsialnyi zakhyst» u zahalnyi systemi sotsialnoi polityky [The essence of the concept of «social protection» in the general system of social policy]*. *Visnyk DDFA. Ekonomichni nauky*. 2013. № 2. P. 8-14.
16. Machulskaya E.E. *Pravo sotsialnoho obespecheniya. Perspektivy razvitiia [The right to social security. Development Prospects]*: monohrafiia. Moscow: Horodets, 2000. 141, [2] s.
17. Machulskaya E.E. *Reforma sotsialnogo obespecheniya i neobhodimost kodifikatsii zakonodatelstva [Social security reform and the need for codification of legislation]*. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya: Ekonomika*. 1999. # 6. P. 3-18.
18. Nadraha V.I. *Sotsialni ryzyky: sutnist, analiz, mozhlyvosti vplyvu [Social risks: essence, analysis, possibilities of influence]*: monohrafiia. Kyiv: Serdiuk V.L., 2015. 330 p.
19. Nazarova H.V. *Kadrova bezpeka pidpriemstva: zahrozy, ryzyky, funktsii ta metody upravlinnia [Personnel security of an enterprise: threats, risks, functions and methods of management]*. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky: zb. nauk. prats. Pratsia v XXI stolitti: novi tendentsii, sotsialnyi vymir, innovatsiyni rozvytok: u 2 t.* T. 2. Kyiv: KNEU, 2012. P. 220-230.
20. Roik V.D. *Osnovy sotsialnogo strahovaniya [Basics of social insurance]*. Moscow: Ankil, 2005. 254 s.
21. Saienko Yu. *Sotsialni ryzyky ta shansy [Social risks and chances]*. *Sotsialni ryzyky. T. 2 / vidp. red.: Yu.I. Saienko, Yu.O. Pryvalov*. Kyiv: PTs «Foliant», 2004. P. 12-51.
22. Semykina M.V., Skibitska O.V. *Ekonomichnyi ryzyk ta metody yoho vymyruvannia [Economic risk and methods of its measurement]*. Kirovohrad: KNTU, 2005. 58 s.

23. Sinchuk S. Teoriia sotsialnoho ryzyku za pravom sotsialnoho zabezpechennia [Theory of social risk for the right of social security]. *Pravo Ukrainy*. 2003. № 3. P. 52-55.
24. Simonov V.S., Sinov V.V. *Ekonomika sotsialno-trudovyyh otnosheniy* [Economics of social and labor relations]. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo SPbGUEF, 2010. 223 p.
25. *Sotsialnaya entsiklopediya* [Social encyclopedia]. za red. A.P. Gorkina. Moskva: BRE, 2000. 438 p.
26. Topishko N.P. Sotsialni ryzyky yak chynnyk rehuliuвання systemy sotsialnoho zakhystu naselennia [Social risks as a factor in the regulation of the social protection system of the population]. *Naukovi zapysky* [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Seriya: *Ekonomika*. 2009. Vyp. 11. P. 401-411.
27. Hramova K.V. Osobennosti sotsialnykh riskov postindustrialnogo obschestva [Features of the social risks of the post-industrial society]. *V mire nauchnykh otkryitiy*. 2011. # 4. P. 234-241.
28. Shmileva L.L. Vyznachennia ta intehralna otsinka sotsialnykh ryzykiv u rehionakh Ukrainy [Definition and integral assessment of social risks in the regions of Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 2008. № 1. P. 166-176.
29. Shevchenko L.S. Sotsialni ryzyky naimanykh pratsivnykiv u sferi oplaty pratsi [Social risks of wage earners]. *Ekonomichnyi prostir*. 2008. № 12 / 1. P. 57-64.
30. Cusack T., Iversen T., Rehm P. *Risks at work: the demand and supply sides of government redistribution*. Berlin: WZB, 2005. 56 p.
31. Esping-Andersen G. *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 207 p.
32. Schaefer R. *What Are We Talking About When We Talk About «Risk»? Critical Survey of Risk and Risk Preference Theories*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 1978. 260 p.
33. Taylor-Gooby P. *New risks, new welfare*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 264 p.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323

Received 14 June 2017

Received in revised form 24 July 2017

Accepted 21 August 2017

Альмугхид Іслам

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

doi: 10.15421/341804

ДЕМОКРАТИЧНІ ІНСТИТУТИ У КРАЇНАХ АРАБСЬКОГО СХОДУ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ Й ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті досліджено провідні центри демократичних перетворень в арабських країнах та формування інституційної бази для процесів демократизації. Підкреслюється, що параметри політичних системи Арабського Сходу є співвимірними з окремими країнами Центральної та Східної Європи та країнами колишнього СРСР, що виводить проблему за межі суто регіональних досліджень. Сконцентровано увагу на соціокультурній специфіці арабських країн як чиннику, що потребує окремої уваги для розгляду соціального середовища політичної системи, яке впливає на організацію влади та специфіку політичної участі. Наголошується, що такі традиційні демократичні інститути, як активна політична участь, політичне лідерство, громадська діяльність потрібно розглядати крізь призму традиційних настанов політичного Ісламу. Стверджується, що спроби реалізувати власну модель модернізації політичної системи наштовхуються на неспроможність політичних інститутів. Обґрунтовано, що у арабських країнах недостатнім виявився саме рівень представництва та реалізації соціальних інтересів громадян. Розглянуто значення національної арабської моделі політичної адаптації суспільства до умов глобалізації.

Ключові слова: демократизація, країни Арабського Сходу, політичне лідерство, політичний іслам, традиції, політична адаптація.

Альмугхид Ислам, Демократические институты в странах Арабского Востока: особенности становления и трансформации

В статье исследованы ведущие центры демократических преобразований в арабских странах и формирования институциональной базы для процессов демократизации. Подчеркивается, что параметры политических системы Арабского Востока соразмерны с отдельными странами Центральной и Восточной Европы и странами бывшего СССР, выводит проблему за рамки региональных исследований. Сконцентрировано внимание на социокультурной специфике арабских стран как фактору, что требует отдельного внимания для рассмотрения социальной среды политические системы, которое влияет на организацию власти и специфику политического участия. Отмечается, что такие традиционные демократические институты, как активное политическое участие, политическое лидерство, общественная деятельность, нужно рассматривать сквозь призму традиционных установок политического ислама. Утверждается, что попытки реализовать собственную модель модернизации политической системы наталкиваются на невозможность политических институтов. Обосновано, что в арабских странах недостаточным оказался уровень представительства и реализации социальных интересов граждан. Рассмотрены значение национальной арабской модели политической адаптации общества к условиям глобализации.

Ключевые слова: демократизация, страны Арабского Востока, политическое лидерство, политический ислам, традиции, политическая адаптация.

Almughid Islam, Democratic institutes in the countries of the Arab East: features of development and transformation

The article examines the leading centers of democratic transformation in Arab countries and the formation of an institutional base for democratization processes. It is emphasized that the parameters of the political system of the Arab East are comparable to the some countries of Central and Eastern Europe and the countries of the former USSR, which reveals a problem beyond the limits of purely regional research. The attention has been focused on the socio-cultural specificities of the Arab countries as a factor requiring special attention to consider the social environment of the political system, which affects the organization of power and the specifics of political participation. It is noted that such traditional democratic institutions as active political participation, political leadership, and public activity should be considered through the prism of the traditional guidance of political Islam. It is argued that attempts to realize their own model of modernization of the political system are faced with the failure of political institutions. It is substantiated that in the Arabian countries the level of representation and realization of social interests of citizens has proved to be insufficient. The importance of the national Arab model of political adaptation of society to the conditions of globalization is considered.

Keywords: democratization, countries of the Arab East, political leadership, political Islam, traditions, political adaptation.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Події Арабської весни 2011 року, швидка зміна політичних режимів у країнах Близького Сходу та Північної Африки, до теперішнього часу викликають інтерес сучасних політологів через вивчення обставин та специфіки формування демократичних політичних інститутів у цих країнах. Крім соціокультурного та цивілізаційного тла, актуальною проблемою для сучасної політичної науки є визначення тих політичних інститутів, які стали провідними центрами перетворень у своїх країнах та сформували базу для процесів демократизації. Оскільки творення демократичних політичних інститутів в арабських країнах є певною протиположністю ісламізації та радикальному перетворенню окремих країн на базу для терористичної діяльності, вивчення специфікою арабської демократії є на часі. При цьому параметри політичних систем країн Арабського Сходу є співвимірними з окремими країнами Центральної та Східної Європи та країнами колишнього СРСР, що виводить проблему за межі суто регіональних досліджень.

Аналіз публікацій. Проблеми політичного розвитку арабських країн вивчали такі зарубіжні фахівці, як М. Аль-Іссіс та І. Дюан [9], Л. Бенстед [10], С. Сарсар [11], Т. бен

Джеллун [3]. У сучасній Україні у цьому предметному полі працювали В. Гребцов [2] та В. Макух [5]. Однак потребує обговорення й аналізу питання обставини демократизації країн Арабського Сходу на тлі соціокультурних особливостей та глобальних змін.

Метою статті є встановлення специфіки відображення демократичних політичних інститутів в Арабських країнах у контексті змін та трансформацій. Завданням статті значення ключових інституцій демократизації для розвитку країн Близького Сходу.

Основний зміст

Політичні перетворення в Арабських країнах (до них зазвичай зараховують від 12 [11] до 17 [10] країн Близького Сходу та Магрибу) ґрунтуються на тенденціях модернізації політичної системи у відповідності із західними зразками, а також на спробах вирішити проблеми соціальної нерівності при слабкому представництві соціальних верств. Соціокультурна специфіка арабських країн вимагає окремої уваги для розгляду соціального середовища політичних системи, яке впливає на організацію влади та специфіку політичної участі. Більшість вчених схильні вбачати в цьому вплив ісламської релігійної орієнтації арабських держав. Як вважає українсь-

кий політолог С. Нагорний, «досліджуючи політичні системи в країнах Арабського Сходу, науковці не мають жодних сумнівів щодо наявності в психології мусульман особливої схильності до політики, котра живиться духом самого ісламського вчення. Але у багатьох випадках ця властивість ховається за покірністю й політичною байдужістю. Основним завданням політичної культури є виховання здатності жити та працювати разом з іншими» [6, с. 7].

Роль та значення особистості у політичних процесах в сучасних арабських країнах детермінована пануванням мусульманської соціальної етики. У зв'язку з цим, такі традиційні демократичні інститути, як активна політична участь, політичне лідерство, громадська діяльність потрібно розглядати крізь призму традиційних настанов Ісламу. Вони у той чи інший спосіб корегують значення класичних зразків демократичного врядування та функціонування демократичної політичної системи. На думку С. Нагорного «у п'яти підвалинах ісламу (атта ухїд – визнання єдинобожжя Аллаха; намаз – мусульманська канонічна молитва; саум – піст; закят – податок на користь громади, один із головних обов'язків мусульман; альхадж – щорічне паломництво до Мекки, одна з основних настанов ісламу) відображається ставлення цієї релігії до моралі, піднесення духу співробітництва та групової згуртованості між її послідовниками. У джихаді (ретельність у вірі, боротьба за віру), який деякі мусульмани вважають шостою підвалиною ісламу, прихований ще більший потенціал такого духу» [6, с. 9].

У контексті процесів глобалізації досягнення політичних змін у країнах арабського сходу було зумовлене актуалізацією демократичних перетворень через збільшення відкритості конкретних держав. Водночас спроби реалізувати власну модель модернізації політичної системи наштовхуються на неспроможність політичних інститутів, які мають відповідати за масштабні демократичні зміни. Саме тому критика політичних режимів арабських держав здійсниться через їх невідповідність світовим зразкам. Згідно з позицією українсь-

кого науковця Ж. Ігошиної, «друга половина 1990-х років ознаменувалася подальшим залученням арабських країн до світових процесів глобалізації та модернізації на фоні зміни геополітичної ситуації на Арабському Сході. Процеси глобалізації прискорили процеси політичних трансформацій в арабських країнах, активізувавши намагання змінити характер діючих політичних систем» [4, с. 7].

Спроби досягнення певного рівня демократичності в арабських державах були зумовлені тенденціями стандартизації та уніфікації політичного розвитку в рамках розбудови світської держави та влади. Конституційні зміни стосувалися інституційного дизайну, форми правління яка перебували у стадії трансформації не лише як наслідок постколоніалізму але й зростання рівня спроможності регіональних політичних еліт. Ж. Ігошина стверджує, що «демократичні зміни в арабському регіоні можна простежити на прикладі конституційних реформ, спрямованих на перегляд відносин між державою та суспільством, модернізацію політичних систем арабських країн» [4, с. 7].

Важливим питанням для сучасної політологічної спільноти є результативність демократизації в арабських країнах. Її фактичними вимірами є легітимність та стабільність політичних режимів. Однак результатом революцій Арабської весни стало падіння неопатрімоніальних режимів, які сповідували помірковану модернізацію та виступали за інкрементальні зміни політичні системи. Проте ці зміни виявилися недостатніми, що показали приклади Тунісу та Єгипту. У цих країнах недостатнім виявився саме рівень представництва та реалізації соціальних інтересів громадян. Тому цілком виправдано Ж. Ігошина вважає «політичні зміни в арабським країнах хоча і відбуваються, але досить повільно та фрагментарно. Проведені реформи в першу чергу мали на меті підсилити легітимність існуючих режимів, створити видимість широкої участі в процесах демократизації та продемонструвати на міжнародному рівні бажання демократичних перетворень» [4, с. 8].

Якісні засади зайці демократизації країн арабського сходу вимагають їх порівняння як складових інших моделей, передусім країн Заходу. Так само вони потребують порівняння з іншими перехідними політичними системами. Тривала неспроможність демократичних політичних інститутів в арабських країнах дає матеріал для аналізу питання. Вона вимагає нестандартних та оригінальних підходів для забезпечення процесів надання демократичним дискусіям статусу вирішального чинника у процесах прийняття рішень. Український науковець М. Олійник вважає, що «процес демократизації характеризується спрямованістю на розширення прав та свобод громадян, розвиток інституцій громадянського суспільства, підвищенням рівня участі громадян у прийнятті та реалізації політичних рішень, посиленням контролю суспільства за діяльністю держави, забезпеченням плюралізму та вільної конкуренції» [7, с.88].

Загальний підхід до демократизації сходу країн Арабського Сходу визначається геополітичне становище цих держав, а також їх місцем у світовій економічній системі. Разом з тим, важливим параметром дослідження є етапи політичної трансформації, які змушують шукати їх відповідність у конкретних випадках. Специфіка виникнення та поширення демократичних практик у державах Арабського Сходу пов'язана з унікальністю порядку денного трансформацій, яка передбачає не просто удосконалення політичних відносин та інституцій, а появу нових інституцій, яких раніше не існувало. Тому доцільно звернутися до, так би мовити, стандартів демократичної трансформації. Як слушно вказує М. Олійник, «дослідження демократизації із того, що універсального рецепту переходу, так само, як і його чітко визначених часових меж не існує. Проте можна виділити ряд внутрішніх та зовнішніх чинників, які сприяють проведенню демократичних реформ. Успішність демократизації обумовлюється комбінацією багатьох факторів, які відрізняються в залежності від регіону та країни» [7, с. 88]. На прикладі арабських країн можна побачити виразну регіональну специфіку, яка полягає у колективізмі

та ієрархічності соціальних практик представництва.

Комплексний характер демократичних перетворень у країнах Заходу спричиняє пошук наслідування на територіях арабських країн. Водночас одномоментний перехід до демократії не є таким вирішально важливим, як потреба у підготовці до трансформацій та політичних видозмін суміжних сфер, зокрема економіки, правової сфери тощо. М. Олійник зауважує, що «на сучасному етапі актуалізується необхідність подолання суперечностей між демократією та тоталітаризмом, які існують у політичному процесі та виражаються у правовій системі, економічній системі, механізмах формування та стилі роботи політичних еліт, громадській думці, діяльності політичних інститутів, процесах формування та реалізації політичних рішень» [7, с. 89].

Арабські країни не є однорідними у розбудові демократичних інституцій. Більше того, найбільш впливові з них, (такі, як Саудівська Аравія Іорданія, Мороко) зберігають монархічну форми правління не лише як данину традиціям, але й як національну модель політичної адаптації до умов глобалізації. За означених обставин вимоги демократизації та залучення громадськості до політичних процесів мають узгоджуватися з позицією політичних еліт. У контексті загальних параметрів демократизації, як вважає М. Олійник, «прийняття та реалізація політичних рішень виступає важливим чинником демократизації політичного процесу, а їх ефективність залежить від взаємодії політичного класу та інституцій громадянського суспільства» [7, с.94].

Сама постановка питання про демократичні зміни в арабських державах втрачає свою гостроту через пристосування діючих політичних режимів до міжнародне обстановки. Демократичний порядок денний не може набути статус супровідного та домінуючого через неповний зв'язок між внутрішніми та національними інтересами та зумовленістю демократизації внутрішніми потребами. Як зазначає С. Троян, «водночас «арабський злам» ще раз продемонстрував тенденцію до

зростання ролі просторового геополітичного чинника з одночасним послабленням принципів суверенітету і територіальної цілісності, які тріщать по швах, а також моральних принципів у світовій політиці. Моральні норми та загальнолюдські ціннісні орієнтації почасти відкидаються не тільки в геополітиці, але й у політичній боротьбі загалом, що все сильніше окреслює загальну тенденцію до переважання індивідуальних(великі держави) і групових(великі держави разом із своїми сателітами) інтересів у світовій політиці» [8, с.140].

Відсутність панування принципу верховенства права та рівності всіх громадян перед законом суттєво звужує нормативний базис демократизації в арабських країнах. Відсутність загальнообов'язкових правил політичної гри, а також гарантій безпеки для членів політичної спільноти значно зменшує перспективи впровадження реальної демократії. Поряд з цим, національні правові традиції щодо колегіальності прийняття рішень розглядаються як одна з базових засад арабського культурного спадку. Н думку О. Горбач, «у сучасному ісламі по-особливого постає проблема правової держави. В європейському демократичному уявленні правова держава– це система, в якій панує закон, що утверджує та закріплює права та свободи осіб, однаково стосується влади усіх рівнів, чиновників та окремих громадян. Те, що не вписується у ці норми, межує із тоталітаризмом. Проблема полягає у тому, що держава, яка існує на основі шаріату, фактично існує також на основі закону. І хоча цей закон закріплює суспільну нерівність, він є легітимним» [1, с. 25].

Таким чином демократизація країн Арабського Сходу замовлена як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Результативність процесів демократизації залежить передусім від стану порядку денного та місця питання національного економічного розвитку в ієрархії важливих питань. Можливість ре-

алізації масштабних демократичних реформ залишається імовірною за умови стабільного економічного розвитку та подальшої інтеграції регіони Близького Сходу до глобальної системи політичних відносин та демократичного розвитку.

Висновки

Таким чином у сучасних політологічних дослідженнях провідними інститутами відповідальними аплікації демократичних перетворення у країнах Арабського Сходу стали громадські рухи та громадськими режим мережи. Розбіжність між цими формами у деяких країнах є мінімальною. Це спонукало до поширення тверджень про протилежність громадських опозиційних утворень будь-яким офіційним політичним інститутам в рамках неопатрімоніальних режимів. Разом з цим в науковому дискурсі наявна точка зору що події Арабської весни викликані не стільки прагненням до демократичних змін, скільки невдоволенням частини радикально налаштованої молоді змінами прозахідного напрямку. Неспроможність арабських суспільств створити дієву стабільну демократичну систему пояснюється передусім культурними особливостями, ментально-психологічними чинниками. Водночас, на нашу думку, перетворення політичних інститутів арабських країн на дієвих учасників демократичних трансформацій можливе лише за умови активної позиції політичних еліт. Крім того, якщо широкі верстви населення будуть зацікавленими у демократичному способі ухвалення політичних рішень, темпи демократизації значно зростуть. У протилежному випадку доля демократизації в арабських країнах буде пов'язана передусім із спробами політичних еліт реалізувати проекти політичної модернізації згори, як це має місце в Йорданії та Саудівській Аравії. Перспективами подальшого вивчення проблеми, порушеної в даній статті, є пошук ресурсів розбудова громадянського суспільства у країнах Арабського Сходу.

Бібліографічні посилання

1. Горбач О. Арабсько-мусульманська культура та іслам: політологічні аспекти. *Українська національна ідея: реальності та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 21–26.
2. Гребцов В. В. *Концептуальне забезпечення політики США щодо арабських країн Перської затоки (1980–2001 рр.): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04*. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2003. 18 с.
3. Джеллун Т. бен. Спалах. *Заворушення в арабських країнах : пер. з фр. Євгенії Кононенко ; передм. Олеся Донія*. Київ : Грані–Т, 2012. 110 с.
4. Ігошина Ж. Б. Спроби демократичних перетворень в арабських країнах в контексті процесів глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 95(1). С. 7–8.
5. Макух В. В. *Країни Союзу арабського Магрибу у регіональному та міжрегіональному співробітництві (1990–2004 рр.) : дис... канд. політ. наук: 23.00.04*. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. Київ, 2005. 216 с.
6. Нагорний С. Сучасні процеси демократизації в країнах Арабського Сходу. *Віче*. 2011. № 12. С. 7–9.
7. Олійник М. О. Моделі демократичних перетворень та особливості демократизації політичного процесу в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 87–94.
8. Троян С. «Арабський злам» 2011 року в контексті еволюції сучасних міжнародних відносин. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини*. 2012. Вип. 10. С. 139–144.
9. Al-Ississ M. Preference for Democracy in the Arab World. *Politics and Governance*. 2016. Volume 4. Issue 4. P. 16–26.
10. Benstead L. J. Why do some Arab citizens see democracy as unsuitable for their country? *Democratization*. Volume 22, 2015. Issue 7. P. 1183–1208.
11. Sarsar S. Quantifying Arab Democracy. *Middle East Quarterly*. Summer 2006. Volume 13. Number 3 JUNE 01, 2006. Retrived from: <https://www.meforum.org/articles/2006/quantifying-arab-democracy>

References

1. Horbach O. Arabsko-musulmanska kultura ta islam: politolohichni aspekty [Arab-Muslim culture and Islam: political science]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektvyv rozvytku*. 2013. Vyp. 25. S. 21–26.
2. Hriebtsov V. V. *Kontseptualne zabezpechennia polityky SSHa shchodo arabskykh krain Perskoi zatoky (1980–2001 rr.) [Conceptual provision of US policy towards the Arab Gulf states (1980–2001)] : avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.04*. Odeska natsionalna yurydychna akademiia. Odesa, 2003. 18 s.
3. Dzhellun, T. ben. Spalakh. *Zavorushennia v arabskykh krainakh [Riots in the Arab countries] : per. z fr: Yevhenii Kononenko ; peredm. Olesia Doniia*. Kyiv : Hrani–T, 2012. 110 s.
4. Ihoshyna Zh. B. Sproby demokratychnykh peretvoren v arabskykh krainakh v konteksti protsesiv hlobalizatsii [Attempts for democratic transformations in Arab countries in the context of globalization processes]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. 2011. Vyp. 95(1). S. 7–8.
5. Makukh V. V. *Krainy Soiuzu arabskoho Mahribu u rihionalnomu ta mizhrehionalnomu spivrobitnytstvi (1990–2004 rr.) [Countries of the Arab Maghreb Union in Righional and Interregional Cooperation (1990–2004)] : dys... kand. polit. nauk: 23.00.04*. Kyivskyi natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. Instytut mizhnarodnykh vidnosyn. Kyiv, 2005. 216 s.
6. Nahorni S. Suchasni protsesy demokratyzatsii v krainakh Arabskoho Skhodu [Modern processes of democratization in the countries of the Arabian East]. *Viche*. 2011. № 12. S. 7–9.
7. Oliinyk M. O. Modeli demokratychnykh peretvoren ta osoblyvosti demokratyzatsii politychnoho protsesu v Ukraini [Models of democratic transformations and peculiarities of democratization of the political process in Ukraine]. *Aktualni problemy polityky*. 2013. Vyp. 49. S. 87–94.
8. Troian S. «Arabskyi zlam» 2011 roku v konteksti evoliutsii suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn [«The Arab Broken» in 2011 in the Context of the Evolution of Modern International Relations]. *Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: : Istoriia, mizhnarodni vidnosyny*. 2012. Vyp. 10. S. 139–144.
9. Al-Ississ M. Preference for Democracy in the Arab World. *Politics and Governance*. 2016. Volume 4. Issue 4. P. 16–26.
10. Benstead L. J. Why do some Arab citizens see democracy as unsuitable for their country? *Democratization*. Volume 22, 2015. Issue 7. P. 1183–1208.
11. Sarsar S. Quantifying Arab Democracy. *Middle East Quarterly*. Summer 2006. Volume 13: Number 3 JUNE 01, 2006. Retrived from: <https://www.meforum.org/articles/2006/quantifying-arab-democracy>

УДК 327

Received 11 May 2017

Received in revised form 15 June 2017

Accepted 21 July 2017

Арабаджи Ю. І.

Запорізький національний університет

Криворізький факультет

doi: 10.15421/341805

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ: ДИПЛОМАТИЧНІ БАТАЛІЇ

У статті досліджуються наслідки широкомасштабного вторгнення Росії на територію України у 2014-2015 роках. Основну увагу приділено особливостям складного переговорного процесу, спрямованого на пошук шляхів вирішення конфлікту на Донбасі.

Дослідження дипломатичних баталій дозволили визначити перспективи подальшого розвитку відносин між Україною та іншими провідними країнами світу.

Ключові слова: Україна, Росія, США, Крим, Донбас, анексія, збройна агресія, війна, санкції, миротворці.

Арабаджи Ю. И., Проблемы и перспективы урегулирования конфликта на востоке Украины: дипломатические баталии

В статье исследуются последствия широкомасштабного вторжения России на территорию Украины в 2014-2015 годах. Основное внимание уделено особенностям сложного переговорного процесса, направленного на поиск путей решения конфликта на Донбассе.

Исследование дипломатических баталий позволили определить перспективы дальнейшего развития отношений между Украиной и другими ведущими странами мира.

Ключевые слова: Украина, Россия, США, Крым, Донбасс, аннексия, вооруженная агрессия, война, санкции, миротворцы.

Arabadgi Y. I., Problems and Prospects for Conflict Settlement in the East of Ukraine: Diplomatic Battles

In the first section of the work, the study of the beginning of armed aggression of the RF against Ukraine in 2014, which ended with the annexation of the Crimea by Russia, was conducted.

The second chapter explores the further development of Russia's large-scale intrusion into the territory of Ukraine in 2014-2015.

In the third section of the work, attention is paid to the peculiarities of a complex negotiation process aimed at finding ways to resolve the conflict in the Donbass.

The study of diplomatic battles allowed us to determine the prospects for the further development of relations between Ukraine and other leading countries of the world.

Keywords: Ukraine, Russia, USA, Crimea, annexation, armed aggression, Donbass, war, sanctions, peacekeepers.

Актуальність дослідження.

27 лютого 2014 року Росія почала вторгнення в Україну після вступу збройних сил РФ на територію Автономної республіки Крим, далі була розв'язана війна на сході України. Питання необхідності вирішення російсько-українського конфлікту безумовно актуальне: пошук шляхів урегулювання даного протистояння є необхідним на сучасному етапі.

На даний момент сценарії вирішення конфлікту на Донбасі активно обговорюються в Україні та у ЗМІ зарубіжних країн.

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів міжнародних відносин присвячені праці таких українських політологів, як В.Бала, Т.Березовець, В.Карасьов, Є.Магда, В.Небоженко, В.Фесенко, А.Єрмолаєв, М.Погребінський, С. Таран, А.Золотарьов та інші.

Свої прогнози, щодо розв'язання конфлікту на сході України, висловлювали такі експерти та політики, як В.Горбулін, О.Макєєва, Г.Перепелиця, М.Сунгуровський, О.Сушко, А.Аваков, Д.Тимчук, Л.Кучма, К.Волкер.

Дослідженням проблем формування двосторонніх відносин України та Російської Федерації займалися такі відомі зарубіжні дослідники, як З.Бжезинський, М.Калускі, Г.Кіссінджер, Т.Коулд, Т.Кузьо, О.Рар.

Метою даної роботи є вивчення перспектив врегулювання конфлікту на сході України дипломатичним шляхом.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає вирішення таких основних завдань:

- проаналізувати шляхи вирішення даного конфлікту, за умов застосування дипломатичних заходів;
- дослідити можливі моделі вирішення збройного протистояння на сході України;
- дослідити проблеми в реалізації мінських угод;
- проаналізувати результати переговорів спеціального представника Державного департаменту США Курта Волкера з помічником президента Російської Федерації Владиславом Сурковим;
- визначити шляхи і методи попередження подальшої ескалації конфлікту, а також засоби впливу на агресора;

- проаналізувати особливості закону «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій і Луганській областях»;

- з'ясувати позиції українських дипломатів, щодо прийнятних для України варіантів вирішення конфлікту;

- розглянути можливості введення контингенту миротворців ООН на Донбас;

Об'єктом дослідження є здійснення та наслідки збройної агресії РФ проти України;

Предметом дослідження є перспективи врегулювання Російсько-Українського конфлікту дипломатичним шляхом;

Добросусідські відносини між Росією та Україною нажаль виявились ілюзією. Ще у квітні 2008 року під час Бухарестського саміту НАТО Володимир Путін заявив президентові США Джорджу Бушу: «Україна - це взагалі не держава. Частина її територій - це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами... якщо Україна піде в НАТО, то піде без Криму і Сходу - вона просто розпадеться» [1].

20 лютого 2014 року було розпочато фактичне вторгнення в Україну після вступу збройних сил РФ на територію Автономної республіки Крим, яке було збройним етапом реалізації плану керівництва Російської Федерації по встановленню контролю над Україною. 1 березня Рада Федерації Росії одногласно прийняла пропозицію Президента Росії Володимира Путіна про введення військ в Україну.

Своїми діями РФ грубо порушила принципи міжнародного права. Знехтувані гарантії безпеки згідно з міжнародним договором про без'ядерний статус України від 5 грудня 1994 року (Будапештський меморандум).

Разом з тим, Росія порушила укладений у 1997 році Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією [2], та договір між Україною і Російською Федерацією і Україною про російсько-український державний кордон, підписаний в Києві 28 січня 2003 року [3].

27 січня 2015 року Верховна Рада України ухвалила законопроект, яким визнала

Росію країною-агресором, а самопроголошені «ДНР» і «ЛНР» терористичними організаціями [4].

21 квітня 2015 року Верховна Рада України ухвалила постанову про заяву «Відсіч збройної агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». У постанові зазначалось, що збройна агресія РФ проти України розпочалась 20 лютого 2014 року, коли всупереч її міжнародно-правовим зобов'язанням були зафіксовані перші випадки порушення збройними силами РФ порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання підрозділів збройних сил РФ, розташованих у Криму [5].

Друга фаза агресії РФ проти України розпочалась у квітні 2014 року, коли контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами РФ озброєні бандитські формування проголосили створення так званих «Донецької народної республіки» і «Луганської народної республіки» (квітень 2014 року). Третя фаза збройної агресії РФ, зазначалось у заяві, розпочалась 27 серпня 2014 року шляхом масового вторгнення на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів російських збройних сил.

Агресія Росії проти України ретельно ґотувалась на протязі багатьох років. Комплексний тиск здійснювався в рамках розробленої РФ парадигми «гібридної війни». Ще у січні 2013 року, на загальних зборах Академії воєнних наук РФ, начальник Генерального штабу ЗС РФ генерал армії В.Герасимов у своїй доповіді виклав офіційне розуміння цієї парадигми [6].

Але багато років до того, Росією й агентурою її спецслужб у збройних силах України велась підливна робота з розвалу українського обороноздатності. Розвиток Збройних Сил фактично не фінансувався. За часів президентства Віктора Януковича, фінансування потреб оборони здійснювалося у критично обмежених обсягах на рівні 1 % від ВВП [7].

У 2014 році відбулося широкомасштабне вторгнення Росії на територію України, з метою відновлення втрачених сфер впливу і реставрації маріонеткового режиму Януковича.

Перша фаза російсько-української війни тривала до вересня 2014 року і завершилася підписанням «Мінського протоколу» (Мінськ-1). Друга фаза російської агресії проти України припала на грудень 2014 - лютий 2015 року, поки не почав діяти «Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод» (Мінськ-2).

Чи були Мінські угоди необхідними для України? За оцінкою А.Іларіонова: «Єдиний позитивний результат Мінських протоколів - можливе припинення вогню. В іншому Путін отримав практично все, чого хотів. При цьому не взяв на себе жодних зобов'язань» [8].

А.Іларіонов та А.Піонтовській проаналізували основний зміст Мінських протоколів наступним чином: Росія не визнана стороною конфлікту; російська агресія проти України не визнана; вимога виведення російських військ з території України відсутня;

Україна зобов'язується провести конституційну реформу і обговорювати питання проведення місцевих виборів з представниками ЛНР-ДНР; контроль за українсько-російським кордоном в даний час українській стороні не переданий [8].

Другі Мінські угоди мали змусити сторони конфлікту на Донбасі виконувати так званий «Мінськ-1», однак жоден із 13 пунктів повністю так і не виконали, а припинення вогню та відведення зброї відбулося лише частково. Росія заявляє, що є лише «гарантом» виконання Мінських домовленостей [9].

Так чи інакше, плани російського бліцкригу проти України були провалені, але дуже дорогою ціною понад десяти тисяч життів українців. Зараз протистояння набуло характеру обмеженого позиційного конфлікту. Гібридна війна триває донині і вона далека від завершення.

За таких умов, восени 2017 року міністр оборони України Степан Полторак з впевненістю заявляв: «Бюджет на наступний рік буде достатнім для того, щоб зробити важливий крок уперед і досягти максимальних результатів у реформуванні Збройних Сил, переозброєнні, оснащенні, підготовці» [10].

На думку міністра, бюджет міністерства у 2018 році переходить з бюджету утримання на

бюджет розвитку. У Державному бюджеті відомству виділили 83,3 мільярди (2,56% ВВП). Минулорічний бюджет МО складав 69,0 млрд грн. [11]. Для порівняння, у 2013 році на кінець президентства В.Януковича, на Збройні сили України було виділено - 15 мільярдів 531, 4 млн грн, що становило вже 0,78 ВВП [12].

Українська армія поступово змінюється, экс-командувач Сухопутних військ Польщі Вальдемар Скішпчак заявив: «Путін все більше побоюється української армії, оскільки її сила зростає і вона зараз вже в стані під час бойових дій відбити від сепаратистів Луганськ і Донецьк» [13].

5 вересня 2017 року В.Путін зробив неочікувану заяву: наявність миротворців ООН на Донбасі пішла б на користь вирішення конфлікту на сході України. На думку Путіна: «... ці сили повинні бути у зв'язку з цим на лінії розмежування і на жодних інших територіях ... вирішення цього питання має відбутися не інакше, як після розведення сторін і відведення важкої техніки, і це не може бути вирішено без прямого контакту з представниками самопроголошених республік, ДНР і ЛНР... Наявність миротворців, навіть можна сказати не миротворців, а тих людей, які гарантують безпеку місії ОБСЄ, вважаю цілком доречним», - заявив В. Путін [14].

Реакція на цю заяву не була однозначною. Перший віце-спікер Верховної Ради Ірина Геращенко заявила, що про введення миротворчої місії ООН на лінії зіткнення на сході України не може бути й мови, миротворців потрібно ввести на всю окуповану Росією територію України [15].

В уряді Німеччини також зауважили, що було б доцільно дислокувати «блакитні каски» не просто вздовж лінії зіткнення, а на території всього Донбасу [16]. Доречі, позиція Держдепу США аналогічна - Миротворчі сили ООН мають бути розміщені на всій окупованій території України.

Ситуацію прояснив прес-секретар президента РФ Дмитра Пєскова: «Будь-які миротворці можуть розміщуватися в точки зіткнення сторін, що конфліктують, за згодою цих

сторін. Як ви знаєте, РФ не є стороною цього конфлікту. Конфлікт на південному сході України підлягає обговоренню між Києвом і владою невизнаних республік «ЛНР» і «ДНР» [17].

Але позицію України ще раз озвучив Представник України в Тристоронній контактній групі з урегулювання ситуації на Донбасі Леонід Кучма, який заявив що введення миротворців на Донбас у запропонованому Кремлем варіанті для нас неприйнятне: «Що таке миротворчі війська для охорони Спеціальної місії ОБСЄ? Це знущання просто: миротворці повинні охороняти миротворців. Миротворчі війська вводять для того, щоб охороняти населення і сприяти припиненню конфлікту протиборчих сторін... Росія хоче загнати в такий кут цю ситуацію, що потім не будемо знати, як вийти... нас це абсолютно не влаштовує» [18].

За словами Кучми, на сьогодні 400 км кордону України, який не охороняють - це «чисто російський кордон». А тому, миротворців ООН на Донбасі слід розміщувати на кордоні з РФ.

У листопаді 2017 року, зі слів міністра закордонних справ України Павла Клімкіна, Україна, Сполучені Штати Америки, Німеччина та Франція мали фактично готовий проєкт резолюції щодо миротворчої місії Організації Об'єднаних Націй на Донбасі [19].

Переговори мали продовжитись під час запланованої на 13 листопада зустрічі спеціального представника Державного департаменту США Курта Волкера з помічником президента Російської Федерації Владиславом Сурковим.

Попередня зустріч Волкера і Суркова відбулася також в Белграді 7 жовтня. Першу зустріч, після вступу на посаду спецпредставника США щодо України, Курт Волкер і Владислав Сурков провели в Мінську 21 серпня 2017.

Однак, і ця зустріч Волкера і Суркова Суркова в Белграді не принесла очікуваних результатів, Росія прийняла лише три з 29 абзаців пропозицій США щодо миротворців на Донбасі. Владислав Сурков за підсумками зустрічі зазначив: «Американські друзі передали свої пропозиції до нашого проєкту

резолуції Радбезу - двадцять дев'ять абзаців. Три з них наша делегація визнала прийнятними. Небагато, звісно. Але все-таки три - це не нуль. Краще, ніж нуль» [20].

Посольство США в Росії повідомило наступне: «Незважаючи на те, що Сполучені Штати і Росія мають різні концепції щодо шляхів досягнення миру, спільна робота в цьому напрямку триватиме. Відповідно до Мінських угод слід поєднувати політичні заходи із заходами у сфері безпеки. Обидві сторони проаналізують думки, висловлені під час зустрічі і обміркують подальші шляхи вирішення цього завдання» [20].

На початку листопада Волкер заявляв, що США порадили Україні не подавати власний проект резолюції ООН щодо розміщення миротворців на тимчасово окупованих територіях Донбасу. Під час зустрічі в Белграді Волкер передав Суркову пропозицію до російського проекту резолюції Ради безпеки ООН щодо розміщення миротворців на Донбасі. При цьому США запропонували розширити повноваження і зону присутності миротворців на Донбасі, не обмежуючись лише кількома постами на лінії зіткнення.

Російська влада продовжувала стояти на своєму, у численних заявах підкреслювалося, що миротворців потрібно розмістити тільки на лінії розмежування конфліктуючих сторін, але не на всій окупованій території Донбасу і тим паче не на російсько-українському кордоні.

Дещо пізніше канцлер Німеччини Ангела Меркель заявила, що Путін погодився на розміщення миротворців на всьому Донбасі для охорони співробітників ОБСЄ. Нібито, Ангела Меркель у телефонній розмові з Путіним у вересні переконала його піти всього на одну поступку, щоб миротворці були розгорнуті не тільки на лінії зіткнення [21].

Питання чисельності миротворчої місії Організації Об'єднаних Націй, яку Україна хоче розмістити на всій території Донбасу, зокрема на непідконтрольній ділянці російсько-українського кордону, залишалось відкритим. За попередніми підрахунками, необхідна кількість іноземних миротворців для миротворчої

місії на Донбасі може сягнути 20 тисяч [22].

Голова МЗС Білорусі заявляв, що Мінськ готовий при необхідності виділити своїх миротворців для гарантування безпеки на Донбасі [23]. Про свою готовність прийти на допомогу Україні заявляли також представники Конгресу українців Канади, та глава оборонного відомства Канади Харджит Саджан: «Наш уряд, як завжди, рішуче налаштований на продовження допомоги народу України в збереженні суверенітету, стабільності і безпеки» [24].

Отже, Україна не залишилась наодинці з агресором, міжнародні партнери готові надати допомогу. Міністр оборони Фінляндської Республіки Юссі Ніністе на конференції ООН у Ванкувері заявив: «Ми маємо робити все належне, щоб не дати заморозити конфлікт у цьому регіоні. Можливим варіантом дотримання миру є Мінські домовленості, яких повинні дотримуватися всі сторони конфлікту і утримуватися від агресії щодо мирного населення. Своєю чергою, ми готові до співпраці з Україною ...» [25].

Американське видання The Washington Post вважає, що президент США Дональд Трамп може припуститися помилки в спілкуванні з російським президентом Володимиром Путіним з питань врегулювання ситуації в Україні. Йдеться про активну позицію Москви з просування власної ініціативи щодо миротворців на Донбасі, аби закріпити там російську присутність. The Washington Post зазначає наступне припущення: «План Москви - легітимізувати своє вторгнення та контроль над частинами двох східних областей України, затягнувши президента Трампа ще в одну погану угоду» [21].

Видання пише, що Путін діє за відпрацьованим сценарієм: «використовує свої війська для посилення боїв на місцях, а потім зближається із Заходом із пропозицією, яку продає як деескалацію конфлікту». Стають зрозумілими мотиви Путіна з його пропозиціями щодо миротворців на сході України, вони «дійсно розроблені таким чином, щоб розділити його супротивників і закріпити свої переваги» [21].

Американські політики прекрасно розуміють цю гру і реагують відповідно.

26 листопада Курт Волкер в інтерв'ю газети The Washington Post, детально пояснив позицію Америки на переговорах 13 листопада у столиці Сербії Белграді. Зокрема, Вашингтон вважає, що охоронна місія ООН повинна мати свободу переміщення по всьому Донбасу і контролювати українську сторону кордону з Росією: «Контингент повинен мати доступ до українсько-російського кордону і не мати у своєму складі жодного російського персоналу» [26].

За словами Волкера, план США полягає в тому, щоб направити на Донбас миротворчий контингент ООН, який би не тільки мав широкі функції, а й мав би великі повноваження щодо гарантування безпеки. Стратегія Вашингтона базується на припущенні, що глава Кремля прагне, або щонайменше розглядає можливість відмови від своїх фінансових і військових зобов'язань на сході України. Якщо довгострокова мета Путіна полягає в створенні промосковської України, тоді його постійне втручання дає протилежний ефект, вважає Волкер.

Американський дипломат підкреслив, що має намір продовжувати переговори, але оцінка Волкера щодо результатів зустрічі із Сурковим у Белграді, яка прозвучала в його інтерв'ю американському виданню The Global Politico, була більш ніж стриманою: «Наша третя зустріч була кроком назад. Вони знову повернулися до своєї початкової пропозиції. Я не знаю, яким буде наступний крок після цього. Можливо, це сталося із зовсім інших причин, які не мають нічого спільного з Україною, що стосуються американсько-російських відносин. Це могло бути пов'язано з відсутністю двосторонньої зустрічі між президентом Путіним і президентом Трампом» [27].

У Кремлі відповіли на слова Волкера про «крок назад» по ситуації на Донбасі. Як заявив прес-секретар президента РФ Дмитро Песков: «Росія бачить конструктив у намаганнях якимось чином реанімувати процес імплементації мінських домовленостей, і ми розраховуємо, що США тут також свою част-

ку шляху пройдуть... без цього координація буде практично неможлива» [28].

Щодо першочергових дій України в цих питаннях, то Курт Волкер порадив думати про майбутні перспективи: «Україні потрібно зробити кілька речей: по-перше, це дотягнутися до людей, які проживають на окупованих територіях. Ви повинні продемонструвати, що вони вам не байдужі і ви турбуєтесь про них. По друге, позиція уряду: особливий статус, проведення виборів, часткова амністія тим, хто не скоїв важких злочинів. Введення миротворчих сил по усій окупованій території» [29].

На думку Курта Волкера, Україна має піти на складні кроки для миру на Донбасі, вона має бути готовою до виконання своїх зобов'язань за Мінськими угодами в частині надання особливого статусу Донбасу та обмеженої амністії бойовиків [30].

Однак, треба розуміти, що без згоди РФ миротворча місія на Донбасі неможлива. У грудні 2017 року спеціальний представник Держдепартаменту США у справах України Курт Волкер заявив про те, що США підтримують розміщення миротворчої місії на Донбасі, але без згоди Росії втілити цей задум буде нереально: «Ідея миротворців - у тому, що вони потрібні для безпеки в регіоні і для виконання критичних пунктів Мінських угод. Ми віддаємо перевагу миротворчій місії, тому що вважаємо її кращою для безпеки. Пропозиція Росії щодо надання охорони спостерігачам ОБСЄ не відповідає цим завданням. Вони фактично пропонують залишити їхні війська на території Донбасу і надалі давати їм контролювати частину кордону України. Це суперечить Мінським угодам» [31].

Волкер підкреслив, що фундаментальна відмінність міжнародної миротворчої місії полягає в тому, що вона не передбачає присутності важкого озброєння і дасть можливість Україні контролювати свій кордон: «Зараз немає жодного контролю кордону на окупованій території. Це треба припинити. Міжнародні сили зможуть його контролювати. Крім того, за присутності миротворчої місії спостерігачі ОБСЄ зможуть в повному обсязі виконувати

ти свою роботу... Миротворчої місії не буде, якщо Росія на це не погодиться», - зазначив він [31].

Росія чудово це розуміє і продовжує вести свою гру. 14 грудня 2017 року президент Росії Володимир Путін заявив, що Україна має домовлятися із бойовиками «ЛДНР» для введення миротворців ООН. За словами Путіна, після розмови з Меркель він погодився на те, щоб миротворці ООН були на всій території конфлікту на Донбасі, включно з кордоном між Україною та Росією: «Я подумав, і сказав (Меркель): так, ти права, ми погодимось. І ми одразу ж внесли корективи у свою резолюцію. Але зараз виявляється, що і цього недостатньо. Що по суті, все зводиться до того, щоб поставити під міжнародний контроль цю територію. Ми не проти цього, але для цього потрібно владі Києва домовлятися із самим Донбасом. І взагалі конфлікти подібного виду у світі ніде не вирішувалися лише через посередників. Вони всюди вирішувалися в ході прямих контактів між конфліктуючими сторонами. Влада Києва уникає цих прямих контактів», - заявив Путін [32].

Склася ситуація, коли на поступки не бажала йти жодна з сторін. Посол України в ООН Володимир Єльченко висловив думку щодо цього: у питанні миротворців на Донбасі є «червоні лінії», які ніхто ніколи не перейде. Український дипломат вважає, що у питанні з миротворчою місією на Донбасі переговори зайшли у глухий кут, шансів на їх розвиток у близькій перспективі не лишилося: «... прогрес намічався, і був певний оптимізм десь на початку вересня, після того, як цим питанням почав займатися щойно призначений спецпредставник США Курт Волкер. Він провів декілька зустрічей із Владиславом Сурковим і почали з'являтися приводи для оптимізму. Але якщо чесно, то в мене від початку цього оптимізму не було... Після трьох-чотирьох зустрічей американська сторона переконалася, що Росія відкидає всі умови, важливі не лише для України і США, а й для партнерів по Нормандському формату і членів Ради безпеки ООН. Радбез справді був готовий починати роботу над мандатом ми-

ротворчої операції, але Росія відкинула практично всі важливі положення і повернулася до своєї ідеї про дивну операцію, де миротворці ООН охороняли б спостерігачів ОБСЄ... Щонайменше, миротворці мають стояти на державному кордоні між Україною і Росією! Росія цей варіант відкидає. І це - «червона лінія», яку ніхто ніколи не перейде. Тому мені здається, що найближчим часом зрушень у цьому питанні не буде» [33].

Єльченко припускає, що РФ просто блефувала: «Я думаю, що це була просто гра. Росія від початку не хотіла миротворчої операції ООН на території Донбасу. Їм потрібне або збереження ситуації, яка є на зараз, або так звана «миротворча» операція на російських умовах, яка заморозила б цей конфлікт на десятиліття. Адже ми б отримали таку миротворчу операцію, з якою потім не знали б, що їй робити і як її звідти вивести» [34].

На думку дипломата, для України є принциповими наступні моменти, щодо можливого розміщення миротворців на Донбасі: «Перший момент: місія має бути розгорнута на державному кордоні між Росією і Україною ... тому що ми всі чудово розуміємо, що всі проблеми йдуть через кордон: це і найманці, і зброя... Друге – це склад місії. Не може навіть йтися про участь росіян! ...це могли би бути військовослужбовці, серед інших, з країн СНД... Третя умова – обов'язкове відведення важкої зброї і збройних сил перед введенням миротворчого контингенту... Четверте – зрозуміло, що Україна не вестиме жодних переговорів із нинішніми керівниками так званих ЛНР і ДНР» [33].

«Ближчим часом зрушень із миротворцями не буде... Це все гра, спрямована на російську аудиторію», - такі висновки зробив Постпред України в ООН Володимир Єльченко.

Отже, сподівання, що після певної паузи Рада безпеки ООН у 2018 році все ж зможе ухвалити рішення про миротворчу місію, є дещо примарними.

Скоріше за все різких перемін на Донбасі і взагалі у відношенні України чекати не варто, Росія буде намагатись заморозити конфлікт, як це було у Придністров'ї, Абхазії і Півден-

ної Осетії. Путін ні за що не виведе свої війська з території, яку контролює, а залишить їх під виглядом «місцевих повстанців», миротворчих сил або російських військових баз. Як вважає колишній голова Служби зовнішньої розвідки України генерал Віктор Гвоздь, головна проблема в реалізації мінських угод полягає у спробах РФ змусити Україну прийняти російський підхід до їх виконання, що насправді означає «заморожування» конфлікту на Донбасі. Суть такого підходу в тому, що Україна виконує політичну частину мирного плану до того, як Росія виконає свої обов'язки [35].

У січні 2018р. була озвучена інформація про можливе перенесення переговорів щодо врегулювання конфлікту в Україні з Мінська в інше місто. Ідею про перенесення місця переговорів висловив президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв. І, як зазначає політичний експерт Василь Мокан, наразі ця ідея - не офіційна позиція США чи елемент стратегії Білого дому. За словами політолога, навряд чи ця ідея буде реалізована оскільки, Казахстан - досить дружня до Росії країна, отже, не може бути нейтральною стороною [36].

На початку 2018 року тривали «торги» щодо реалізації мінських угод. Як зазначає В.Мокан: «Відбуваються торги щодо принципу реалізації мінських угод. Кремль ніколи не погодиться на відновлення Україною контролю за кордоном до виконання політичної частини домовленостей. А Україна не піде на політичні поступки без виконання РФ безпечового блоку. Зараз пріоритетним є сценарій, коли місія ООН може бути допущена як нейтральна сторона для забезпечення миру. Але заява Лаврова показує, що РФ в Радбезі ООН або блокуватиме цю ідею, або наполягатиме на власному сценарії» [36].

Ситуація залишається складною. Росія певно не проти вийти з конфлікту на Донбасі, повернувши Донбас Україні, але залишивши собі Крим і, зрозуміло, на російських умовах: спочатку Україна повинна провести амністію бойовиків, закріпити особливий статус Донбасу у Конституції, провести вибори на окупованій території. І лише після цього можлива

миротворча місія ООН на Донбасі. При цьому контроль України над кордоном з Росією Лавров називає останнім пунктом мінських домовленостей. Але Україна і Захід, зокрема США, наполягають на виконанні Росією безпечового блоку «Мінська», в першу чергу – повного виведення з окупованих територій російських військ.

РФ бажає зберегти вплив на Україну, Про це заявив глава МЗС України Павло Клімкін: «Росія не довіряє ООН і миротворцям ООН, називаючи їх насправді окупаційною адміністрацією, хоче зберегти свою колонію, провести вибори під російським протекторатом і розпочати з Донбасу фрагментацію України... Але ми будемо і далі послідовно і спільно тиснути на Росію» - наголосив він [37].

Європа і надалі підтримує Україну у цьому питанні. ПАРЕ вимагає від Росії зупинити військову агресію проти України, 23 січня 2018 року була прийнята резолюція у якій йдеться про наступне: «Асамблея закликає російську владу призупинити всю фінансову та військову підтримку, надану незаконним збройним угрупованням в Донецькій та Луганській областях, припинити визнавати їхні паспорти та інші документи, включаючи рішення суду та документи, які підтверджують право на нерухомість, видані на території, підконтрольній незаконним збройним угрупованням в Луганській та Донецькій областях» [38].

Всі пункти Мінських угод можуть бути виконані і можуть стати основою для реінтеграції цього регіону, «але проблема в тому, що реалізовані вони не були. В основному через те, що ті сили, якими керує Росія, не припиняють бойових дій і не виводять війська», - зазначав Волкер [39].

Разом з тим, за його словами, Росія повинна почати виконувати Мінські угоди: «Росії потрібно прийняти принципове рішення: припинити конфлікт і встановити мир. На даний момент Росія, як і раніше, продовжує заперечувати свою безпосередню участь, наполягаючи, що для стабілізації ситуації на сході України, необхідно мати справу з підконтрольними РФ структурами в регіоні. Поки

справи йдуть саме так, ситуація не вирішиться... Ми всі сподіваємося, що Росія перегляне свою позицію, а саме її керівництво дійде до висновку, що окупація території України більше не в його інтересах», - сказав Волкер [39].

26 січня в Дубаї, на зустрічі з помічником президента Росії Владиславом Сурковим, Волкер планував обговорити завершення війни на Донбасі: «Перш за все, щодо зустрічі з паном Сурковим, я сподіваюся викласти бачення США щодо того, що ми можемо зробити, щоб пришвидшити завершення конфлікту. Це вимагатиме від Росії рішення про відведення своїх сил. А підконтрольні сили, які там є, зрештою мають бути розформовані» [40].

Волкер зауважив, що при цьому на Донбасі необхідно створити безпекові умови для всіх жителів, цього можна досягти завдяки миротворцям ООН. Коли це питання буде вирішено, необхідно буде імплементувати Мінські угоди: «А це передбачає справжнє тривале перемир'я, відведення важких озброєнь, вибори, амністія, спеціальний статус для регіону. Всі ці речі важливі. Тому я хочу чітко заявити, що ми готові докласти всіх зусиль, щоб наблизити це, але це має базуватися і на рішенні Росії також» [40].

Напередодні зустрічі Волкер заявив, що серед цілей на поточний рік - світ і закінчення бойових дій на Донбасі: «Світ, поза всяким сумнівом. Ми хочемо побачити світ і закінчення боїв. Ми хочемо бачити всіх громадян України в спокої і безпеці. Це могло б стати базою для початку повного виконання мінських угод. І всього цього можна досягти за 12 місяців» [41].

Як ми пам'ятаємо, після переговорів листопада в Белграді Курт Волкер наголошував, що Росія була не готова до сприйняття ідеї про введення повноцінної миротворчої місії ООН на Донбасі. Можна припустити, що напередодні зустрічі з Сурковим, особливого оптимізму Волкер не відчував. Тому результати цих переговорів навряд чи були неочікуваними.

Волкер і Сурков на зустрічі в Дубаї не змогли дійти згоди щодо закону про реінтеграцію Донбасу. Конкретних рішень за підсумками зустрічі спецпредставника Держдепартаменту

США щодо України Курта Волкера і помічника президента Росії Владислава Суркова не ухвалено, але «сторони домовилися продовжити діалог». Не дійшли переговорники також і єдиної позиції щодо закону про реінтеграцію Донбасу [42].

Росія позитивно оцінила пропозиції Волкера щодо Донбасу. Помічник президента РФ Владислав Сурков вважає пропозиції США щодо розгортання миротворчої місії ООН на сході України конструктивними і такими, які можна реалізувати: «Основною темою переговорів знову стало обговорення російської ініціативи щодо розгортання на південному сході України місії ООН. Американці цього разу привезли набагато конструктивніші пропозиції. «Дубайський пакет» американських напрацювань, на відміну від «Белградського», в цілому виглядає цілком реалізованим. Принаймні, на перший погляд... Ми його уважно вивчимо і своєчасно дамо відповідь. Після чого запросимо Курта і його колег на нову зустріч», - сказав Сурков за підсумками зустрічі з Волкером [43].

Російський проект резолюції є неприйнятним для США й ООН: «Росія запропонувала іншу концепцію - так звану захисну силу, що оберігала би лише спостерігачів ОБСЄ. Контроль за кордоном вона не передбачає. Тому безкінечний потік російських сил та озброєння через міжнародний кордон тривав би... така концепція не гарантуватиме безпеку, а лише поглибить конфлікт. І жодна країна, що надає війська, не захоче опинитись у такій ситуації: коли є відкритий кордон і маріонеткові угруповання», - переконаний спецпредставник США [44].

США, Франція та Німеччина погодилися взяти таку пропозицію за основу, проте перетворити її на миротворчу місію. «Це створило би відповідальність за безпеку в регіоні, дало би можливість українській стороні контролювати українсько-російський кордон. Кордон би це не закрило. Він залишиться в такому разі відкритим, проте з'явиться контроль. Війська й озброєння не пересікатимуть його. Це дасть підґрунтя для реалізації Мінських угод», - вважає Волкер [44].

За його словами, також на перегонах йшлося про питання, що потребують «негайної» роботи. Зокрема, Волкер згадав повернення російських офіцерів до Спільного центру з контролю та координації (СЦКК) на Донбасі з метою «сприяти комунікації» між Росією та Україною, стежити за дотриманням припинення вогню і фіксувати «інциденти» [45].

РФ не зробила «абсолютно нічого для завершення конфлікту й не вивела війська відтоді, як ми розпочали цей процес... Наразі маємо дуже різні концепції того, що хотіли би бачити в результаті. Росія підтримує і пропонує не те, що Сполучені Штати та Захід хотіли би бачити», - резюмував дипломат.

29 січня Волкер зробив нову заяву щодо миротворців. За результатами зустрічі з Сурковим він заявив, що після введення миротворців на Донбасі їх мандат поступово поширюватиметься на всю територію, аж до російсько-українського кордону: «Росія, на мою думку, була відкритішою до ідеї широкого мандата для миротворчої місії. Вона може почати з лінії зіткнення, а потім розміститися на більш широкі території. Наприкінці ми матимемо миротворчу місію на всій території», - розповів Волкер [46].

На думку Курта Волкера, між Україною та РФ у питанні розміщення миротворчої місії ООН на сході утворилося «замкнуте коло»: «У нас було обговорення, як це може працювати на практиці. Ми повинні мати миротворців на всій території, щоб зробити можливим проведення виборів. Вибори будуть тоді, коли миротворча місія гарантуватиме безпеку... аби це сталося, з точки зору логістики, треба подумати, як це зробити. З іншого боку, українська сторона має виконати кроки в рамках Мінських домовленостей... Щодо кількісного складу (миротворчої місії) - ми не говорили про це. Ми намагаємося визначити, яким має бути правильний мандат, і ми ще повинні почути від росіян... Росія хоче бачити від України політичні кроки вже зараз. Українці кажуть, що вони не можуть цього зробити, бо немає безпеки. Фізично ми не можемо провести вибори в такому середовищі, ми не можемо зробити подальші кроки щодо спеціального

статусу без того, щоб була призначена місцева влада і так далі. Це було замкнуте коло, а ідея миротворчої місії полягає в тому, щоб створити безпечну зону, де будуть зроблені всі політичні кроки», - зазначив спецпредставник Держдепу США [47].

Американська сторона після переговорів чекала на бачення ситуації щодо миротворців ООН на сході з боку Москви.

Безрезультатною зустріч Волкера й Суркова у Дубаї 26 січня назвав міністр закордонних справ Клімкін, який додав, що Україна все одно буде послідовно тиснути на Росію з метою імплементації логіки дорожньої карти з врегулювання ситуації на Донбасі: «На жаль, під час зустрічі не було досягнуто жодного результату... Сподіваюсь, що останні події, в тому числі з американського боку, теж «допоможуть» Росії зрозуміти, що її пропозиції стосовно бодігардів для СММ не мають жодного сенсу, а потрібна реальна миротворча місія» [48].

На початку лютого 2018 року, канцлер Австрії Себастьян Курц повідомив, що Австрія готова розглянути участь своїх військових у миротворчій місії ООН на Донбасі: «Щойно ця миротворча місія буде створена, буде вирішуватися питання щодо країн-учасників місії. І якщо з українського боку буде прохання або бажання, щоб Австрія теж долучилася чи надала якусь допомогу, то ми зі сторони федерального уряду проведемо обговорення», - заявив Курц [49].

Швеція також буде готова надати війська для миротворчої місії ООН на схід України, якщо Росія і Захід погодяться, про це заявив міністр оборони Швеції Пітер Хултквіст [50].

На думку колишнього генерального секретаря НАТО Андерса Фог Расмуссена, ООН має розглянути застосування контингенту у 20 тисяч військовослужбовців з країн, які не є членами НАТО, і 4 тисяч поліцейських для того, щоб допомогти вирішити кризу в Україні [51].

Миротворча місія ООН в Україні стала однією з головних тем на конференції в Мюнхені 16-18 лютого 2018 року. Як заявив Президент Петро Порошенко: «Для того, щоб в

Україні було запроваджено повномасштабну місію миротворців ООН, яка забезпечить повернення цих територій під український суверенітет, потрібна лише одна річ - дотиснути Росію» [52].

Отже, для повномасштабного розгортання миротворчої місії ООН на Донбасі залишилося отримати лише згоду Кремля.

Діалог в Мюнхені був, але конкретних результатів - поки що нажалі нема. На Мюнхенській конференції з безпеки цього року зустріч «нормандської четвірки» з приводу введення миротворців ООН на Донбас не відбулась, зустріч голів українського та російського МЗС Лаврова та Клімкіна виявилась безрезультатною [53].

Мюнхен-2018 продемонстрував: світ на решті дійшов розуміння, що Росія - це частина світової «осі зла». З цього приводу є повна єдність і в Європі, і в Америці. Про скасування санкцій за нинішніх умов говорити зарано.

Хоча, міністр закордонних справ Німеччини Зігмар Габріель заявив, що санкції проти Росії можуть бути пом'якшені без повного виконання Мінських домовленостей - лише за фактом домовленості про введення на Донбас миротворчої місії ООН [54].

Гіркий присмак Мюнхена залишився, як сказав представник українського МЗС Д.Кулеба: «Мюнхенська конференція з безпеки показала одне: загрози зрозумілі, що робити - більш-менш теж, але як робити - ніхто не знає» [55].

Затягується реалізація так званого «плану Расмуссена» щодо введення миротворців на Донбас: місія до 20 тисяч осіб, що не складається з членів НАТО, яку має очолити Швеція. На українсько-російський кордон місія виходить лише після того, як Київ виконає свої політичні зобов'язання за Мінськими домовленостями. Позиція Кремля щодо цієї місії постійно змінюється: спочатку Володимир Путін допускав лише варіант її розміщення на лінії зіткнення, а не на українсько-російському кордоні для охорони представників ОБСЄ, потім натякав, що не проти розширення її діяльності на всі неконтрольовані Україною території [55].

Москва знову торгується і затягує час. Член Ради Федерації Федеральних зборів Росії О.Пушков заявив, що «план Расмуссена» не запрацює, якщо буде реалізовуватись на умовах Києва. За його словами, Москва наполягатиме на запровадженні миротворчої місії для захисту моніторингової місії ОБСЄ: «Ми маємо рухатися повільно, спочатку ввести миротворців, які допоможуть ОБСЄ виконувати їхню місію. Київ хоче забагато і зарано» [55]. До того ж, за словами Пушкова, всі ці питання мають бути узгоджені з представниками «ДНР» та «ЛНР» - росіяни давно намагаються легітимізувати своїх маріонеток.

Лавров також обговорив українське питання з генсеком ОБСЄ Томасом Гремінгером. Згодом Гремінгер заявив, що не втрачає надії на досягнення компромісу щодо миротворців і розраховує, що мова піде не просто про місію ООН з охорони спостерігачів від ОБСЄ.

Навряд чи Захід піддасться на шантаж Росії та піде їй на поступки. Проте наразі в усіх є втома від конфлікту на Донбасі, який зайшов в глухий кут. На кінець зими 2018 року, жодна зі сторін не мала бажання йти на поступки, стосовно принципових питань. Так, зокрема Росія однією з вимог введення миротворців на Донбас висувала присутність в місії представників країн-сателітів РФ, мова йде про Білорусь і Казахстан. Однак Україну такий варіант однозначно не міг влаштувати.

Спецпредставник США Курт Волкер переконаний, що миротворці зможуть посприяти створенню умов, за яких Мінські угоди будуть реалізовані. Дипломат заявляє, що розгортання миротворчих сил ООН стане найкращим варіантом для захисту російськомовного населення на Донбасі: «Найкраща річ, яку ми можемо зробити для захисту людей, створення безпеки і створення миру, полягатиме у запровадженні миротворчої сили з мандатом ООН у регіоні, яка реально припинить конфлікт та створить умови, за яких Мінські угоди зможуть повністю бути втіленими» [56].

Експерт ООН Річард Гоуен підготував доповідь по врегулюванню ситуації на сході України. У доповіді наводиться такий склад миротворчої місії ООН: Загальна кількість

військових - 20 000; Особовий склад «на місцях» - 15 000 - 18 000; Особовий склад на міжнародному кордоні - 5 000; Поліцейський компонент - 4 000. Серед можливих учасників потенційної місії ООН в Україні наводяться наступні країни: Австрія, Фінляндія Швеція, Білорусь, Казахстан, Монголія, Аргентина, Бразилія, Чилі, Португалія і Греція [57].

Для порівняння: сьогодні найбільший контингент - 10 тисяч миротворців розташований на ділянці 80 кілометрів у Лівані. Тоді як неконтрольована ділянка україно-російського кордону складає близько 400 кілометрів [58].

Однак, місія ООН не повинна закріплювати російські «перемоги» в Україні. Таку думку висловив экс-командувач силами США в Європі Бен Ходжес: «Я вважаю, що для введення миротворчих військ можуть ухвалити угоду на кшталт мінської. Це було би шансом. Українських солдатів убивають щотижня, люди дістають поранень, ми хочемо це припинити. Але хочемо зробити це таким чином, щоби не закріплювати російські «перемоги» в Україні... Подивіться на сміливих чоловіків і жінок із моніторингової місії ОБСЄ, під яким тиском вони перебувають. Тож необхідно переконатися, що якщо буде якась миротворча місія або місія з виконання угоди, вона буде здатна протистояти цьому» [59].

Також, за його словами, мають бути дуже чіткі правила залучення до місії, чітка командна структура, «а не просто люди, які хочуть до «блакитних шоломів». «Інакше це зовсім не допоможе ситуації. Це мають бути країни, що не входять до НАТО. Якісні військові можуть бути, наприклад, зі Швеції або Фінляндії», - припустив американський генерал [59].

І тут знову у Росії заявили про незгоду з такими пропозиціями. У Кремлі відкинули «план Расмуссена» з урегулювання ситуації на Донбасі.

Член Ради Федерації Федеральних зборів Росії О.Пушков заявив, що цей план не працює, якщо буде реалізовуватись на умовах Києва: «Київ же хоче все й одразу. Ми з цим не погоджуємося... Якщо це план, який передбачається на всій території Донбасу, він не працює. Миротворці їдуть туди встанов-

лювати мир, а не воювати» [60].

Тому, на думку Пушкова, місію необхідно погодити з так званими «ДНР» та «ЛНР». За його словами, Москва наполягатиме на запровадженні миротворчої місії для захисту Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ: «Ми маємо рухатися повільно, спочатку ввести миротворців, які допоможуть ОБСЄ виконувати їхню місію. Київ хоче забагато і зарано»[60].

Отже знову були озвучені відомі тези Путіна: відправити «блакитні шоломи» в регіон можна, але виключно для гарантування безпеки спостерігачів ОБСЄ. Зрозуміло, що Київ буде стояти на тому, щоб миротворці були розміщені по всій зоні конфлікту, включно з невідконтрольною Україні ділянкою українсько-російського кордону. Знову ситуація заходить у тупік.

Виникає питання: чому саме так діє РФ?

Один із миротворчих сценаріїв - заморозити конфлікт на Донбасі. Це можна зробити з допомогою лояльних до Росії Білорусі, Австрії, Швеції та Німеччини, які увійдуть у склад миротворчої місії. Таку думку висловив директор Українського центру прямої демократії Ігор Курус: «Такий склад миротворчого контингенту говорить про те, що ми матимемо Донбас замороженим навіки. І загострення там буде відбуватися тоді, коли цього захочуть у Кремлі. Тому що країни, які виголосили своє бажання брати участь у миротворчій місії, - це російськоцентричні країни, які дуже чутливі до прохань Москви... Якщо сьогодні зробити в цих країнах опитування: тягнуться до відновлення співпраці з Росією чи до категоричних санкцій проти РФ? Вони проголосують за відновлення співпраці. Так склалося історично після Другої світової війни. Там були потужні працівники КДБ. І досі є. Вплив Росії на ці країни дуже потужний. Якщо складеться такий миротворчий контингент на Донбасі, він буде підконтрольний Кремлю» [61].

За таких умов, політолог В.Мокан взагалі не бачить райдужних перспектив щодо введення миротворців на Донбас: «Ідея миротворців після коментарів Лаврова, що Росія не сприймає місію з мандатом по всій окупованій території - примарна. Ясно, що оголошений

екс-генсеком НАТО Расмуссеном план, якого дотримуються Україна і США, починає розв'язання проблеми Донбасу не в інтересах Росії. Москва його блокуватиме і торгуватися за власний проект резолюції – поступове введення миротворців з паралельним виконанням Україною політичної частини мінських угод» [62].

Наступне слово було за Україною. Білорусь не має брати участі в миротворчій місії ООН на Донбасі, адже вона є членом Організації Договору про колективну безпеку, про це заявила заступниця міністра закордонних справ України Олена Зеркаль: «Білорусь не вийшла з ОДКБ і є членом цієї організації. А якщо ми виключаємо НАТО, то дуже логічно, щоб не говорили, що країни ОДКБ теж беруть участь в місії... Зараз я думаю, найголовніше, що миротворці повинні бути на кордоні України з РФ, і як буде розгортатися місія поетапно. Дискусія з цього приводу триває» [63].

Нагадаємо: ОДКБ - Організація договору з колективної безпеки («Ташкентський договір») - військово-політична міжнародна організація, в яку входять Росія, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан.

Олена Зеркаль підкреслила, що зусилля України та її західних партнерів спрямовані на те, аби дати Росії зрозуміти: «грати за їхніми правилами ніхто не буде».

Без миротворців на кордоні Донбас перетвориться на Придністров'я - про це заявив представник України у Тристоронній контактній групі з мирного врегулювання ситуації на Донбасі, колишній Президент України Леонід Кучма: «Миротворці повинні бути на всій території і, перш за все, на українсько-російському кордоні... Коли нам пропонують спочатку на лінію зіткнення ввести «голубі шоломи» для того, щоб вони захищали ОБСЄ, - це значить, зробити новий кордон з Україною. Це аналогічно до Придністров'я - там теж є голубі російські каски», - сказав він [64].

Кучма також висловив думку, що «на сьогодні мир в Україні на 90% залежить від позиції США». Іншими словами: питання миротворців – це можливість досягнення компромісу між США і РФ.

Ймовірна участь білорусів у миротворчій місії на Донбасі на певний момент всіх задовольняла, і це також був певний компроміс між США і Росією. Таку думку висловив експерт Дмитро Снегирьов: «Був якийсь компроміс щодо участі військових контингентів країн між США і Росією. Москва наполягала на участі країн, які пов'язані з нею. США залишали за собою право на командування місією і наполягали на участі не країн НАТО - Швеції, Фінляндії, Австрії, тих, хто афілійовані зі США. Після заяви Порошенка про неможливість участі Білорусі, знову постає питання: хто ж там буде? Казахстан? Теж скажуть, що Астана в орбіті Москви - Росія претендує на північні області Казахстану, тому має вплив на Назарбаєва... З торпедуванням участі Білорусі в місії ООН торпедується момент консенсусу. Перемовини знову зводяться до нуля, і треба шукати новий компроміс. Перестороги щодо участі Білорусі є - під виглядом білорусів можуть бути росіяни. Але миротворці - це компроміс між США і РФ. Він не задовольняє нікого, більше всього Україну. Введення миротворців не відповідає потребам нашої держави. Це гра Порошенка - намагання відновити нашу суб'єктність, але не реальні кроки» [65].

Однак, при цьому американська адміністрація не виключає участі Організації Договору з колективної безпеки (ОДКБ) у потенційній охоронній місії ООН на Донбасі. Спецпредставник США Курт Волкер висловив думку, що «зі сторони Росії, ймовірно буде якийсь інтерес до того, щоб були залучені країни ОДКБ, такі, як, наприклад, Казахстан, що не виключено» [66].

З моменту останньої зустрічі Волкера з Сурковим у січні від РФ до сих пір не надходило оцінок зроблених пропозицій щодо миротворчої місії на Донбас: «М'яч на російському боці. Ми надали наше бачення миротворчої місії, як в плані географії, так і в плані мандату, ми детально обговорили це з росіянами. У січні під час зустрічі з Сурковим було сказано, що вони це взяли до відома, і що вони розроблять власні пропозиції для нас, щоб їх обговорити та призначити нову зустріч. Від того

часу ми нічого від них не чули, але сподіваюся, що це станеться дуже скоро», - вважає американський дипломат [67].

Треба також зауважити, що не всі політики сприймають ідею введення миротворців на Донбас як гарантію припинення конфлікту, існують як прихильники такого сценарію, так і скептики.

На думку Президента України Петра Порошенка, миротворці ООН - єдиний спосіб припинити насильство на Донбасі: «Буду робити все можливе, щоб якнайшвидше запровадити миротворчу місію ООН на окупованому Донбасі. Це - єдиний варіант, який може зупинити вбивства, як можна відновити український суверенітет на окупованому Донбасі. Для цього достатньо, щоб Росія пішла з окупованих територій» - заявив президент [68].

Однак експерт з питань зовнішньої та безпекової політики, дипломат Олександр Хара зауважив: миротворча місія не може зупинити збройну агресію Росії, оскільки вона передбачає дещо іншу мету. «Для початку, місії ООН були розгорнуті в тих країнах, де є громадянська війна або протистояння між етнічним чи релігійними групами. У нас все по-іншому. У нас є збройна агресія однієї країни проти іншої - і частина окупованих територій. Натомість, на жаль, лише нещодавно наш Парламент спромігся визнати Росію агресором, а території - тимчасово окупованими. Але це лише півкроку. Більше кроків виконавча влада не робить, а це розірвання дипломатичних стосунків з країною-агресором і таке інше. До того ж, варто розуміти, що для Росії припинення війни на Донбасі - це неможливий крок, оскільки ця війна є інструментом впливу на Київ, способом обмежити суверенітет всієї України», - зазначив дипломат [69].

Щодо ймовірної появи миротворчої місії ООН на Донбасі в 2018 році достатньо песимістично висловився постійний представник України при ООН Володимир Сльченко: «Я залишаюся песимістом щодо цього питання. Я вважаю, що для успіху в цій справі потрібно, щоб виникли якісь умови ... Поки цього не відбувається ... Я не можу говорити за Росію, але їхня головна позиція, як мені видається, не

зазнає жодних змін щодо присутності миротворчих сил ООН на українсько-російському кордоні. А це та «червона лінія», яку ми ніколи не перейдемо. Росіяни теж, напевно, ніколи її не перейдуть у зворотному напрямку ... на жаль, немає тієї реалістичної платформи, на якій можна почати роботу в Раді безпеки над мандатом такої місії... Якщо на якомусь етапі Росія зрозуміє, що утримувати Донбас в тому вигляді, в якому він зараз перебуває, їй вже не під силу, тоді вони погодяться на те, щоб туди увійшли сили ООН. Але і в цьому разі вони спробують таким чином «заморозити» конфлікт, зняти з себе відповідальність і перекласти її на Організацію Об'єднаних Націй. Коли це станеться, і чи взагалі відбудеться, я думаю, на сьогодні не може сказати ніхто... Найголовніше полягає в тому, що будь-яка миротворча операція ООН можлива тільки в тому разі, якщо є згода сторін конфлікту. Наша ситуація стосується згоди України та Росії. Але тут є ще одна заковика: Росія категорично не визнає себе стороною цього конфлікту. Вона спочатку має визнати себе стороною конфлікту, а потім дати свою згоду на миротворчу операцію. Але ці два кроки Росії буде зробити дуже важко, в сьогоднішньому їй вигляді та з сьогоднішньою її позицією», - зазначив український дипломат [70].

Але, так чи інакше, розпочатий раніше процес, спрямований на розгортання миротворчої місії на сході України, поступово рухається уперед. Так, за підсумками квітневої зустрічі Петра Порошенка з президентом Туреччини Реджепом Таїпом Ердоганом, Туреччина підтримала розгортання миротворчої місії ООН на окупованій частині Донбасу і заявила про готовність взяти у ній участь [71].

10 квітня, під час візиту Президента України до Німеччини, Петро Порошенко обговорив деталі можливого введення миротворців ООН на Донбас. За словами виконавчого директору Центру прикладних політичних досліджень «Пента» Олександра Леонова: «Треба зважити на підвищену активність української дипломатії, українського Президента щодо миротворців. От були переговори в Туреччині, де турки заявили, що готові направити миро-

творців. Важливо, що це перший закордонний візит до Німеччини, до новообраного і новозатвердженого канцлера. Це теж у принципі нюанс, який також має значення. І тут я би сказав, вочевидь, що рішення щодо миротворців виходить на фінішний етап» [72].

Існує західний консенсус щодо розміщення миротворців на Донбасі, і Росію будуть просто дотискати до прийняття цього формату, зауважив О.Леонов. «Не має заморозити конфлікт» - саме так у Європарламенті визначили головну мету перебування миротворців ООН на сході України.

За словами Президента Петра Порошенка, вже створюється атмосфера того, що миротворці потрібні на Донбасі: «У нас на сьогодні більше чотирьох десятків країн погодилися взяти участь у складі миротворчої операції, починаючи від Канади, від представників країн Великої сімки і завершуючи країнами ЄС, які не є членами НАТО: Австрія, Швеція, Фінляндія і багато-багато інших» [73].

Миротворці мають забезпечити проведення вільних виборів на Донбасі - на цьому наголосив Президент України Петро Порошенко: «Миротворці також мають забезпечити проведення вільного волевиявлення громадян на Донбасі, враховуючи також голоси тимчасово переміщених осіб - а мова йде про 1 млн 600 тис людей, яких позбавили права обирати місцеву владу та боротися за повернення України... Нам потрібна повноцінна миротворча місія, яка матиме мандат, повноваження і можливості щодо роззброєння збройних формувань російського або місцевого походження, підконтрольних росіянам, які в порушення закону окупували Донбас» [74].

Порошенко також закликав позбавити Росію права вето у Радбезі ООН, на його думку, країна-агресор має бути позбавлена можливості блокувати рішення Ради безпеки ООН: «Організація Об'єднаних Націй потребує у негайному реформуванні. Треба позбавити права вето країну-агресора. Також треба підвищити ефективність безпеки інших союзів, у тому числі - НАТО. І широко відкрити двері для України у безпеці цього об'єднання» - заявив Порошенко [75].

На думку представника України в Тристоронній контактній групі (ТКГ) із врегулювання ситуації на Донбасі Ольги Айвазовської, ООН може переглянути право вето Російської Федерації у питанні введення миротворчої місії на Донбасі: «Форматів переговорів багато. Є формати інформаційні, є комунікаційні. Також, як і поліцейська місія ОБСЄ, о котрій говорили, рішення по ній могло б бути прийнято виключно у Відні. Що стосується миротворчої місії, рішення по ній буде прийматись у Нью-Йорку... Навіть якщо під час Совбезу ООН Російська Федерація накладе вето, все більше і більше розмов про те, що треба переглядати внутрішні процедури, тому що дане вето свідчить про неспроможність організації працювати... Право вето було б великою помилкою, або воно потребує у реформуванні. Можливо, що передумовами стануть Сирія - Україна у частині певних місій або рішень у Совбезі ООН» - заявила Айвазовська [76].

Але спеціальний представник США стосовно України Курт Волкер припускає, що РФ не використає право вето щодо миротворчої операції ООН. Дипломат розглядає місію ООН як «перехідний механізм для того, щоб перейти від теперішньої ситуації, коли контроль здійснює РФ, до ситуації, коли контроль буде українським». Волкер вважає, що Росія всеж погодиться на проведення миротворчої місії на Донбасі і не стане використовувати право вето у Радбезі ООН: «Ніхто не пропонує це нав'язувати - Росія бачить це як конструктивний механізм для імплементації мінських домовленостей, тому ідея російського вето не повинна виникнути» [77].

Також Курт Волкер розповів про можливий формат миротворчої місії в Україні. Запропонований формат миротворчої місії для України не є традиційним для Організації Об'єднаних Націй: «Місія в Україні буде тимчасовою, базуватись на добровільній участі інших країн і потребуватиме згоди Росії», - заявив спецпредставник США [78].

Завданням такої місії, на думку Волкера, має стати забезпечення безпеки на окупованих територіях на час виведення Росією своїх військ, створення умов для проведення місце-

вих виборів, а також амністії для тих, хто чинив злочини у рамках конфлікту. Саме такий формат миротворчої місії дозволить досягти виконання Мінських домовленостей. «Зрештою, відбудеться передача територій під контроль України», - наголосив посадовець.

Такий формат дозволить зробити миротворчу місію в Україні менш витратною для ООН і такою, що сприяє врегулюванню конфлікту, а не його замороженню, вважає Курт Волкер.

Нагадаємо також те, що в березні 2018 року Волкер закликав ліквідувати ДНР та ЛНР. Тоді він зазначив, що терористичні організації Донецька народна республіка та Луганська народна республіка не відповідають Конституції України та мінським угодам, оскільки домовленості спрямовані на відновлення суверенітету і територіальної цілісності України. Курт Волкер вимагав також від РФ припинити залякувати представників ОБСЄ на Донбасі [79].

Виходячи з викладеного, ми бачимо, що США готові до компромісів з Росією по миротворцях на Донбасі. Не виключено, що і на російський варіант введення «блакитних шоломів». США, вочевидь, хочуть спонукати Росію до якихось дій по місії ООН, тому дають сигнали, зокрема говорять, що участь країн у місії буде добровільною і немає ніякого примусу.

Утім, Росія вже третій місяць мовчить щодо питання по введенню миротворців. Мотиви такої тактики цілком зрозумілі.

Як пояснив колишній повноважний посол США в Україні Стівен Пайфер, Росія зацікавлена в заморожуванні війни на Донбасі, тому Кремль не погоджується на введення миротворців ООН на неконтрольованій Україною ділянці російсько-українського кордону. На його думку, та ціна, яку РФ платить за конфлікт, терпима [80].

Росія не реагує на пропозицію США по миротворцях. Сурков сказав, що повідомить про рішення РФ. В свою чергу, Дмитро Песков стверджує, що процес двосторонніх переговорів Вашингтона і Москви в форматі Волкер - Суркова припинений. Кремль тримає паузу, наочно демонструючи, що остаточне слово за

Росією. І рішення про введення миротворців і формат місії, по суті, буде рішенням РФ [80].

Іде дипломатична гра: Росія намагається зберегти за собою Донбас і зміцнити вплив в усій Україні, США дають Росії можливість вивести війська з Донбасу і при цьому «не втратити обличчя» Путіну.

Втім, сам Путін у нещодавній телефонній розмові з Меркель ще раз підкреслив червону лінію, за яку Москва не перейде: Росія лишається на тих самих позиціях - місія ООН лише для охорони спостерегачів ОБСЄ.

Політолог відмітив, що Росія зараз очікує від США погодженні з ЄС поправки до висунутих на дубайській зустрічі пропозицій. Окрім цього, переговори ускладнив також і прийнятий в Україні закон про інтеграцію Донбасу, який нібито робить неможливою реалізацію Мінських домовленостей і погіршує можливості для урегулювання конфлікту на Донбасі.

На думку О.Чеснакова, Кремль також бажає побачити, яку позицію займе новий голова Держдепу США Майкл Помпео.

Щодо позиції Помпео стосовно України, то для РФ мабуть вона не стане приємним сюрпризом. Як заявляв раніше Волкер, то на той час ще кандидат на посаду держсекретаря США Майк Помпео підтримував теперішню політику США стосовно України: «Я декілька разів зустрічався з кандидатом на посаду держсекретаря США Майком Помпео і він сказав, що задоволений нашою політикою стосовно України» [78].

Американська дипломатія всіляко допомагає встановити мир в Україні, зокрема через представника США з питань України Курта Волкера і тепер чекає на відповідь Кремля, розповіла посол США в Україні Марі Йованович: «Коли ми дивимось на смерть і руйнування, спричинені силами, якими керує Росія останні чотири роки, ми далі хочемо допомогти знайти рішення. Я знаю, що ви в курсі, що посол Курт Волкер керує нашими зусиллями намагатися працювати не тільки з росіянами, але й з Україною та з однодумцями, перш за все, з партнерами «нормандської четвірки» - Францією та Німеччиною. Але є

й багато інших країн, які також хочуть допомогти. Тому він, очевидно, має план, він працював з росіянами над цим, і ми очікуємо на російську відповідь. І ми ще не отримали цієї відповіді. Отже, я думаю, що наступний крок за Росією», - переконана посол [81].

Тож яким буде цей крок Росії? З великою ймовірністю представники США і РФ зустрінуться. Але навряд чи вони знайдуть компроміс щодо місії ООН, тому США повинні поставити Росії ультиматум - таку думку висловив політичний експерт Сергій Постолювський.

Як вважає політолог: «Путіну вигідно тримати далі ситуацію на Донбасі в стадії конфлікту низької інтенсивності. Коли немає активних великих бойових дій, але, на жаль, щодня гинуть люди. Тому президент РФ не хоче введення миротворців... США та Росія будуть і далі обговорювати тему введення миротворчого контингенту на Донбас. Але результату не буде, поки США не поставлять Росії конкретний ультиматум. Вашингтон повинен визначити терміни введення місії ООН і відповіді Москви. Якщо Кремль буде мовчати, це означатиме, що Росія проти місії ООН. І тоді США вводять нові санкції», - переконаний Сергій Постолювський [82].

Нам залишається надіятись на те, що «блакитні шоломи» ООН допоможуть встановити мир в Україні. У разі введення міжнародного миротворчого контингенту на Донбас він або підтримуватиме мир, або примушуватиме до нього, при цьому кількість особового складу може становити від 10 до 40 тисяч - про це заявив міністр оборони Степан Полторак [83].

Нагадаємо, на сьогодні понад 40 країн погодилися взяти участь у миротворчій операції на Донбасі. За попередніми підрахунками, на утримання такого контингенту буде потрібно приблизно 1,2-1,5 млрд. доларів на рік [84].

У листопаді 2017 року по всій території України, за винятком ОРДЛО і окупованого Криму, кампаніями SOCIS, KMIC, «Рейтинг» і Центру Разумкова проводилося опитування громадської думки.

Дані опитування говорять про те, що абсолютна більшість громадян України (59,2%)

виступають за повернення тимчасово окупованих територій Донбасу політико-дипломатичним шляхом.

За воєнний наступ на окуповані території і повернення їх за допомогою застосування сили виступають 12,1% українців. Ще 10,4% громадян нашої країни підтримують ізоляцію окупованих територій і замороження конфлікту з надією, що вдасться повернути їх пізніше.

Крім цього, 8,6% респондентів виступили за повну відмову від будь-яких спроб повернути окуповані території Донбасу, вважаючи, що Україні буде краще і без них.

Більшість українських політиків та пересічних громадян вважають, що подальшої ескалації військового конфлікту необхідно уникати, але нам треба бути готовими дати відповідь на будь-які провокації ворога.

Також у цілому громадяни України підтримують ідею введення миротворчого контингенту на Донбас: «Повністю підтримую» - 31,9% респондентів, «Скоріше підтримую» - 28,1% [85].

Народний депутат України Іван Вінник вважає, що будь-який прояв гібридної війни має передбачати гібридну відповідь: «Мінські домовленості - це не юридичний документ, а дипломатично-політичний пакт. І підписи, які стоять там, засвідчують, що сторони бачили і прочитали цей документ. Мінські домовленості змінювалися залежно від переговорної позиції сторін, відтак Україна була слабкішою у 2014 році, дещо сильнішою в 2015 році, і суттєво сильніша зараз... сьогодні ми вже можемо рухатися далі, щоб назвати не тільки тих, хто фінансує тероризм, а й ту сторону, яка є його джерелом, тобто Російську Федерацію» [86].

Пропозиція віддати Росії Донбас є дуже небезпечно, таку точку зору має заступник міністра з питань тимчасово окупованих територій Георгій Тука. Агресія Росії не обмежиться лише Сходом України, а наші поступки лише посилять її апетит. За його словами, наступними регіонами, які Росія захоче захопити, можуть бути Херсон, Одеса, Миколаїв, Харків, і навіть Західна Україна - Закарпаття: «...є таке поняття, як вектор сили. Якщо зараз

з боку Росії цей вектор сили спрямований саме на Донбас, то як тільки буде зниження напруження на тій території, то абсолютно хибна точка зору, що на цьому все закінчиться. Цей вектор сили буде спрямований в інший напрямок нашої Батьківщини...» [87].

Саме тому, Україна ніколи не відмовиться від своїх територій, - впевнений міністр внутрішніх справ Арсен Аваков: «Окуповані території - це не тільки Донбас, але і Крим. Філософія, яку нам рано чи пізно запропонує Росія, - забирайте свій Донбас, але підпишіть правою рукою, що ви відмовляєтеся від Криму. Неприйнятно. Україна ніколи не відмовиться ні від Криму, ні від Донбасу» [88].

Спочатку звільнення, а потім вибори - за таких умов на території ОРДЛО можливе проведення легітимних виборів. Заступник голови СБУ Віктор Кононенко розповів з цього приводу наступне: «Вибори на Донбасі можливі тільки після відновлення всіх українських інституцій. Коли всі інститути будуть відновлені та будуть працювати, тоді ми можемо говорити про вибори. Вибори на даному етапі, поки ці території є тимчасово не підконтрольними, вони розглядалися Росією неодноразово, і від них відмовилися, тому що вони ніким не будуть визнані, бо на сьогодні не визнані всі керівні органи цих псевдо республік» [88].

А щодо термінів проведення парламентських виборів в ОРДЛО, то вони не можуть проводитися упродовж 5-7 років після звільнення: «Це міжнародна практика, нормальна практика. Люди повинні трошки охолонути від змін. Що стосується місцевої влади, то я наполягаю, що вибори повинні провести і наполягаю на тому, що байдуже з політичної точки зору, як ці люди будуть налаштовані. У якийсь момент вони в значній мірі будуть проросійськими, але функція їх буде не політична, а функція їх буде - забезпечення якості життя» - заявив міністр внутрішніх справ [88].

Арсен Аваков переконаний в тому, що мінські домовленості не працюють, а для вирішення ситуації необхідно прийняти нову угоду: «Я вважаю, що мінські угоди мертві і говорити про це вже не варто. Потрібно відда-

ти належне, що мінські угоди були необхідні як механізм припинення вогню. Чи можуть Мінські угоди бути імplementовані під реальний механізм для досягнення миру і розв'язання конфлікту? Моє глибоке переконання, що ні» [89].

На думку Авакова, повинні бути наступні угоди - «віденські, паризькі, будь-які інші, в які б дуже ясно були б інтерпретовані основні принципи, котрі закладені ... Перше - це повне виведення всіх російських військових з'єднань з території України, контроль на кордоні України спільно з миротворцями, ... введення органів юстиції України на території України, що окуповані зараз на Донбасі і в Криму, проведення виборів» [89].

Також міністр висловився про необхідність прийняття закону про колаборантів: «Якщо люди співпрацювали з місцевими адміністраціями, вимушено або по слабкості, в тій чи іншій мірі, то ось тут повинна бути наша воля примирення і ми повинні визначити, що ми цю сторінку перевернули» [89]. Але філософія амністії повинна виходити з того, «чи є на руках кров українських солдат», і якщо є, то механізми амністії працювати щодо таких осіб не повинні.

На думку Авакова, звільнення Донбасу можна домогтися наступним шляхом: «Миротворці спільно з українськими силами стають на межу України міжнародно визнану. З території України йдуть всі підрозділи РФ, забирають з собою всі ці напівбандитські організації ... І туди вводяться органи юстиції: ніяких народних міліцій, ніяких своїх додаткових судів, все виключно на законодавчому та юридичному полі України» [89].

Цей шлях потребує багато часу та колосальних фінансових вкладень: «20-30 млрд, знадобиться багато років, від 5 до 10 років, щоб пройти по шляху реабілітації» - такими є прогнози глави МВС України.

Отже, анексований Крим Володимир Путін не погодиться віддати - це зрозуміло. А чи зміниться стратегія Кремля щодо Донбасу в 2018 році?

Щоб допомогти Росії зробити правильний вибір, Україна має не зволікати, а діяти, і вона

це робить. Саме за таких умов в Україні було прийнято Закон про реінтеграцію Донбасу. 18 січня 2018 року Верховна Рада 280 голосами ухвалила у другому читанні і в цілому закон «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій і Луганській областях».

Отже, новоприйнятий закон називає речі своїми іменами: Росію - агресором, окуповані території - окупованими. Тепер війна - це не антитерористична операція, а «відсіч і стримування російській збройній агресії». Прифронтовими районами керуватимуть військові, і вони там отримали значно більше прав.

Що змінює цей закон? Спробуємо коротко викласти його суть:

- Росію визнано агресором і окупантом;

«Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань Російської Федерації», - вказується у преамбулі [90]. Закон встановлює, що Росія є державою-агресором як у Криму, так і на Донбасі. В законі чітко описано дії Росії як єдиний акт агресії, що розпочався 20 лютого 2014 року і триває досі.

Відтепер у законі закріплено, що на Україну напала Російська Федерація. Росія - агресор і окупант, частина території Донбасу нею окупована. Які саме це території, визначатиме президент за поданням Міністерства оборони.

- Війну на Донбасі описано в термінах і рамках міжнародного права;

Закон не містить жодних згадок про Мінські домовленості. Це є сигналом світу: гібридні мінські домовленості для нас важать лише стільки, наскільки вони відповідають нашим національним інтересам.

- Докладно описано механізм російської агресії і вчинені окупантами злочини;

Закон визначає, що «збройна агресія Російської Федерації розпочалася з неоголошених і прихованих вторгнень на територію України підрозділів збройних сил та інших силових відомств Російської Федерації, а також шляхом організації та підтримки терористичної діяльності»[91].

Також відзначаються факти обстрілів цивільних об'єктів, жертв серед цивільного населення, затримання заручників та їх вивезення в Росію, катувань, позасудових страт, поширення російських податків та обігу рубля на окуповані території. Акт агресії і самооборона країни від агресії де-факто означають війну.

- Окремі райони Донеччини й Луганщини визнано тимчасово окупованими територіями, а їх незаконну «владу» – окупаційною адміністрацією Росії;

- Акти та документи окупаційної адміністрації не визнаються;

Два винятки - свідоцтва про народження чи смерть громадян України - їх визнаватимуть.

- Відповідальність за наслідки окупації покладається на Росію;

Окремо підкреслюється, що «Україна не несе відповідальності за незаконні дії та рішення Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [91].

Незаконні збройні формування «ЛНР» і «ДНР», які фактично керують окупованими територіями, є «представниками окупаційних адміністрацій РФ».

- Закон гарантує непорушність майнових прав;

- Головна ціль держави – звільнення окупованих територій та відновлення на цих територіях конституційного ладу;

- Визначено головні складові політики України щодо відновлення суверенітету над окупованими територіями;

- Визначено способи захисту прав і свобод цивільного населення на окупованих територіях;

- Уряд має створити міжвідомчий координаційний орган;

- Ключова роль переходить до армії;

Документом регулюють правові основи використання Збройних сил України на сході країни. У законі окрема увага приділяється запровадженню воєнного стану. У випадку введення воєнного стану координацію і контроль на окупованій території здійснює Об'єднаний оперативний штаб ЗСУ за керівництва Ген-

штабу. До ухвалення закону АТЦ координувала СБУ.

Командувач Об'єднаних сил здійснюватиме керівництво силами та засобами суб'єктів, що беруть участь у заходах через об'єднаний оперативний штаб. 16 березня 2018 року командувачем Об'єднаних сил на сході країни президент України Петро Порошенко призначив заступника начальника Генштабу генерал-лейтенанта Сергія Наєва.

Командувач об'єднаних сил буде підпорядковуватися головнокомандувачу, яким є президент, та начальнику генерального штабу. Керувати операцією буде Генеральний штаб.

Закон посиляється на Статут ООН, що визначає право держав на самооборону.

- Військові отримують широкі повноваження, при цьому права людини можуть бути значно обмеженими;

Закон запроваджує поняття «зон безпеки» - смуг вздовж лінії розмежування. Там усі силові - армія і поліція - матимуть розширені повноваження.

- Регулюється порядок переміщення людей і товарів через лінію розмежування;

- Президенту розв'язані руки для застосування військ;

- Закон може поширитися й на інші області, якщо російська агресія пошириться на інші території України;

- Вільна економічна зона у Криму скасовується, відтепер Крим - просто окупована територія;

- Встановлено порядок взаємодії цивільної й військової влади;

Отже, закон посилює позиції України в питанні звільнення окупованих територій на міжнародній арені, посилює правові підстави як для мирної, так і для силової деокупації цих територій. Закон значно посилює можливості військових і президента використовувати всі засоби для відсічі ворогу. Водночас, він передбачає значні обмеження прав людини на Донбасі [91].

20 лютого президент України Петро Порошенко підписав Закон «Про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово

окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», а 26 лютого він набув чинності.

Підписуючи закон, Петро Порошенко заявив також, про те, що закон «жодною буквою не порушує міжнародних зобов'язань України, включаючи Мінські домовленості» [92].

Президент України висловив переконання, що головним сигналом закону про відновлення суверенітету над Донбасом є реінтеграція окупованих територій України саме мирним, політико-дипломатичним шляхом.

Але при цьому, ухвалений нещодавно закон про окуповані території Донбасу не виключає силового шляху звільнення ОРДЛО, таку заяву зробив Секретар Ради безпеки і оборони України Олександр Турчинов: «Ми не кажемо, що сьогодні можемо звільнити територію виключно силовим шляхом. Але цей закон не виключає такого шляху і створює для цього передумови. Щоб не треба було ухвалювати додаткові законодавчі акти, які б забезпечили правове поле для застосування сили під час протидії агресору» [93].

Водночас закон не перекреслює мирний шлях, навпаки, сьогодні ніхто не скасував Мінські угоди. Так, Росія їх саботує, ... але дипломатичний шлях, ... залишається одним із пріоритетних, - наголосив Турчинов [93].

Про те, яким чином цей закон вплине на перебіг подій на сході України, висловились також українські політики та військові.

Україна отримала можливість використовувати зброю на сході у повному обсязі, про це заявила представник президента у Верховній Раді Ірина Луценко.

За словами Ірини Луценко, закон дозволяє не тільки продовжити санкції, але й закуповувати летальну зброю для потреб ЗСУ: «Ми визнали, що ми країна, котра самообороняється. Це дає нам можливість залучати зброю у повному обсязі, використовувати ЗСУ та війська спеціального призначення, а також закуповувати летальне озброєння у наших країн-партнерів» [94].

У Кремлі оперативно відреагували на прийнятий Верховною Радою закон про реінтеграцію Донбасу. В Росії це розцінили як сигнал

про підготовку до війни, саме так можна трактувати офіційне повідомлення Міністерства закордонних справ РФ: «З моменту схвалення в першому читанні (6 жовтня 2017 г.) цей документ, хоча і зазнав певних коректив, але зберіг головну націленість - законодавчо підтвердити лінію Києва на рішення «проблеми Донбасу» силовим шляхом» [95].

У російському МЗС також заявили, що президент України Петро Порошенко «отримує необмежені, близькі до диктаторських, повноваження на придушення інакомислення і невдоволення» і згадали про рішення США надати Україні озброєння [95].

В Росії підкреслюють, що прийнятий закон суперечить Мінським угодам. Міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров заявив, що закон про відновлення суверенітету над тимчасово окупованими територіями Донбасу «перекреслює» Мінські угоди [96].

Заяви Росії про те, що закон порушує Мінські домовленості спростовує представник Державного департаменту США з питань України Курт Волкер. «У законі просто йде мова про те, що ми бачимо власними очима. А те, що там немає згадки про «Мінськ», не означає, що він суперечить «Мінську», - сказав Волкер [92].

За таких умов, коли Російська Федерація п'ятий рік веде проти України неоголошену війну, питання про дружні стосунки зі східним сусідом не на часі. «Напевно, підійде момент, коли нам треба буде розривати дипломатичні відносини. Напевно, зараз ще не той критичний момент розриву», - заявила у березні представник президента Ірина Луценко [97].

У МЗС України пояснили, чому договір про дружбу з РФ не можна продовжувати. «Дію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ не можна продовжувати, оскільки РФ брутально його порушила, особливо, що стосується проведення виборів російського президента в окупованому Криму», - на цьому наголосила заступник голови МЗС України з питань європейської інтеграції Олена Зеркаль [98].

Міністр закордонних справ України Павло Клімкін анонсував, що зовнішньополітичне

відомство підготувало пропозиції щодо денонсації Договору про дружбу, співпрацю і партнерство з Росією 1997 року через грубе порушення Росією його основних положень.

Україна і Росія з початку російської агресії призупинили дію або розірвали 44 договори: «До 2014 року Україна і РФ уклали 451 міжнародний договір. Після початку збройної агресії ми почали інвентаризацію правової бази двосторонніх відносин з Росією ... Станом на квітень 2018 року по нашим даним було виконано всі необхідні внутрішньодержавні процедури і прийнято рішення про призупинення або зупинення дії одного міждержавного договору, 25 міжурядових договорів (20 з ініціативи України, 5 - Росії), 18 міжвідомчих договорів», - повідомила Олена Зеркаль [99].

У квітні 2018 року Україна прийняла рішення частково розірвати договір із РФ. Петро Порошенко ініціює припинення дії окремих положень договору про дружбу з Росією. Україна використає положення деяких пунктів договору про дружбу з Росією, позиваючись проти неї за злочини на території нашої держави.

«Повне розірвання договору рішенням Верховної Ради зараз не зовсім в інтересах України. У цьому договорі є основоположні позиції щодо поваги до українських кордонів, їхньої недоторканності з боку Російської Федерації. Ми не зацікавлені в розірванні цих положень. Будемо в подальшому використовувати їх, зокрема, в судовому порядку із захисту наших державних інтересів», - таке пояснення дав народний депутат Іван Вінник [100].

Переведення формату Антитерористичної операції в операцію Об'єднаних сил на Донбасі відбулося 30 квітня. Переформатування зробить дії українських військових «ефективнішими не лише у відсічі збройній агресії, а й у протидії диверсійним групам», переконаний президент Петро Порошенко [101].

Тристороння контактна група (ТКГ) щодо врегулювання ситуації на сході України надалі збиратиметься в Мінську: «Зміна формату антитерористичної операції на воєнну не позначиться на ході переговорного процесу в Мінську. Нинішня форма збережеться...

Зміна формату або майданчика переговорів - зовсім не запорука ефективності... в пошуку компромісу» [102].

Призначений президентом командувач Об'єднаних сил генерал-лейтенант Сергій Наєв пообіцяв підготувати ЗСУ до звільнення Донбасу. Міністр внутрішніх справ України Арсен Аваков також заявив, що підрозділи МВС готуються до деокупації Донецької та Луганської областей: «Ми розуміємо, що звільнення території Донбасу та відновлення контролю над східним кордоном буде поліцейською операцією із залученням миротворчих сил, а не військовою. Сили МВС ... готуються до цього варіанту», - сказав Аваков [103].

Український дипломат Роман Безсмертний вважає, що після чотирьох років бойових дій і десятків тисяч жертв владі так і не вистачило мужності назвати речі своїми іменами: «Ніяка це не АТО, ніяка це не Операція об'єднаних сил. Для солдатів, офіцерів, мирного населення – це жорстока і кривава війна ... у якій так і не видно кінця краю» [104].

24 квітня Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила рішення, у якому фактично визнала окупацію окремих районів Донбасу Російською Федерацією. Асамблея майже одногласно підтримала дві поправки, які підтверджують, що неконтрольовані урядом території Донецької та Луганської областей є «територіями, які перебувають під фактичним управлінням Російської Федерації» [105].

Також у цій резолюції ПАРЄ підтвердила засудження російської агресії проти України, яка здійснена у порушення міжнародного гуманітарного права та принципів Ради Європи.

Внаслідок російської війни на Донбасі і в Криму Україна має більше 1 мільйона 700 тисяч переселенців. Це найбільша кількість переміщених осіб з часів Другої світової війни в Європі. ПАРЄ закликала Росію припинити постачання зброї та військових на Донбас. Таким чином Європа сподівається припинити хвилю переміщення людей в Україні: «Асамблея закликає російський уряд поважати права внутрішньо переміщених осіб, зокрема утриматися від постачання зброї, боєприпасів та військового персоналу» [106].

Тим часом в СБУ повідомляють про плани Росії створити передумови для введення військ на українську територію восени цього року під приводом захисту прав російськомовного населення. Заступник голови Служби безпеки України Віктор Кононенко заявив, що керівництво РФ планує наступальну операцію в Україні [107].

Однак, на думку британського політолога Тараса Кузьо, РФ навряд чи піде у повномасштабний наступ: «Україна - це не маленька країна. Я вважаю, що у 2014 році Росія вже програла, тому знову не наважиться затягти війну... скоріше за все, це будуть лише провокації» [108].

Але, якщо говорити про застосування російської армії в Україні зараз, то така вірогідність зберігається. Про це заявив народний депутат України Андрій Ілленко: «Якщо ми говоримо про можливість повномасштабного вторгнення російської армії в Україну і чи є така вірогідність, то так, така вірогідність є... Окрім повномасштабного вторгнення, зараз вони будуть намагатися максимально посилити свій політичний вплив всередині країни» [109].

Щодо прогнозів політиків та експертів стосовно перспектив розв'язання конфлікту на Донбасі, то більшість схиляється до того, що війна на сході України триватиме, хоча є і більш оптимістичні сценарії. Отже, погляди фахівців на майбутнє нашої країни розділились.

Зусилля російської дипломатії на сьогодні в дійсності спрямовані тільки на те, щоб не допустити на Донбасі припинення бойових дій. Позиція Росії, в перекладі з «захаровсько-лавровської» мови і всієї російської дипломатії, звучить насправді так – «що завгодно, тільки не мир, не допустимо!» - пояснив російський журналіст Олександр Невзоров [110].

Путін намагається обдурити і послабити увагу Заходу, таку думку висловив російський опозиційний політик Костянтин Боровий: «Мені здається малоімовірним, що Путін змінить свої підходи... Якщо Путіна, наприклад, запитають про повернення Криму, то

він знову, напевно, скаже фразу, що про це не може бути й мови. Тобто агресивна політика і позиція Кремля не змінюється. Тому готовність до переговорів по захоплених Путіним територіях можна сприймати як знущення...» [111].

Україні навряд чи варто розраховувати на повернення Донбасу та Криму поки у Росії править Володимир Путін, заявив російський адвокат Ілля Новіков.

На думку експерта, навіть зважаючи на серйозні санкції, поки живий Путін, від окупованих територій не відмовиться і на поступки не піде: «... зрозуміло, що за життя Путіна Крим не повернуть. Якщо ми говоримо про чесний і остаточний вихід Росії із Донбасу, я припускаю, що знову ж, за життя Путіна Росія добровільно з нього не вийде» [112].

У Росії існує військова та ідеологічна доктрина про експансію на багато країн світу, включаючи Євросоюз, реалізацію яких країна-агресор почала з Криму і сходу України, про це розповіла полковник СБУ Юлія Лапутіна.

За її інформацією, для експансії Росія спочатку розробляє і вибудовує ідеологічну доктрину, потім закріплюються механізми, які легалізують процес ведення агресивної політики: «Створюють, ... елементи так званої «м'якої сили», які дозволяють агресору діяти приховано... Після «м'якої сили» йде реалізація військових сценаріїв. Далі відбувається те, що ми бачимо в багатьох країнах - підтримка терористичних рухів» [113].

Путін хоче, щоб на Донбасі завжди була війна, заявив експерт з питань зовнішньої та безпекової політики Олександр Хара: «Для Путіна - це лише пропаганда і намагання відшукати додаткові інструменти для ведення війни проти України. Його головною ціллю є обмеження нашого суверенітету. Тимчасова міжнародна адміністрація, ідея з миротворчою місією ООН - для Путіна це не інструменти припинення війни, досягнення миру. Це спосіб залишити на цій території джерело неспокою та можливість у потрібний момент розпочати нову хвилю конфлікту», - сказав дипломат [114].

Україні не варто повністю відмовлятися від ідеї силового звільнення окупованих територій Донбасу, адже Росія найближчим часом не має наміру змінювати свою тактику, а ефективність переговорів викликає сумніви, таку думку висловив військовий експерт Олег Жданов. Він також упевнений, що переговори по врегулюванню конфлікту не принесуть результатів: «Путін не дасть задній хід. Для нього це смерть подібно» [115].

Путін може погодитись лише на один вид операції місії ООН на Донбасі – розміщення миротворців на лінії розмежування сторін: «Коли миротворчі контингенти стоятимуть на лінії розмежування - і більше нікуди не втручатимуться. Тобто ООН стоїть, як щит, між двома сторонами конфлікту ... Путін ніколи не піде навіть на компроміс. Тому що йому це не потрібно. Йому не потрібна незалежна Україна. Він цей конфлікт на Донбасі почав для того, щоб «прибрати» Україну, як державу, з політичної орбіти світу. А тому чекати того, що він піде на компроміси ... - не варто», - зазначив Жданов [116].

Миротворча місія не може зупинити збройну агресію Росії, вважає політолог Олександр Хара: «У нас є збройна агресія однієї країни проти іншої - і частина окупованих територій. Натомість, на жаль, лише нещодавно наш Парламент спромігся визнати Росію агресором, а території - тимчасово купованими. Але це лише півкроку. Більше кроків виконавча влада не робить, а це розірвання дипломатичних стосунків з країною-агресором і таке інше ... варто розуміти, що для Росії припинення війни на Донбасі - це неможливий крок, оскільки ця війна є інструментом впливу на Київ, способом обмежити суверенітет всієї України», - зазначив він [117].

Військовий інструктор-волонтер Цві Аріелі з Ізраїлю вважає, що миротворчий контингент ООН на сході України «заморозить» збройний конфлікт за участю Росії на Донбасі: «Позитивно - те, що буде гинути менше людей. Негативно - тому що це заморозить конфлікт практично назавжди. Тоді краще відмовлятися від цих територій на законодавчому рівні - і рятувати тих людей, які хочуть повернутися в

Україну... Миротворці - це ще одна «стіна». Нема жодного прецеденту в сучасній історії, щоб миротворці допомогли завершити конфлікт або повернути будь-якій державі окуповану територію», - пояснив військовий експерт [118].

Однак, наряду з тривожними, є і достатньо оптимістичні оцінки та прогнози інших фахівців, щодо війни на Донбасі.

Так перший президент України Леонід Кравчук переконаний, що у очільника Кремля Путіна вже вичерпалися ресурси, аби продовжувати війну й впливати на ситуацію на окупованому Донбасі [119].

Кравчук заявив, що маючи такого сусіда, як Росія, Україна просто не має іншого виходу, крім вступу до НАТО.

З вірогідністю 90% ця війна вже закінчилась, – вважає колишній міністр оборони України Анатолій Грищенко. «...Якщо говорити про активну фазу війни, коли задіяні бригади, батальйони та групи, коли є широкомасштабний наступ, то з вірогідністю 90% вона вже закінчилась. Коли закінчиться весь цей конфлікт і коли буде повернуто окуповані території - не швидко. Для того, щоби це прискорити, треба докласти максимум дипломатичних зусиль, має бути економічний, фінансовий та інші форми тиску на Путіна і його найближче оточення. Також на першому етапі треба перекрити кордон, який зараз ми не контролюємо. ... Та поки що готовності піти на такий крок з боку Кремля немає», - зазначив Анатолій Грищенко [120].

Війна на Донбасі може тривати й чверть століття за аналогом до подібних світових конфліктів, однак є шанс, що цей конфлікт може бути завершений швидше, – так вважає представник України у підгрупі з питань безпеки Тристоронньої контактної групи Євген Марчук. «Такий страх є, але я думаю, що може бути ситуація врегульована і значно раніше», - сказав Марчук [121].

Дмитро Тимчук, народний депутат України, член Комітету з питань національної безпеки і оборони, взагалі заявив, що ЗСУ можуть перемогти самі окупаційні сили на Донбасі: «Якщо маємо справу лише з формуваннями

окупаційних військ, які є в складі першого армійського корпусу «ДНР», і другого армійського корпусу «ЛНР», то в ЗСУ є стовідсоткова гарантія отримати перемогу впродовж якщо не тижнів, то місяців. Наше військово-політичне керівництво, коли розглядає плани можливої широкомасштабної операції зі звільнення Донбасу, враховує і варіант початку масштабної російської агресії, де в нас шансів, на превеликий жаль, не дуже багато. Два корпуси за штатом, близько 50 тисяч, але якщо брати те, що є, то десь 36 тисяч. Але ж є 260 тисяч російських військ на кордоні. Маємо це враховувати» [122].

Миротворці будуть не скоро, так ситуацію по Донбасу роз'яснив Леонід Кучма: «Історія з введенням миротворців ООН на Донбас буде дуже тривалою і займе кілька років, а змінити формат переговорів з «нормандського» або «мінського» на «будапештський» - неможливо... В часі це настільки тривала процедура, я не знаю, чи витримаємо ми чи ні. Це практично кілька років, тільки Рада безпеки (ООН) буде кілька років, а потім потрібно знайти гроші, потрібно знайти людей, які сюди прийдуть, потім через кожні півроку їх потрібно міняти» [123].

Віце-прем'єр-міністр України Іванна Климпуш-Цинцадзе також заявила, що миротворці ООН не зайдуть на окупований Донбас до кінця 2018 року: «Я не бачу, яким чином ми могли б мати миротворців на Донбасі до кінця цього року. Чисто через те, що ухвалення рішення про операцію триває протягом півроку. Тому розмови про те, що миротворці можуть зайти протягом декількох місяців, є передчасними» [124].

Формат миротворчої місії на Донбасі залишається спірним питанням для України та Росії. Україна прагне повномасштабної місії, що візьме під контроль усю окуповану Росією територію Донбасу разом із державним кордоном, також Україна не вестиме діалогу з представниками угруповань «ДНР» та «ЛНР» щодо розгортання миротворчої місії ООН в ОРДЛО [124].

Заступник міністра з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо перемі-

щених осіб Юрій Гримчак вважає, що існує три варіанти вирішення конфлікту на Донбасі. Основний план передбачає введення миротворчої місії на територію Донбасу. За його словами, українська армія здатна повністю звільнити окремі регіони Донецької і Луганської областей за два тижні, але вважає військовий сценарій найменш імовірним. Є ще інші два плани, які Гримчак назвав «хорватськими». Другий «хорватський» сценарій розглядається як основний. Він передбачає введення миротворчої місії на територію Донбасу і введення звідти іноземних військ [125].

Спецпредставник Держдепартаменту США з питань України Курт Волкер висловився за постійне посилення санкційного тиску на Росію. Волкер заявив, що вплив західних санкцій на Росію можна оцінювати по-різному, проте для зміни поведінки РФ санкції необхідно постійно посилювати і робити це синхронно з іншими країнами [126].

Москва може повернути Крим Україні так само, як повернула незалежність трьом балтійським державам попри визнання їх радянськими республіками протягом тривалого часу, - таке переконання висловив Курт Волкер. Він також зазначив, що тиск санкцій на Росію продовжуватиметься, поки вона не поверне Кримський півострів Україні [127].

Висновки. Метою російської агресії є підрив незалежності і суверенітету України. Мінські домовленості 2014 - 2015 років, які мали стати основою політичного врегулювання конфлікту на Донбасі, постійно порушуються.

Російська агресія Росії проти України призвела до жахливих гуманітарних наслідків. В ООН констатували, що з квітня 2014 року по листопад 2017 року на Донбасі загинули понад 10225 осіб, понад 24541 було поранено, мова йде про цивільне населення, українських військових і членів збройних груп [128].

У Генеральному штабі Збройних сил України заявляють, що станом на травень 2018 року загинуло 2 тис. 394 українських військових [129].

Близько 1 млн. 600 тис. мешканців Криму та Донбасу були змушені покинути свої домівки як внутрішньо переміщені особи. Станом на сьогодні окупованими залишаються: Автономна Республіка Крим, частина Донецької та Луганської областей, що складає 7,2% території України [130].

У 2017 році Президент України Петро Порошенко висунув ідею введення миротворців на всю територію Донбасу. У відповідь на це президент Росії Володимир Путін висунув вимогу, що миротворці повинні перебувати на лінії розмежування «і ні на жодних інших територіях». Завершення конфлікту на Донбасі залежить від бажання Росії припинити цю війну.

Петро Порошенко у інтерв'ю німецькому виданню Focus заявив про те, що Україна не очікує нових пропозицій задля врегулювання ситуації на Донбасі від Путіна, оскільки Україна більше не довіряє Росії: «Росія, ми нічого неправильного від вас не вимагаємо, але поверніться до цивілізованого діалогу і відведіть свої війська» - сказав Президент України [131].

Бібліографічні посилання

1. Володимир Горбулін: *Кремль готувався до агресії проти України більше 10 років*. vikna.if.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vikna.if.ua/news/category/ua/2016/02/26/50055/view> – 2016. – 26.02. – Заголовок з екрану.
2. *Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakonbase.ru/content/part/680193> – Заголовок з екрану.
3. *Договор между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе*. kremlin.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/supplement/1653> – 2003. – 28.01. – Заголовок з екрану.
4. *ВР визнала Росію країною-агресором*. www.unian.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/1036735-rada-viznala-rosiyu-krajinoju-agresorom.html> – 2015. – 27.01. – Заголовок з екрану.
5. *Рада визнала факт військової агресії Росії проти України*. www.unian.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/1069534-rada-viznala-fakt-viyskovoji-agresiji-rosiji-proti-ukrajini.html> – 2015. – 21.04. – Заголовок з екрану.

6. *На Донбассе русских войск вдвое больше, чем местных террористов и бандитов, - британские эксперты.* sprotyv.info [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sprotyv.info/ru/news/14389-na-donbasse-russkih-voyak-vdvoe-bolshe-chem-mestnyh-terroristov-i-banditov-britanskie> – 2015. – 11.03. – Заголовок з екрану.
7. *Володимир Горбулін. Тези до другої річниці російської агресії проти України.* uacrisis.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy> – 2016. – 18.02. – Заголовок з екрану.
8. *Ілларіонов: Путін отримав практично все, чого хотів. При цьому не взяв на себе жодних зобов'язань. Всі зобов'язання взяла на себе Україна.* galinfo.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://galinfo.com.ua/news/illarionov_putin_otrymav_praktychno_vse_chogo_hotiv_pry_tsomu_ne_vzyav_na_sebe_zhodnyh_zobovyazan_vsi_zobovyazannya_vzyala_na_sebe_ukraina_185022.html – 2015. – 12.02. – Заголовок з екрану.
9. *Держдепартамент США: санкції діятимуть, поки Росія повністю не виконає Мінські угоди.* www.radiosvoboda.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29037673.html> – 2018. – 13.02. – Заголовок з екрану.
10. *Бюджет на наступний рік буде достатній для переозброєння і просування в реформі ЗСУ, - Полторак.* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/453719/byudjet_na_nastupnyyi_rik_bude_dostatniyi_dlya_pereozbroynnya_i_prosuvannya_v_reformi_zsu_poltorak – 2017. – 01.09. – Заголовок з екрану.
11. *83,3 млрд грн на армію. Як Міноборони витратить свій бюджет на 2018 рік?* ua.112.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/833-miliardy-hryven-na-armiiu-yak-minoborony-rozpodilylo-svii-biudzheta-na-2018-rik-413970.html> – 2017. – 08.12. – Заголовок з екрану.
12. *Перед втечею Януковича бюджет армії урізали до 0,78% ВВП – Коваль.* www.ukrinform.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2403563-pered-vteceu-anukovica-budzet-armi-urizali-do-078-vvp-koval.html> – 2018. – 15. 02. – Заголовок з екрану.
13. *Путін все більше побоюється української армії, оскільки її сила зростає, - экс-командувач Сухопутних військ Польщі.* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/453846/putin_vse_bilshe_poboyuetsya_ukrayinskoyi_armiyi_oskilkyyiyi_syla_zrostaye_ekskomanduvach_suhoputnyh – 2017. – 03.09. – Заголовок з екрану.
14. *Наявність миротворців на Донбасі цілком доречна: це пішло б на користь вирішення проблеми, - Путін.* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/454055/nayavnist_myrotvortsiv_na_donbasi_tsilkom_dorechna_tse_pishlo_b_na_koryst_vyrishennya_problemy_putin – 2017. – 05.09. – Заголовок з екрану.
15. *Голова МЗС Німеччини про заяву Путіна щодо миротворців на Донбасі: «Зовнішня політика Росії зазнала змін, і ми не повинні втратити цей шанс».* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/454190/golova_mzs_nimechchyny_pro_zayavu_putina_schodo_myrotvortsiv_na_donbasi_zovnishnya_polityka_rosiyi_zaznala – 2017. – 06.09. – Заголовок з екрану.
16. *Кабмін ФРН підтримав ідею розміщення миротворців ООН на всій території Донбасу.* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/454267/kabmin_frn_pidtrymav_ideyu_rozmischennya_myrotvortsiv_oon_na_vsiyi_terytoriyi_donbasu – 2017. – 06.09. – Заголовок з екрану.
17. *Миротворці на Донбасі повинні розміщуватися за згодою сторін, що конфліктують. Росія такою стороною не є, - Песков.* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/454457/myrotvortsiv_na_donbasi_povynni_rozmischuvatysya_za_zgodoyu_storin_scho_konfliktuyut_rosiya_takoyu_storonoyu – 2017. – 07.09. – Заголовок з екрану.
18. *Введення миротворців на Донбас у запропонованому Кремлем варіанті для нас неприйнятне, - Кучма (оновлено).* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/454542/vvedennya_myrotvortsiv_na_donbas_u_zapropovanomu_kremlem_varianti_dlya_nas_nepriyinyatne_kuchma_onovleno – 2017. – 08.09. – Заголовок з екрану.
19. *Україна, США, Німеччина і Франція мають готовий проект резолюції щодо миротворців на Донбасі, - Клімкін.* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/462428/ukrayina_ssha_nimechchyna_i_frantsiya_mayut_gotovyuyi_proekt_rezolyutsiyi_schodo_myrotvortsiv_na_donbasi – 2017. – 11.11. – Заголовок з екрану.
20. *Зустріч Волкера і Суркова: Росія прийняла лише три з 29 абзаців пропозицій США щодо миротворців на Донбасі.* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/462711/zustrich_volkera_i_surkova_rosiya_priyinyala_lyshe_try_z_29_abzatsiv_propozytsiyi_ssha_schodo_myrotvortsiv – 2017. – 14.11. – Заголовок з екрану.
21. *Услід за «сирійською» Трамп може зробити «українську» помилку, - The Washington Post.* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/464229/uslid_za_syriyskoyu_tramp_moje_zrobyty_ukrayinsku_pomyлку_the_washington_post – 2017. – 27.11. – Заголовок з екрану.
22. *Питання чисельності миротворчої місії ООН на Донбасі обговорюють, - МЗС.* ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/462939/pytannya_chyselnosti_myrotvorchoyi_misiyi_oon_na_donbasi_obgovoryuyut_mzs – 2017. – 16.11. – Заголовок з екрану.

23. *Тема введення миротворців поки що не є темою переговорів у Мінську*, - Сайдик. ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/photo_news/462976/my_mayemo_robyty_vse_nalejne_schob_ne_daty_zamorozyty_konflikt_na_shodi_ukrayiny_golova_minoborony_finlyandiyi – 2017. – 15.11. – Заголовок з екрану.
24. *Канада зосередила свою допомогу Україні на збільшенні можливостей ЗСУ*, - міністр оборони Саджан. ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/462316/kanada_zoseredyla_svoyu_dopomogu_ukrayini_na_zbilshenni_mojlyvosteyi_zsu_ministr_oborony_sadjan – 2017. – 10.11. – Заголовок з екрану.
25. *Ми маємо робити все належне, щоб не дати заморозити конфлікт на сході України*, - голова Міноборони Фінляндії. ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/photo_news/462976/my_mayemo_robyty_vse_nalejne_schob_ne_daty_zamorozyty_konflikt_na_shodi_ukrayiny_golova_minoborony_finlyandiyi – 2017. – 16.11. – Заголовок з екрану.
26. *США виступають проти участі росіян у миротворчій місії ООН на Донбасі*, - Волкер. ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/464133/ssha_vystupayut_proty_uchasti_rosiyan_u_myrotvorchiyi_misiyi_oon_na_donbasi_volker – 2017. – 27.11. – Заголовок з екрану.
27. *Зустріч із Сурковим у Белграді була «кроком назад»*, - Волкер. ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/464235/zustrich_iz_surkovym_u_belgradi_bula_krokom_nazad_volker – 2017. – 27.11. – Заголовок з екрану.
28. *В Кремлі odpowiedziли на слова Волкера про «шаг назад» по ситуації на Донбасі*. strana.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://strana.ua/news/107944-v-kremle-otvetili-na-zajavleniya-volкера-o-situatsii-v-ukraine.html> – 2017. – 28.11. – Заголовок з екрану.
29. *Волкер: Рішення про майбутнє Донбасу приймає Путін тому Мінські угоди не працюють*. trueua.info [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://trueua.info/news/volker-rishennya-pro-majbutnye-donbasu-prijmae-putin-tomu-minski-ugodi-ne-prasuyut> – 2017. – 28.11. – Заголовок з екрану.
30. *Україна має бути готовою амністувати бойовиків і надати особливий статус Донбасу* - Волкер. www.unian.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/war/2268189-ukrajina-mae-buti-gotovoyu-amnistuvati-bojovikiv-i-nadati-osobliviy-status-donbasu-volker.html> – 2017. – 28.11. – Заголовок з екрану.
31. *Миротворча місія на Донбасі неможлива без згоди РФ - спецпредставник США*. www.eurointegration.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/8/7074842/> – 2017. – 08.12. – Заголовок з екрану.
32. *Путін: Україна має домовитися із бойовиками «ДНР» щодо миротворців ООН*. www.eurointegration.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075058/> – 2017. – 14.12. – Заголовок з екрану.
33. *Посол України в ООН: У питанні миротворців на Донбасі є «червоні лінії», які ніхто ніколи не перейде*. www.eurointegration.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/interview/2018/01/9/7075587/> – 2018. – 09.01. – Заголовок з екрану.
34. *Переговори про миротворців ООН на Донбасі провалилися через протидію РФ – посол*. www.eurointegration.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/9/7075797/> – 2018. – 09.01. – Заголовок з екрану.
35. *Екс-голова зовнішньої розвідки розповів про головну проблему в реалізації мінських угод*. www.unn.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1709479-eks-golova-zovnishnoyi-rozvidki-rozproviv-pro-golovnu-problemu-v-realizatsiyi-minskikh-ugod> – 2018. – 13.01. – Заголовок з екрану.
36. *Мінськ змінює пропуску: про перспективи і сценарії перенесення переговорів щодо Донбасу*. 24tv.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/minsk_zminyuye_propisku_pro_perspektivi_i_stsenariyi_perenesennya_peregovoriv_shhodo_donbasu_n916655 – 2018. – 19.01. – Заголовок з екрану.
37. *Клімкін: РФ не довіряє миротворчій місії ООН, бажаючи зберегти вплив на Україну*. www.eurointegration.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/22/7076435/> – 2018. – 22.01. – Заголовок з екрану.
38. *ПАРС вимагає від Росії зупинити військову агресію проти України*. www.unian.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/2362112-pare-vimagae-vid-rosiji-zupiniti-viyskovu-agresiyu-proti-ukrajini.html> – 2018. – 23.01. – Заголовок з екрану.
39. *Волкер розповів, коли Росія перегляне свою позицію по Донбасу*. ukr.segodnya.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/politics/volker-rasskazal-kogda-rossiya-peresmotrit-svoyu-poziciyu-po-donbasu-1108256.html> – 2018. – 24.01. – Заголовок з екрану.
40. *Волкер обговорить з Сурковим завершення війни на Донбасі, як це бачать у США*. expres.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2018/01/25/281750-volker-obgovoryt-surkovym-zavershennya-viyny-donbasi-bachat-ssha> – 2018. – 25.01. – Заголовок з екрану.

41. *Волкер заявив, що конфлікт на Донбасі можна зупинити за рік*. strana.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://strana.ua/news/119887-volker-zajavil-cho-konflikt-na-donbasse-mozhno-ostanovit-za-hod.html> – 2018. – 25.01. – Заголовок з екрану.
42. *Волкер і Сурков на зустрічі в Дубаї не змогли дійти згоди щодо закону про реінтеграцію Донбасу* – ЗМІ. gordonua.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/war/volker-i-surkov-na-zustrichi-v-dubaji-ne-zmogli-priyti-do-ugodi-za-zakonom-pro-reintegratsiji-donbasu-zmi-228927.html> – 2018. – 26.01. – Заголовок з екрану.
43. *У Кремлі назвали «конструктивною» пропозицію США про миротворців на Донбасі*. ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/3046946/u_kremli_nazvaly_konstruktyvnoyu_propozytsiyu_ssha_pro_mirotvortsiv_na_donbasi – 2018. – 27.01. – Заголовок з екрану.
44. *Концепція РФ щодо миротворців ООН на Донбасі лише поглибить конфлікт*, – Волкер. www.rbc.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/kontseptsiya-rf-mirotvortsah-onn-donbasse-1517170806.html> – 2018. – 28.01. – Заголовок з екрану.
45. *Волкер: РФ не зробила «абсолютно нічого» для врегулювання ситуації на Донбасі*. www.eurointegration.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/29/7076788/> – 2018. – 29.01. – Заголовок з екрану.
46. *Місія ООН буде на всьому Донбасі: Волкер зробив нову заяву щодо миротворців*. ukr.segodnya.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/politics/missiya-onn-budet-na-vsem-donbasse-volker-sdelal-povoe-zayavlenie-po-mirotvorcem-1109439.html> – 2018. – 29.01. – Заголовок з екрану.
47. *«Це було замкнуте коло»: Волкер розповів деталі перемовин із Сурковим*. www.5.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua/polityka/tse-bulo-zamknute-kolo-volker-rozpoviv-detali-peremovyn-iz-surkovym-163974.html> – 2018. – 29.01. – Заголовок з екрану.
48. *Клімкін назвав безрезультатною зустріч Волкера й Суркова*. tyzhden.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/208679> – 2018. – 30.01. – Заголовок з екрану.
49. *Австрія готова розглянути свою участь у миротворчій місії ООН на Донбасі* – Купц. www.eurointegration.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/8/7077279/> – 2018. – 08.02. – Заголовок з екрану.
50. *Швеція заявляє про готовність до миротворчої місії на Донбасі*. www.ukrinform.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2405281-svecia-zaavlae-pro-gotovnist-do-mirotvorcoi-misii-na-donbasi.html> – 2018. – 17.02. – Заголовок з екрану.
51. *Донбасу потрібні 20 тисяч миротворців: звіт для Мюнхенської конференції безпеки*. www.eurointegration.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/12/7077416/> – 2018. – 12.02. – Заголовок з екрану.
52. *Миротворча місія - ключова складова мирного мінського процесу*, – Порошенко. www.rbc.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/mirotvorcheskaya-missiya-klyuchevaya-sostavlyayushchaya-1518886515.html> – 2018. – 17.02. – Заголовок з екрану.
53. *Підсумки безпекової конференції у Мюнхені: діалог був, але результату нема*. www.radiosvoboda.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29046781.html> – 2018. – 18.02. – Заголовок з екрану.
54. *Підсумки Мюнхенської конференції для України, на жаль не можна назвати втішними* - експерт. gazetavv.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazetavv.com/news/policy/1519046793-pidsumki-myunhenskoji-koferentsiyi-dlya-ukrayini-na-zhal-ne.html> – 2018. – 19.02. – Заголовок з екрану.
55. *Україна на самоті. Гіркий присмак Мюнхена*. glavcom.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/publications/ukrajina-na-samoti-girkiy-prismak-myuhnena-474767.html> – 2018. – 19.02. – Заголовок з екрану.
56. *Волкер: миротворці стануть найкращим варіантом для захисту російськомовного населення Донбасу*. www.unian.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/10011197-volker-mirotvorc-stanut-naukrashchim-variantom-dlya-zahistu-rosiyskomovnogo-naselennya-donbasu.html> – 2018. – 17.02. – Заголовок з екрану.
57. *Експерт ООН підготував доповідь з врегулювання ситуації на сході України. Про що в ній йдеться?* hromadskeradio.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/news/2018/02/17/u-ssha-pidgotuvaly-dopovid-z-vregulyuvannya-sytuaciyi-na-shodi-ukrayiny-pro-shcho-v-niy-ydetsya> – 2018. – 17.02. – Заголовок з екрану.
58. *У Росії є ще одна вимога до миротворців*, – експерт. 24tv.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/u_rosiyi_je_shhe_odna_vimoga_do_mirotvortsiv_ekspert_n926371 – 2018. – 14.02. – Заголовок з екрану.
59. *Місія ООН не повинна закріплювати російські «перемоги» в Україні*, – Ходжес. www.rbc.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/missiya-onn-dolzha-zakrepyat-rossiyskie-1518966506.html> – 2018. – 18.02. – Заголовок з екрану.

60. У Росії відкинули «план Расмуссена» з урегулювання ситуації на Донбасі. www.rbc.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rossii-otvergli-plan-rasmussena-uregulirovaniyu-1518983447.html> – 2018. – 18.02. – Заголовок з екрану.
61. Один із миротворчих сценаріїв заморозить Донбас навіки – експерт. gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/politics/_odin-iz-mirotvorchih-scenariyiv-zamorozit-donbas-naviki-ekspert/821423 – 2018. – 19.02. – Заголовок з екрану.
62. Ідея миротворців стає все більш примарною, – політолог. 24tv.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/ideya_mirotvortsiv_staye_vse_bilsh_primarnoyu_politolog_n928397 – 2018. – 19.02. – Заголовок з екрану.
63. Білорусь не має бути в місії ООН на Донбасі через членство в Організації колективної безпеки — Зеркаль. hromadske.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/bilorus-ne-maie-buty-v-misii-oon-na-donbasi-cherez-chlenstvo-v-orhanizatsii-kolektyvnoi-bezpeky-zerkal> – 2018. – 19.02. – Заголовок з екрану.
64. Без миротворців на кордоні Донбас перетвориться на Придністров'я – Кучма. www.ukrinform.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2409379-bez-mirotvorciv-na-kordoni-donbas-peretvoritsya-na-pridnistrova-kucma.html> – 2018. – 23.02. – Заголовок з екрану.
65. Миротворці – це компроміс між США і РФ, – експерт розповів, чому затягується процес. 24tv.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/mirotvortsiv_tse_kompromis_mizh_ssha_i_rf_ekspert_rozpoviv_chomu_zatyaguetsya_protse_n931427 – 2018. – 26.02. – Заголовок з екрану.
66. Волкер допустив присутствие в миротворческой миссии на Донбасе союзников России. strana.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://strana.ua/news/127509-v-mirotvorcheskoj-missii-na-donbasse-mohut-prinimat-uchastie-sily-odkb-.html> – 2018. – 02.03. – Заголовок з екрану.
67. Волкер: Після зустрічі з Сурковим у січні від РФ нічого не чути про пропозиції щодо миротворців на Донбасі. ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/3054806/volker_pislya_zustrichi_z_surkovym_u_sichni_vid_rf_nichogo_ne_chuty_pro_propozytsiyi_schodo_myrotvortsiv – 2018. – 10.03. – Заголовок з екрану.
68. Миротворці ООН - єдиний спосіб припинити насильство на Донбасі - президент. expres.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2018/03/11/287327-myrotvorci-oon-yedynyuy-sposib-prypynyty-nasylstvo-donbasi-prezydent> – 2018. – 11.03. – Заголовок з екрану.
69. Дипломат розповів, чи зупинить миротворча місія ООН війну на Донбасі. vgolos.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/news/dyplomats_rozpoviv_chy_zupynyt_myrotvorcha_misiya_oon_viynu_na_donbasi_307336.html – 2018. – 15.03. – Заголовок з екрану.
70. Уведення миротворчої місії ООН на Донбас цього року малоймовірно, - Єльченко. ua.censor.net.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/3061341/uvvedennya_myrotvorchoyi_misiyi_oon_na_donbas_tsogo_roku_maloyimovirne_yelchenko – 2018. – 14.04. – Заголовок з екрану.
71. Туреччина заявила про готовність брати участь у місії ООН на Донбасі – АП. www.radiosvoboda.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29154307.html> – 2018. – 09.04. – Заголовок з екрану.
72. Рішення щодо введення миротворців ООН на Донбас виходить на фінішний етап – експерт. www.5.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua/polityka/rishennia-shchodo-vvedennia-myrotvortsiv-oon-na-donbas-vykhodyt-na-finishnyi-etap-ekspert-168037.html> – 2018. – 10.04. – Заголовок з екрану.
73. Понад 40 країн погодилися взяти участь у миротворчій операції на Донбасі – Президент. www.unn.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1725253-ponad-40-krayin-pogodilisya-vzyati-uchast-u-mirotvorchiy-operatsiyi-na-donbasi-prezident> – 2018. – 13.04. – Заголовок з екрану.
74. Миротворці мають забезпечити проведення вільних виборів на Донбасі – Порошенко. www.unn.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1725283-mirotvortsiv-mayut-zabezpechiti-provedennya-vilnikh-viboriv-na-donbasi-poroshenko> – 2018. – 13.04. – Заголовок з екрану.
75. Порошенко призвал лишити Росію права вето в Совбезе ООН. newsone.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://newsone.ua/news/politics/poroshenko-prizval-lishit-rossiju-prava-veto-v-sovbeze-oon.html> – 2018. – 13.04. – Заголовок з екрану.
76. ООН может пересмотреть право вето России в вопросе миротворцев на Донбасе, – експерт. dnews.dn.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dnews.dn.ua/news/672846> – 2018. – 13.04. – Заголовок з екрану.
77. Курт Волкер сказал, почему РФ не применит вето к миротворческой операции ООН. farwater.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://farwater.net/novosti/kurt-volker-skazal-pochemu-rf-ne-primenit-veto-k-mirotvorcheskoj-operatsii-oon/> – 2018. – 14.04. – Заголовок з екрану.
78. Волкер розповів про можливий формат миротворчої місії в Україні. ukrainian.voanews.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/volker-rozpoviv-pro-mozhlyvy-format/4347973.html> – 2018. – 14.04. – Заголовок з екрану.

79. *Волкер розповів про новий формат миротворчої місії ООН на Донбасі.* racurs.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://racurs.ua/ua/n103656-volker-rozpoviv-pro-novyuy-format-myrotvorchoyi-misiyi-onn-na-donbasi> – 2018. – 14.04. – Заголовок з екрану.
80. *Миротворці на Донбасі: Росія вперто загання ситуацію в глухий кут.* www.facenews.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facenews.ua/columns/2018/320549/> – 2018. – 22.04. – Заголовок з екрану.
81. *Посол США Йованович: у Волкера є план, але наступний крок за Росією.* www.radiosvoboda.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29185310.html> – 2018. – 22.04. – Заголовок з екрану.
82. *244. США повинні поставити Росії ультиматум щодо місії ООН, – політолог.* 24tv.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/ssha_povinni_postaviti_rosiyyi_ultimatum_shhodo_misiyi_onn_politolog_n955836 – 2018. – 22.04. – Заголовок з екрану.
83. *Полторак назвав кількість миротворців на Донбасі.* www.unn.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1727114-poltorak-nazvav-kilkist-mirotvortsiv-na-donbasi> – 2018. – 24.04. – Заголовок з екрану.
84. *Ввод миротворцев на Донбасс: назван «День Д» для Украины (видео).* www.facenews.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facenews.ua/news/2018/402580/> – 2018. – 15.04. – Заголовок з екрану.
85. *Воювати або відмовитися від окупованого Донбасу, – результати опитування українців.* zik.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2017/11/23/voyuvaty_abo_vidmovytsya_vid_okupovanogo_donbasu_rezultaty_opytuvannya_1211429 – 2017. – 23.11. – Заголовок з екрану.
86. *Вінник: Будь-який прояв гібридної війни має передбачати гібридну відповідь.* zik.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2017/11/28/vinnyk_budyakyy_proyav_gibrydnoi_viyuny_maie_perebchaty_gibrydnu_vidpovid_1214473 – 2017. – 28.11. – Заголовок з екрану.
87. *Росія не зупиниться на Донбасі – Тука.* www.ukrinform.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2352841-rosia-ne-zupinitsa-na-donbasi-tuka.html> – 2017. – 28.11. – Заголовок з екрану.
88. *Україна ніколи не відмовиться від Донбасу та Криму, – Аваков.* ua.112.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/golovni-novyni/ukraina-nikoly-ne-vidmovytsia-vid-donbasu-ta-krymu-avakov-422515.html> – 2017. – 28.11. – Заголовок з екрану.
89. *Аваков «похоронил» минские соглашения.* strana.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://strana.ua/news/107972-avakov-objavil-pro-smert-minskikh-dohovorennostej.html> – 2017. – 28.11. – Заголовок з екрану.
90. *Рада ухвалила закон про реінтеграцію Донбасу.* www.pravda.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/18/7168749/> – 2018. – 18.01. – Заголовок з екрану.
91. *Генштаб ЗСУ отримує більше влади. Що змінить закон про реінтеграцію Донбасу.* texty.org.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/hohobi/read/82192/Genshtab_ZSU_otrymuje_bilshe_vlady_Shho_zminyt – 2018. – 18.01. – Заголовок з екрану.
92. *Сім тез підписаного Порошенком закону про реінтеграцію Донбасу.* www.radiosvoboda.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29051088.html> – 2018. – 20.02. – Заголовок з екрану.
93. *Турчинов розповів про подвійне дно закону про окуповані території Донбасу.* expres.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2018/02/13/284056-turchynov-rozpoviv-podviyne-dno-zakonu-okupovani-terytoriyi-donbasu> – 2018. – 13.02. – Заголовок з екрану.
94. *Ирина Луценко: Закон о реинтеграции дал возможность закупать летальное оружие.* hvylya.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/news/exclusive/irina-lutsenko-zakon-o-reintegratsii-dal-vozmozhnost-zakupat-letalnoe-oruzhie.html> – 2018. – 18.01. – Заголовок з екрану.
95. *У Кремлі відреагували на український закон про визнання Росії агресором.* apostrophe.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://apostrophe.ua/ua/news/world/ex-ussr/2018-01-18/v-kremle-otreagirowali-na-ukrainskij-zakon-o-priznanii-rossii-agressorom/118977> – 2018. – 18.01. – Заголовок з екрану.
96. *Кучма щодо закону про реінтеграцію Донбасу: Шкода, що у цьому документі немає посилання на Мінські угоди.* gordonua.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/kuchma-pro-zakon-pro-reintegratsiji-donbasu-shkoda-shcho-v-tsomu-dokumenti-nemaje-posilannja-na-minski-domovlenosti-233279.html> – 2018. – 23.02. – Заголовок з екрану.
97. *Украине придется разорвать дипломатические отношения с Россией, — Ирина Луценко.* hvylya.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/news/exclusive/ukraine-privetsya-razorvat-diplomaticheskie-otnosheniya-s-rossiei-irina-lutsenko.html> – 2018. – 19.03. – Заголовок з екрану.
98. *У МЗС України пояснили, чому договір про дружбу з РФ не можна продовжувати.* www.unn.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1722503-u-mzs-ukrayini-poyasnili-chomu-dogovir-pro-druzhbu-z-rf-ne-mozhna-prodovzhuvati> – 2018. – 28.03. – Заголовок з екрану.
99. *В МИД определились, что делать с договором о дружбе с Россией.* hvylya.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/news/digest/v-mid-opredelilis-cto-delat-s-dogovorom-o-druzhbe-s-rossiei.html> – 2018. – 04.04. – Заголовок з екрану.

100. У Порошенка пояснили ініціативу частково розірвати договір із РФ. *gazeta.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/politics/_u-poroshenka-poyasnili-iniciativu-chastkovo-rozirvati-dogovir-iz-rf/831418 – 2018. – 12.04. – Заголовок з екрану.
101. Радіо Свобода Daily: Зміна формату оборони України – Операція об'єднаних сил замість АТО. *www.radiosvoboda.org* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29166454.html> – 2018. – 14.04. – Заголовок з екрану.
102. Зміна Києвом формату операції на Донбасі не позначиться на роботі Тристоронньої контактної групи. *ua.interfax.com.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/497396.html> – 2018. – 06.04. – Заголовок з екрану.
103. Аваков: підрозділи МВС готуються до деокупації Донбасу. *www.unn.com.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1724152-avakov-pidrozdili-mvs-gotuyutsya-do-deokupatsiyi-donbasu> – 2018. – 06.04. – Заголовок з екрану.
104. Ніяка це не Операція об'єднаних сил. Це жорстока і кривава війна – Безсмертний. *uainfo.org* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uainfo.org/blognews/1523605061-niyaka-tse-ne-operatsiya-ob-ednanih-sil-tse-zhorstoka-i-krivava.html> – 2018. – 13.04. – Заголовок з екрану.
105. ПАРЄ: Непідконтрольними територіями Донбасу управляє Росія. *www.pravda.com.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/24/7178586/> – 2018. – 24.04. – Заголовок з екрану.
106. ПАРЄ закликала Росію припинити постачання зброї та військових на Донбас – ЗМІ. *nv.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/parje-zaklikala-rosiju-pripiniti-postachannja-zbroji-ta-vijskovikh-na-donbas-2466437.html> – 2018. – 25.04. – Заголовок з екрану.
107. У Путіна готовяться к осенней атаке на Украину – СБУ. *kontrakty.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kontrakty.ua/article/116495> – 2018. – 13.04. – Заголовок з екрану.
108. Я не вірю, що Росія зможе зробити повномасштабний наступ на Україну, – політолог. *24tv.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/ya_ne_viryu_shho_rosiya_zmozhe_zrobiti_povnomasshtabniy_nastup_na_ukrayinu_ekspert_kuzo_n952418 – 2018. – 13.04. – Заголовок з екрану.
109. Вірогідність повномасштабного вторгнення РФ в Україну існує, – Андрій Ілленко. *zik.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2018/04/14/virogidnist_povnomasshtabnogo_vtorgnennya_rf_v_ukrainu_isnuie_andriy_1304467 – 2018. – 14.04. – Заголовок з екрану.
110. “Не допустимо миру”: кремлівські заяви щодо Донбасу “переклали” з дипломатичної мови. *narodna-pravda.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://narodna-pravda.ua/2018/01/11/ne-dopustymo-myru-kremlivski-zayavy-shhodo-donbasu-pereklaly-z-dyplomatychnoyi-movy/> – 2018. – 11.01. – Заголовок з екрану.
111. Путін боїться і шукає вихід по Донбасу - російський опозиціонер. *gazeta.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/donbas/_putin-boyitsya-i-shukaye-vihid-po-donbasu-rosijskij-opozicioner/829732 – 2018. – 03.04. – Заголовок з екрану.
112. Експерт: Путин не уйдет с Донбасса. *tribun.com.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tribun.com.ua/49018> – 2018. – 13.04. – Заголовок з екрану.
113. От идеи до войны, от Сахалина до Португалии: Россия начала мировую экспансию с Донбасса. *dnews.dn.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dnews.dn.ua/news/671202> – 2018. – 29.03. – Заголовок з екрану.
114. Путін хоче, щоб на Донбасі завжди була війна, - дипломат. *vgholos.com.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgholos.com.ua/news/putin_hoche_shchob_na_donbasi_zavzhdy_bula_viyna_dyplomat_309495.html – 2018. – 29.03. – Заголовок з екрану.
115. Переговори з Путіним по Донбасу: з'явився прогноз на найближчий час. *apostrophe.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/regional-policy/2018-03-29/peregovoryi-s-putinyim-po-donbassu-poyavilsya-prognoz-na-blijayshee-vremya/125640> – 2018. – 29.03. – Заголовок з екрану.
116. Путін не піде на компроміси в українсько-російській війні, – експерт. *vgholos.com.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgholos.com.ua/news/putin_ne_pide_na_kompromisy_v_ukrainskorosiyskiy_viyni_ekspert_307344.html – 2018. – 15.03. – Заголовок з екрану.
117. Дипломат розповів, чи зупинить миротворча місія ООН війну на Донбасі. *vgholos.com.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgholos.com.ua/news/dyplomat_rozpoviv_chy_zupynyty_myrotvorcha_misiya_oon_viynu_na_donbasi_307336.html – 2018. – 15.03. – Заголовок з екрану.
118. Миротворці на Донбасі “заморозять” війну з Росією, — експерт. *narodna-pravda.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://narodna-pravda.ua/2018/01/11/myrotvortsi-na-donbasi-zamorozyat-vijnu-z-rosiyeyu-ekspert/> – 2018. – 11.01. – Заголовок з екрану.
119. В Україні є лише один спосіб зупинити війну на Донбасі, - Кравчук. *narodna-pravda.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://narodna-pravda.ua/2018/01/11/v-ukrayiny-ye-lyshe-odyn-sposib-zupynyty-vijnu-na-donbasi-kravchuk/> – 2018. – 11.01. – Заголовок з екрану.

120. *З вірогідністю 90% ця війна вже закінчилась, – колишній міністр оборони.* zik.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2018/01/11/z_virogidnistyu_90_tsya_viyna_vzhe_zakinchylas_kolyshniy_ministr_oborony_1243263 – 2018. – 11.01. – Заголовок з екрану.
121. *Євген Марчук сказав, за який термін може закінчитись війна на Донбасі.* 7days-ua.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://7days-ua.com/news/evhen-marchuk-skazav-za-yakyy-termin-mozhe-zakinchytys-vijna-na-donbasi-video/> – 2018. – 12.01. – Заголовок з екрану.
122. *ЗСУ можуть перемогти самі окупаційні сили на Донбасі впродовж якщо не тижнів, то місяців – Тимчук.* www.radiosvoboda.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29171034.html> – 2018. – 16.04. – Заголовок з екрану.
123. *Миротворці будуть не скоро, а «будапештський формат» неможливий: Кучма роз'яснив ситуацію по Донбасу.* ukr.segodnya.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/politics/mirotvorcy-budut-ne-skoro-a-budapeshtskiy-format-nevozmozhen-kuchma-razyasnil-situaciyu-po-donbassu-1136723.html> – 2018. – 08.05. – Заголовок з екрану.
124. *Миротворці ООН не зайдуть на окупований Донбас до кінця 2018 року.* glavcom.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/news/mirotvorci-oon-ne-zaydut-na-okupovaniy-donbas-do-kincyua-2018-roku-493446.html> – 2018. – 29.04. – Заголовок з екрану.
125. *У МінТОТ назвали три варіанти вирішення конфлікту на Донбасі.* www.rbc.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minvot-nazvali-tri-varianta-resheniya-konflikta-1525190144.html> – 2018. – 01.05. – Заголовок з екрану.
126. *Волкер висловився за постійне посилення санкційного тиску на Росію.* 24tv.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/volker_vislovivsyia_za_postiynne_posilennya_sanktsiynogo_tisku_na_rosiyu_n964291 – 2018. – 07.05. – Заголовок з екрану.
127. *Росія поверне Крим, як повернула незалежність країнам Балтії – Волкер.* www.ukrinform.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2456075-rosia-poverne-krim-ak-povernula-nezaleznist-krainam-baltii-volker.html> – 2018. – 08.05. – Заголовок з екрану.
128. *Генштаб ЗСУ: З початку АТО безповоротні бойові втрати становлять 2 тис. 333 осіб.* ua.112.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/suspilstvo/henshtab-zsu-z-pochatku-ato-ne-cherez-viiskovi-dii-zahynuly-2-tys-333-ukrainskykh-viiskovosluzhbovtsiv-417993.html> – 2017. – 28. 10. – Заголовок з екрану.
129. *Полторак озвучив кількість втрат ЗСУ від початку агресії РФ 28% становлять небойові втрати.* tyzhden.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/213550> – 2018. – 08.05. – Заголовок з екрану.
130. *10 фактів про збройну агресію Росії проти України.* mfa.gov.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/5026> – Заголовок з екрану.
131. *Порошенко: Україна більше не довіряє Росії.* glavcom.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/news/poroshenko-ukrajina-bilshe-ne-doviryaje-rosiji-495002.html> – 2018. – 05.05. – Заголовок з екрану.

УДК 323

Received 21 September 2017

Received in revised form 25 October 2017

Accepted 30 November 2017

Боярська О.А.

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

doi: 10.15421/341806

ПОЛІТИКО-КОМУНІКАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

У статті розглядаються особливості формування політико- комунікаційної стратегії сучасної України. Особлива увага приділена аспектами реалізації інформаційної війни. Встановлена специфіка децентралізованої системи реагування на політико-комунікаційні виклики. Надано увагу принципам співпраці та діалогу в рамках вироблення стратегії. Відзначена значна роль та місце політико-комунікаційної стратегії в рамках політичних трансформацій сучасної України.

Ключові слова: політична комунікація, стратегія, інформаційне поле, інформаційний менеджмент, політико-комунікаційний процес, національні інтереси.

Боярская Е.А., Политико-коммуникационная стратегия современной Украины: направления модернизации

В статье рассматриваются особенности формирования политико коммуникационной стратегии современной Украины. Особое внимание уделено аспектам реализации информационной войны. Установлена специфика децентрализованной системы реагирования на политико-коммуникационные вызовы. Уделено внимание принципам сотрудничества и диалога в рамках выработки стратегии. Отмечена значительная роль и место политико-коммуникационной стратегии в рамках политических трансформаций современной Украины.

Ключевые слова: политическая коммуникация, стратегия, информационное поле, информационный менеджмент, политико-коммуникационный процесс, национальные интересы.

Boyarska O.A., Contemporary Ukraine's political and communication strategy: modernization directions

The article deals with the peculiarities of the formation of the political and communication strategy of modern Ukraine. Particular attention is paid to aspects of the implementation of information warfare. The specificity of a decentralized system for responding to political and communication challenges has been established. The principles of cooperation and dialogue within the framework of strategy development are given attention. Significant role and place of political-communication strategy within the framework of political transformations of modern Ukraine is noted.

Keywords: political communication, strategy, information field, information management, political and communication process, national interests.

Постановка проблеми

Політичні перетворення в Україні, які тривають з 2014 року, спричинили зростання активності громадян в інформаційному полі. Конфліктність політико-комунікаційних процесів в Україні загострюється через інформаційну війну, яка є прямим наслідком розгортання конфлікту на Сході країни. У цих умовах потребує розгляду політико-комунікаційна стратегія держави як активного учасника інформаційних обмінів в політиці. У даному контексті слід також брати до уваги втрату ефективності окремими моделями інформаційної політики в українських умовах. Вони вже були апробовані й довели свою неспроможність через надмірну ідеологізацію, бюрократизацію, ієрархічний принцип поширення інформації. У сучасних реаліях політико-комунікаційна система потребує оновлення на основі застосування нових принципів та підходів, які будуть відповідати вітчизняним реаліям та світовим тенденціям.

Аналіз публікацій. Проблему політичних комунікацій вивчала низка вітчизняних науковців. Зокрема, А. Галушак надає увагу політичній комунікації як чиннику формування та сприйняття політичної реальності [1], Т. Гранчак досліджує інформаційно-аналітичних структури у системі політичної комунікації [2], П. Жадько розкриває процеси становлення української політичної еліти у контексті політичної комунікації [3], О. Карчевська, Г. Агафонова встановили особливості теоретико-методологічного аналізу політичної комунікації в електоральному процесі [5], М. Рижков, А. Носенко проаналізували специфіку політичної комунікації в міжнародних відносинах [8], Ю. Якнюнас вивчає політичну комунікацію як чинник масової комунікації [10]. Однак, існує потреба розгляду політичної комунікації на рівні стратегічної політики держави з аналізом її елементів та вимірів застосування.

Метою статті є визначення напрямків модернізації комунікаційної стратегії сучасної України. Завданням статті є виокремлення елементів оновлення національної інформаційної політики.

Основний зміст

Політико-комунікаційна стратегія є сукупністю дій, спрямованих на забезпечення передавання цілеспрямованих політичних повідомлень на довготривалу перспективу. Вона відображає прагнення політичних суб'єктів досягти певної політичної мети у обмежений період часу. У стратегії втілюється ресурсна забезпеченість політичного суб'єкта та його можливості як комунікатора. Ефективність політико-комунікаційних стратегій вимірюється політичним домінуванням владної команди та ефективністю функціонування держави. Як слушно зауважує український дослідник В. Степанов, «державна є центром тяжіння і перетину різних політичних комунікацій. При цьому інформаційні трансформації політичного простору змінили і значну кількість сутнісних ознак самої держави, її засоби й методи організації політичної влади, управління й контролю. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває роль державної інформаційної політики як ключового способу керівництва й управління соціально-політичним простором»[9].

У постмодерну добу питання спрямування найбільших зусиль у межах стратегії політико-комунікаційних обмінів вирішується на основі монологічної або полілогічної практики структурування інформаційного фону. В індустріальних державах ХХ століття така практика детермінованості монологічними ідеологічними настановами управління поведінкою мас була досить характерною. Однак і тепер, на початку ХХІ століття, є науковці, які стверджують, що стуністю нової політико-комунікаційної стратегії є ідеологічний проект. Зокрема, В. Степанов вважає, що «ідеологічні проекти – головні інформаційно-комунікаційні одиниці, що наповнюють сенсом інформаційний політичний простір держави» [9].

Оскільки Україна перебуває у фазі розбудови державності, політико-комунікаційна стратегія держави має бути чіткою та однозначною. Політико-комунікаційна система має транслювати цінності, які відповідають інтересам розбудови політичної нації, модернізації політичної системи, інтересам укріплення

демократичних практик, посилення процесів європейської інтеграції. Це вимагає цілеспрямованих дій, дає змогу зайняти певну нішу у свідомості громадян. На думку В. Степанова, «в Україні утворився інформаційно-комунікаційний вакуум, який необхідно заповнити політико-ідеологічними проектами. Головним каталізатором цього процесу може стати інформаційна сфера, а головним інструментом – державна інформаційна політика» [9].

Разом з тим, ідеологічні засади політико-комунікаційної стратегії на сучасному етапі мають враховувати вимоги політичного плюралізму, різноманіття політичних пропозицій та інтересів, структуру потреб соціальних груп тощо. Тому політико-комунікаційна стратегія має затверджуватися на колегіальних основах та на основі консенсусу. Як стверджує український вчений, «існує небезпека, що ідеологія, проголошена сучасною елітою, стане причиною для знищення опозиційних і альтернативних ідеологічних проектів. Тому необхідне створення політичного механізму, що запобігає будь-яким крайностям у розвитку суспільства» [9].

Можливість реального запровадження елементів політико-комунікаційної стратегії передбачає апробацію цих компонентів в окремих секторах суспільного життя в умовах гібридної війни в Україні. Таким сектором може стати оборонний, в якому існує потреба консолідації та формування єдиної точки зору на політичні події, що відбуваються. Конкретні технології політичної комунікації мають виходити з підходів гнучкості та реалізації м'якого впливу. На думку У. Ільницької, «проблема налагодження ефективної взаємодії з громадськістю, створення позитивного іміджу армії, формування довіри до структури є надзвичайно актуальною проблемою для українських Збройних Сил, яка вимагає розв'язання на державному рівні. Крім того, результативність значною мірою залежить від професіоналізму в застосуванні сучасних PR-технологій, зокрема у використанні «перформансної комунікації» – надзвичайно дієвої PR-технології у процесі формування позитивного іміджу» [4].

Апробація елементів політико-комунікаційної стратегії держави у конкретному секторі має передбачати пілотний етап, визначення завдань та проміжних результатів. Отримана інформація має поширюватися на інші сектори державного будівництва: державне управління, економічний розвиток, культурну політику тощо. Зміст повідомлень має відображати передусім іміджеві завдання інформаційної політики. Як показав приклад українського сектору оборони. Згідно з У. Ільницькою, «імідж української армії можна трактувати як об'єктивний фактор, емоційно забарвлений символічний образ, узагальнене стереотипне уявлення, стихійно або цілеспрямовано сформовані у масовій свідомості, які у концентрованій формі передають сутність цієї структури та несуть певне інформаційне навантаження» [4].

Нестандартні підходи до стратегій політичної комунікації свідчать не лише про креативність, але й про принципові особливості такої стратегії. Стандартна політична реклама з технологічної точки зору передбачає організаційні дії у певному апробованому напрямку (стандартні засоби вуличної та медійної реклами тощо). Це позначається на способах витрати ресурсів та застосовуваних інструментів. Технології ж нестандартного типу передбачають креативний децентралізований менеджмент комунікаційними процесами. У цьому контексті перформансні технології в оборонному секторі, як один з різновидів державної політичної реклами та комунікації, передбачають креативний підхід у спілкуванні. Дослідниця У. Ільницька зазначає, що «презентаційні події (перформанси) – це заходи, спрямовані на загальне ознайомлення із Збройними Силами України, головна мета яких – показати громадськості місце структури у політичній системі суспільства, стратегічну мету, специфіку діяльності, особливості функціонування армії, основні напрямки роботи військового керівництва, успіхи та досягнення, а також ознайомити із принципами та засадами військової політики держави» [4].

Важливим чинником вироблення ефективної стратегії політичної комунікації на рівні держави є врахування середовища, у якому реалізується інформаційні та політико-комунікаційні процеси. Політика реформ та демократизації передбачає наявність адекватних дій у плані роз'яснення цілей і завдань та процесів, які об'єднувалися в державі та суспільстві. В умовах політичних трансформацій одним з основних викликів є активна позиція держави та її присутність у політико-комунікаційному просторі. М. Олійник вважає, що «слід враховувати специфічні умови перехідного періоду в Україні. Вони обумовлені не лише транзитом від індустріального до постіндустріального (інформаційного) суспільства, а і від посткомунізму до консолідованої демократії» [7].

Демократичні перетворення у суспільстві передбачають підвищення ініціативності громадян в усіх сферах діяльності суспільства. Стратегія політичної комунікації має бути спрямована на усунення перешкод проходження інформації, надання необхідних акцентів у суспільно важливих питаннях. Важливою вимогою є також сприяння відкритості влади у суспільстві, що передбачає створення простору діалогового спілкування у рамках стратегії політичної комунікації. М. Олійник вказує, що «у сучасній політичній ситуації мова йде про необхідність підвищення ефективності процесу взаємодії влади та суспільства, що передбачає як покращення якості управлінських послуг, які надаються владою, так і відповідність політичного рішення нагальним потребам суспільства. Це створить сприятливі умови для забезпечення підтримки впровадження політичного рішення з боку громадян, легітимізує його в очах громадськості» [7].

Забезпечення ефективності стратегії політичної комунікації передбачає реорганізацію структури розробки та поширення політичної інформації. Важливою умовою цього процесу є розбудова інституційної спроможності діагностики громадянського середовища та підвищення рівня інтерсуб'єктивності у політико-комунікаційних

процесах. Також необхідним є залучення якомога більш широких верств громадськості. У цьому контексті актуальним є посилення організації у процесах передавання політичних повідомлень. «В умовах розвитку інформаційної сфери суспільства та комунікативних мереж процес прийняття та реалізації політичного рішення відбувається через організаційні кордони різних громадських, державних та політичних інституцій, він включає структури інтерпретації акторами актуальних проблем суспільного розвитку», вказує М. Олійник [7].

Як вважає вітчизняний аналітик В. Кедик, технології, до яких звикло українське суспільство, відіграють важливе значення для комунікації всередині політичного поля – як локального, національного, так і світового масштабу [6].

Український експерт слушно зауважує, що навіть в авторитарних режимах люди мають доступ до мережі. Правда, рівень доступу в таких державах тяжіє до контролю мережевої свободи з боку влади, і корелюється залежно від рівня грамотності та купівельної спроможності населення [6].

Згідно з класичними уявленнями, уперше вирішальну роль інформації у функціонуванні політичної системи виділив німецький політолог Карл Дойч ще в 70-80 роках минулого століття. Його модель побудована на потоках інформації всередині політичної системи та комунікаціях – формальних і неформальних – між політичними суб'єктами всіх рівнів, та між ними й громадськістю. Фактично, політичне життя зводиться до сукупності комунікативних механізмів [6].

Для перспектив формування адекватної політико-комунікаційної стратегії слід враховувати, що інформація та комунікація є не просто важливішими складовими політичної системи. Вони виступають, як стверджує В. Кедик, кровоносною системою сучасної держави. З удосконаленням інформаційних технологій, політична система отримала можливість функціонувати набагато оперативніше, що дуже корисно для різноманітних державних служб [6].

Слід враховувати, що окремі громадяни, за висновком експертів, здобувають важелі впливу на можновладців, починаючи від звернень до органів влади, і аж до голосування за допомогою Інтернету, що здобуває дедалі більшу популярність в англо-саксонському світі [6].

Віртуальна площина політико-комунікаційної стратегії держави має брати до уваги, що останнім часом посилюється політична боротьба на просторах мережі. Інтернет-технології широко використовуються в політичному, а особливо виборчому процесі [6].

Політична комунікація має стати не лише чинником передавання повідомлень, але й чинником реалізації безпосередніх завдань публічного врядування. Зокрема, це стосується демонстрації ефективності політичних рішень, що включає забезпечення перетворення громадської думки у контексті планованих змін. Стратегія політичної комунікації в сучасний період має враховувати й природу комунікативних процесів. До них належать інтерактивність, індивідуалізація сприйняття інформації, суміжність аудиторій, багатоканальність повідомлень.

Політична комунікація на стратегічному рівні передбачає як аналіз завдань, так і визначення цілей, які випереджають кон'юнктурні міркування, вимоги та виклики поточної ситуації. Стратегічний рівень планування передбачає визначення змісту повідомлень на значну часову перспективу. В умовах сучасної України змістом повідомлень з боку державної влади, звернених до суспільства має бути трансляція демократичних цінностей, інституалізація базових комунікаційних потреб громадян, відновлення тенденції розвитку країни в цілому.

Одним з важливих стратегічних компонентів політичної комунікації має стати формування зовнішньополітичного іміджу держави на основі внутрішніх досягнень. Тому до стратегічних політико-комунікаційних планів мають бути включені мобілізаційні технології, спрямовані на підвищення ключових по-

казників соціально-економічного, культурного та гуманітарного вимірів. Визначення мети стратегічної програми політичної комунікації передбачає широке колегіальне обговорення, врахування особливостей національної ідеї, потенціалу та інституційної спроможності держави.

Висновки

Таким чином, напрямками модернізації політико-комунікаційної стратегії Української держави у мінливих умовах соціально-економічної нестабільності та гібридної війни актуальним стає використання нетрадиційних підходів, які мають високий ступень креативності технологічності, малу ресурсну місткість, динамізм та широке охоплення аудиторії. Згідно з сучасними уявленнями політико-комунікаційна стратегія – це своєрідний план дій, спрямований на виконання цілей та реалізації завдань політичного суб'єкта в інформаційній сфері. Українська держава у цьому контексті має забезпечити передавання такої кількості повідомлень і в таких аудиторіях, які відповідають національним інтересам та сприяють реалізації стратегічних завдань держави. Політико-комунікаційна стратегія включає розробку плану дій, присутність держави у тих політичних подіях, які є ключовими для розуміння напрямку розгортання політичного процесу. На відміну від пропагандистських рецептів передавання інформації з боку уповноважених суб'єктів влади, ця стратегія сприяє легітимності їх становище та зв'язку з основними групами у суспільстві. Сучасні політико-комунікаційні технології вимагають гнучкого та адаптивного реагування на комунікаційні загрози боку недружніх країн й деструктивних сил всередині країни. У зв'язку з цим необхідним є залучення громадських мереж до поширення важливої політичної інформації. Перспективами подальшого вивчення проблеми, порушеної у даній статті є розкриття значення національних політико-комунікаційних стратегій у глобальному вимірі.

Бібліографічні посилання

1. Галушчак А. В. Політична комунікація як чинник формування та сприйняття політичної реальності. *Управління розвитком*. 2013. № 14. С. 143–144.
2. Гранчак Т. Місце і роль інформаційно-аналітичних структур у системі політичної комунікації. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2010. Вип. 26. С. 29–44.
3. Жадько П. Політична комунікація в процесах становлення української політичної еліти. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 14. С. 225–228.
4. Ільницька У. В. Перформансна комунікація як політична технологія та складова іміджевої PR-стратегії збройних сил. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 12. С. 189–200.
5. Карчевська О. В., Агафонова Г. С. Роль політичної комунікації в електоральному процесі: теоретико-методологічний аналіз. *Політологічні записки*. 2012. № 6. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_19.
6. Кедик В. Інтернет як інструмент політичної комунікації в Україні. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/02/12/5901058>
7. Олійник М. О. Політичне рішення як складова взаємодії влади та суспільства: комунікативний аспект. *Політологічні записки*. 2013. № 7. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_31.
8. Рижков М. М., Носенко А. С. Політична комунікація та її специфіка в міжнародних відносинах. *Проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 8. С. 302–313.
9. Степанов В. Ю. Держава як основний суб'єкт системи масових політичних комунікацій. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2011. Вип. 32. С. 94–101.
10. Якнюнас Ю. Політична комунікація як чинник масової комунікації. *Діалог*. 2013. Вип. 16. С. 317–325.

References

1. Halushchak A. V. Politychna komunikatsiia yak chynnyk formuvannia ta spryiniattia politychnoi realnosti [Communication as a Factor for Formation and Perception of Political Reality] [Elektronnyi resurs]. *Upravlinnia rozvytkom*. 2013. № 14. S.143–144.
2. Hranchak T. Mistse i rol informatsiino-analitychnykh struktur u systemi politychnoi komunikatsii [The Place and the Role of Information-Analytical Structures in the System of Political Communication]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*. 2010. Vyp. 26. S. 29–44.
3. Zhadko P. Politychna komunikatsiia v protsesakh stanovlennia ukrainskoi politychnoi elity [Political Communication in the Processes of the Formation of the Ukrainian Political Elite] [Elektronnyi resurs]. *Ukrainoznavchyyi almanakh*. 2013. Vyp. 14. S. 225–228.
4. Ilnytska U. V. Performansna komunikatsiia yak politychna tekhnolohiia ta skladova imidzhevoi PR-stratehii zbroinykh syl [Effective communication as a political technology and component of the image PR-strategy of the armed forces] *Viiskovo-naukovy visnyk*. 2009. Vyp. 12. S. 189–200.
5. Karchevska O. V. Rol politychnoi komunikatsii v elektorálnomu protsesi: teoretyko-metodolohichniy analiz [The role of political communication in the electoral process: theoretical and methodological analysis]. *Politolohichni zapysky*. 2012. № 6. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_19.
6. Kedyk V. *Internet yak instrument politychnoi komunikatsii v Ukraini* [Internet as an Instrument of Political Communication in Ukraine]. Rezhym dostupu: <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/02/12/5901058>
7. Oliinyk M. O. Politychne rishennia yak skladova vzaïemodii vlady ta suspilstva: komunikatyvnyi aspekt [Political decision as an element of the interaction of power and society: the communicative aspect]. *Politolohichni zapysky*. 2013. № 7. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_31.
8. Ryzhkov M. M. Politychna komunikatsiia ta yïi spetsyfika v mizhnarodnykh vidnosynakh [Political Communication and its Specificity in International Relations] [Elektronnyi resurs]. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. 2014. Vyp. 8. S. 302–313.
9. Stepanov V. Yu. Derzhava yak osnovnyi subiekt systemy masovykh politychnykh komunikatsii [State as the main subject of the system of mass political communications]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*. 2011. Vyp. 32. S. 94–101.
10. Iakniunas Yu. Politychna komunikatsiia yak chynnyk masovoi komunikatsii [Political Communication as a Factor in Mass Communication] [Elektronnyi resurs]. *Dialoh*. 2013. Vyp. 16. S. 317–325.

УДК 351.746.1:623.4]:327(477)

Received 05 October 2017

Received in revised form 10 November 2017

Accepted 11 December 2017

ISSN 2618-1274 (print) ISSN 2618-1282 (online)

Двуреченська О.С.

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

doi: 10.15421/341807

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ХІМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Вивчається вплив міжнародної діяльності України на формування національної правової бази у сфері хімічної безпеки. Досліджуються провідні міжнародні документи у сфері хімічної безпеки та участь у них України. Аналізується вплив приєднання України до міжнародних режимів експортного контролю на побудову відповідної системи на національному рівні. Розглядаються провідні українські документи у регулюванні дослідження, виробництва, використання та транспортування отруйних речовин, які можуть бути використані у якості хімічної зброї, або іншим чином нанести шкоду людині та навколишньому середовищу.

Ключові слова: хімічна безпека, хімічна зброя, отруйні речовини, конвенція, роззброєння.

Двуреченская А.С., Нормативно-правовое обеспечение химической безопасности в Украине.

Изучается влияние международной деятельности Украины на формирование национальной правовой базы в сфере химической безопасности. Исследуются ведущие международные документы в сфере химической безопасности и участие в них Украины. Анализируется влияние присоединения Украины к международным режимам экспортного контроля и построение соответствующей системы на национальном уровне. Рассматриваются ведущие украинские документы в регулировании исследования, производства, использования и транспортировки ядовитых веществ, которые могут быть использованы в качестве химического оружия, или другим способом нанести вред человеку или окружающей среде.

Ключевые слова: химическая безопасность, химическое оружие, ядовитые вещества, конвенция, разоружения.

Dvurechenska O.S., Regulatory and legal framework for chemical safety in Ukraine.

Ukraine has never manufactured, amassed or applied chemical weapon. However, on the territory of Ukraine, a significant amount of poisonous substances are used in the industry, in domestic life, in medical and scientific institutions, which may exert a detrimental influence on people and environment. Moreover, various substances may be involved in the production of chemical weapons.

The article is aimed at investigating the legal and regulatory framework of Ukraine, which is necessary for the effective functioning of the chemical safety system.

At the beginning of the XXI century, a powerful international legal framework has been established in order to prohibit the development, production, stockpiling, application and disposal of the chemical weapons. Particular attention is paid to dual-use goods. Ukraine has joined the leading international regulatory instrument in the field of chemical safety regulation.

The implementation of the international legal norms to the national legislation is in progress of establishment. Ukraine is a party to all international export control regimes. Taking into account international experience, the national export control system is being developed and is constantly being improved. Ukraine signed bilateral and multilateral international treaties in order to launch an effective legal framework for the national chemical safety system.

In Ukraine, it has been laid the foundation of the national legal documents base in the field of chemical safety. The major documents include the laws of Ukraine “On Foreign Economic Activity” and “On the State Control over International Transfers of Military and Dual-Use Commodities”,

the Concept for Increasing the Level of Chemical Safety, Action Plans and Government Programs, certain Articles of the Codes of Ukraine, a number of documents of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the field of regulation of production, storage, transportation, use, disposal and destruction of hazardous chemicals. The national list of military and dual-usage goods has been drawn up and constantly updated in the state.

Thus, the regulatory framework of Ukraine in the field of chemical safety is formed and enhanced taking into consideration the national peculiarities of state development and international legal norms.

Keywords: chemical safety, chemical weapons, poisonous substances, convention, disarmament.

Постановка проблеми. На території України відсутня хімічна зброя, однак, розвиток хімічної галузі України, використання хімічних речовин у промисловості й побуті збільшує небезпеку ураження населення та навколишнього середовища України і сусідніх держав. До головних загроз та небезпек в Україні в сфері хімічної безпеки належать: застосування хімічних речовин у господарстві; наявність заборонених або непридатних пестицидів; викиди шкідливих речовин у повітря; застарілі технології та зношені технічні фонди підприємств, які працюють з отруйними речовинами, недотримання ними санітарно-гігієнічних норм; стихійні лиха; транспортування та утилізації хімічних відходів; незаконне перевезення хімікатів через кордон; можливість використання хімічних речовин у військових конфліктах та терористичних актах; злочинні дії людей (наприклад, спалювання ізоляції кабелю для добування міді призводить до утворення небезпечного хлориду водню); розробка хімічної зброї для потреб правоохоронних цілей. Вигідне географічне положення Україна створює умови транспортування через її територію хімічних та токсичних речовин, що можуть стати основою для виготовлення хімічної зброї. Кожна з таких загроз здатна заподіяти шкоду населенню та навколишньому середовищу не лише в межах України, але вплинути на стабільність регіональної системи безпеки. Крім того, Україна має достатній потенціал для виготовлення хімічної зброї.

Необхідність захисту населення та території України від хімічних загроз і небезпек вимагає формування якісної правової бази для регулювання розробки, виробництва, використання, транспортування та утилізації хіміч-

них речовин. Важливе значення для створення національної нормативно-правової бази у галузі хімічної безпеки становить розвиток міжнародного співробітництва України з метою набуття міжнародного досвіду регулювання хімічної галузі, колективного реагування на хімічні загрози та імплементації міжнародних правових норм в українське законодавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нормативно-правового забезпечення хімічної безпеки в Україні знайшла епізодичне висвітлення в наукових публікаціях, які переважно присвячені аналізу базових міжнародних документів та установ в даній сфері. Так, С.М. Кучеренко аналізує Конвенцію про заборону хімічної зброї та акцентує увагу на важливості участі України у реалізації положень документу [10]. Основні етапи формування міжнародної правової бази у сфері хімічної безпеки подаються у монографії С.М. Пунжина [17]. Дослідження сутності, змісту та місця України у міжнародних режимів експортного контролю здійснюють С.П. Галака, О.М. Гришуткін, Г.М. Перепелиця, О.І.Сівер [5]. Окремі правові документи у сфері хімічної безпеки аналізують у своїх роботах Т.В. Ковеня та О.А. Подскальна [1; 14]. Представники Національної академії СБУ та Служби безпеки України звертають увагу на вплив правового забезпечення в сфері біотехнологій та різних біологічних агентів на стан хімічної безпеки [2]. Існування широкого переліку загроз та небезпек в галузі хімічної безпеки та необхідність реагувати на них на національному та міжнародному рівнях вимагають подальшого комплексного дослідження нормативно-правового забезпечення хімічної безпеки в Україні.

Мета роботи полягає у дослідженні нормативно-правового забезпечення України необхідного для ефективного функціонування національної системи хімічної безпеки.

Провідним завданням системи хімічної безпеки в Україні є запобігання розробки, виробництва, використання та розповсюдження хімічної зброї. Хімічна зброя – це токсичні хімікати та їх прекурсори, за винятком тих випадків, коли вони мають призначення для цілей, які не забороняються Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення [8]. Хімічна зброя належить до зброї масового знищення, а отже її застосування може зашкодити та призвести до смерті невизначеного кола осіб. Хімічна зброя неоднорідна за своїми властивостями. Її основу становлять бойові токсичні хімічні речовини (отруйні речовини, токсини, фітотоксини). У якості хімічної зброї отруйні речовини і токсини можуть бути застосовані як складові артилерійських снарядів, авіабомб, ракет, польових мін, касетних бомб, вони легко можуть бути розпилені за допомогою літака, через аерозолі, димові снаряди. Тверди отруйні речовини можуть перетворюватися на пил, який вкриває тверду поверхню. Хімічні речовини можуть заражати повітря, місцевість, воду, різні матеріальні предмети і відповідно потрапляти до організму людини через органи дихання, вживання отруйної води чи продуктів харчування, дотик до уражених предметів. Окрім видимих ушкоджень та летального результату, наслідки застосування можуть мати генетичний та екологічний характер. Небезпека хімічної зброї також полягає у тому, що в її основі можуть бути нетоксичні або малотоксичні речовини, а відповідно речовини, які не входять до переліку заборонених.

В Україні відсутня хімічна зброя, однак існують ризики нанести шкоду населенню держави та навколишньому середовищу в наслідок свідомого чи необережного використання хімічних речовин, особливо на непідконтрольних територіях України, стихійних ліх, нелегальної торгівлі тощо. На промислових підприємствах Україні використовується

більше 70 тисяч різноманітних хімічних речовин і щороку їх перелік збільшується. Кожна з даних речовин може становити небезпеку для людини та навколишнього середовища.

З метою забезпечення хімічної безпеки на національному, регіональному та міжнародному рівнях Україна стала учасником основних міжнародних договорів у галузі хімічної безпеки, імплементує їх норми в національне законодавство та постійно вдосконалює власну нормативно-правову базу в цій галузі.

Формування сучасної міжнародної правової бази у сфері регулювання хімічної зброї розпочалося на початку ХХ ст. Під впливом від наслідків використання отруйних речовин під час Першої світової війни громадські активісти вимагали заборонити використання хімічної зброї. У 1925 р. було підписано багатосторонній міжнародний договір – Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів. Протокол виявився малоефективним, оскільки не забороняв виробництво, зберігання та поширення хімічної зброї. Крім того, авторами документа стали держави, які прагнули до поширення власного міжнародного впливу, використовуючи в тому числі хімічну зброю. Розпочалося широке наукове дослідження отруйних речовин. Після Другої світової війни Женевський протокол лишався основним документом, у якому заборонялося використання хімічної зброї. На початку ХХІ ст. Протокол ратифікували або приєдналися до нього 140 країн [23]. У 2003 р. Україна оформила правонаступництво щодо Женевського протоколу.

Після Другої світової війни у міжнародних відносинах спостерігалось неоднозначне ставлення до хімічної зброї. У провідних країнах світу продовжували досліджувати та виробляти отруйні речовини летальної, паралізуючої, дезорієнтуючої, збуджуючої дії, вивчали отруйні властивості рослин. Нові хімічні речовини та токсини використовувалися органами правопорядку в середині держав та військовими під час воєнних конфліктів проти людей і рослин. Одночасно провідні

актори міжнародних відносин розпочали обговорення запровадження правових норм щодо регулювання обігу отруйних речовин та токсинів. Головну роль у створенні міжнародної правової бази в галузі хімічної безпеки відіграла ООН. У 1972 р. була підписана, а в 1975 р. набула чинності Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї і про її знищення (КБТЗ). Україна стала співавтором Конвенції та ратифікувала документ у 1975 р. КБТЗ доповнює Женевський протокол та ставить за мету заборонити використання бактеріологічних (біологічних) агентів та токсинів у якості зброї. У Конвенції держави зобов'язалися ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не накопичувати, не розповсюджувати, не купувати мікроорганізми, біологічні агенти або токсини (за виключенням тих випадків, коли вони потрібні для мирних цілей), зброю, обладнання та засоби доставки таких організмів та речовин. Країни також зобов'язувалися знищити або почати використовувати виключно у мирних цілях агенти та токсини. У той же час документ не передбачає контрольний механізм за дотриманням положень Конвенції та санкції у разі порушень статей. КБТЗ має необмежений термін дії та відкрита до підписання.

На території України відсутня біологічна зброя, однак є ряд установ (лікувально-медичні, наукові, промислові тощо), які використовують мікроорганізми та продукти їх життєдіяльності, що підпадають під дію КБТЗ [5, с. 19]. Україна враховує положення Конвенції під час здійснення зовнішньої та внутрішньої політики, а також добровільно надає щорічно звіти ООН про виконання положень документу.

КБТЗ також регулює певні питання, пов'язані з хімічною зброєю. У ст. IX Конвенції сторони зобов'язалися продовжити обговорювати заборону розробки, виробництва та накопичення хімічної зброї, а також знищення її існуючих запасів [7].

У 70-х та 80-х рр. XX ст. було вироблено кілька проектів міжнародних документів присвячених хімічному роззброєнню. Зокрема, в наслідок радянсько-американських пере-

мовин у 1990 р. було підписано «Угоду про знищення і не виробництво хімічної зброї та заходи щодо сприяння багатосторонній конвенції про заборону хімічної зброї» та розроблено план знищення частини власної хімічної зброї. Угода так і не вступила в дію.

Завершення «холодної війни» суттєво активізувало процеси хімічного роззброєння. Зокрема, було підписано кілька відповідних регіональних угод. Глобальним документом в даній сфері стала Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, використання хімічної зброї та про її знищення (КХЗ). Документ був підписаний у 1993 р. та набув чинності у 1997 р. Конвенція стала першим і лишається єдиним ґрунтовним міжнародним документом у сфері хімічного роззброєння. Станом на квітень 2017 р. Конвенцію ратифікувало 192 країни [21].

Конвенція ставить за мету знищення хімічної зброї і підприємств з її виробництва та передбачає ряд заходів її досягнення. Під час укладення КХЗ знищення всієї хімічної зброї у світі планували здійснити протягом десяти років з моменту набуття чинності документу. На даний момент це завдання не реалізоване. КХЗ також передбачені випадки, за яких країна має право розробляти, виробляти, придбавати іншим чином, зберігати, передавати і використовувати токсичні хімікати та їх прекурсори. Для подолання наслідків звертається увага на міжнародне співробітництво у використанні хімікатів в мирних цілях, а також хімікатів подвійного призначення, надаються деякі переваги країнам-учасникам під час експорту/імпорту хімічних речовин. В рамках КХЗ передбачено утворення режиму міжнародного контролю за військовими та цивільними об'єктами хімічної галузі. Механізмом перевірки дотримання положень КХЗ є інспекції. У випадках застосування хімічної зброї в КХЗ передбачається надання міжнародної допомоги.

Україна ратифікувала Конвенцію у 1998 р. Національним органом України, який відповідає за виконання КХЗ Указом Президента України у 1999 р. призначено Міністерство закордонних справ України. Відбувається ім-

плементация положень КХЗ у національне законодавство. На даний момент існує необхідна нормативно-правова база у сприянні виконанню положень КХЗ. Зокрема, у 1997 р. була розроблена та з 1999 р. почала діяти Національна програма виконання КХЗ, а в 2012 р. Указом Президента України був затверджений План заходів на 2012 - 2021 роки з виконання Конвенції.

Для контролю за дотриманням КХЗ, внесенням змін до документу та прийняттям необхідних супутніх документів у 1997 р. було утворено Організацію із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ). Усі учасники КХЗ автоматично стають членами ОЗХЗ. Так, ОЗХЗ є інструментом виконання КХЗ, виявлення порушень та застосування покарань. Україна бере активну участь у діяльності ОЗХЗ. Міністерство закордонних справ виступає посередником у відносинах між Україною та Організацією.

Україна взяла на себе зобов'язання проводити щорічно в установлені строки збір, аналіз, перевірку, зведення та подання до ОЗХЗ національних декларацій України, здійснювати заходи щодо забезпечення проведення в Україні інспекційної діяльності, здійснювати державний контроль за перевезенням хімікатів територією України, проводити інструктивні наради, навчальні семінари за участю представників зацікавлених центральних органів виконавчої влади, інших державних органів з питань виконання КХЗ, удосконалити нормативне, методичне та аналітичне забезпечення роботи державної аналітичної лабораторії, забезпечувати захист інформації з обмеженим доступом у хімічній галузі [13].

Важливим міжнародно-правовим документом в сфері хімічної безпеки став прийнятий у 1998 р. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Міжнародний кримінальний суд уповноважений «здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства, ... і доповнює національні системи кримінального правосуддя» [18]. До компетенції Суду належить вирішення справ, пов'язаних з геноцидом, злочинами проти людства, воєнними злочинами, агресією. У

2002 р. Статут набрав чинності. У Статуті застосування отруйних речовин відноситься до воєнних злочинів. Україна підписала документ, але не ратифікувала через певну неузгодженість Статуту із Конституцією України. Після 2016 р. можливість ратифікації з'явилася. Представники України в ООН заявили, що ратифікація Статуту є одним з пріоритетів зовнішньої політики держави [3]. Необхідність ратифікації Статуту обумовлюється також текстом Угоди про асоціацію з ЄС. Зважаючи на юридичну процедуру, ратифікацію Україною Римського статуту може відбутися у 2019 р.

Окрім базових документів з хімічної безпеки, міжнародним співтовариством було прийнято ряд конвенцій та програм, які регулюють обіг хімічних речовин. До деяких з них приєдналася і Україна.

У 2006 р. спільними зусиллями Програми ООН з навколишнього середовища, Міжорганізаційної програми з раціонального управління в галузі хімічних речовин та Міжурядового форуму з хімічної безпеки була організована Міжнародна конференція з управління в галузі хімічних речовин в Дубаї (ОАЕ). На конференції за участю більш ніж ста представників урядів, громадянського суспільства, приватного сектора був прийнятий «Стратегічний підхід до міжнародного регулювання хімічних речовин» (СПМРХР/SAICM) [24]. Загальна мета СПМРХР полягає в досягненні раціонального управління хімічними речовинами протягом всього їхнього життєвого циклу. Участь у СПМРХР не передбачає юридичних зобов'язань.

Особливістю СПМРХР є схвалення на найвищому політичному рівні та встановлення зв'язку хімічної безпеки з проблемами стійкого розвитку, фінансуванням, регулюючою інфраструктурою, контролем за виконанням законодавства. СПМРХР дозволяє країнам отримати політичну підтримку та фінансування відповідних проектів. Україна підтримує СПМРХР та подає свої проекти до Програми швидкого старту.

Вигідне географічне положення України та використання у промисловості небезпечних

хімічних сполук, посилює ризики транспортування через територію держави отруйних речовин, які можуть бути використані у якості хімічної зброї. У зв'язку з цим та внаслідок активної міжнародної діяльності у сфері хімічного роззброєння, Україна є учасником усіх сучасних міжнародних режимів експортного контролю: «Вассенаарська домовленість», «Режим контролю за ракетними технологіями», «Група ядерних постачальників» та Комітет Цангера, «Австралійська група». Перелічені режими доповнюють один одного та сприяють виконанню міжнародних договорів у сфері роззброєння. Усі режими, за виключенням «Групи ядерних постачальників» та Комітету Цангера (стосуються ядерного експорту), пов'язані з хімічною безпекою. Участь у міжнародних режимах експортного контролю, як правило, передбачає підписання провідних міжнародних документів у галузі роззброєння (ДНЯЗ, КБТЗ, КХЗ) та відбувається на добровільних засадах.

На законодавчому рівні в Україні державний контроль експорту був запроваджений Законом «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991 р.). З того часу відбувається постійне вдосконалення нормативно-правової бази. У 1993 р. урядом був затверджений перелік видів сировини, матеріалів, обладнання і технологій, вивіз яких за межі України може здійснюватися тільки за спеціальним дозволом. Провідним документом, який регламентує діяльність України щодо режиму експортного контролю є Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» (2003 р. із подальшими змінами) [6]. Після приєднання України до міжнародних режимів експортного контролю міжнародні нормативи були імплементовані до національної правової бази.

Приєднання України до провідних документів у сфері хімічного роззброєння, активна участь у міжнародних організаціях та міжнародних режимах експортного контролю, які пов'язані із протидією розробки, виробництва, поширення та використання отруйних речовин, сприяє розширенню двосторонніх

відносин України з іншими державами в даній сфері та міжнародними організаціями більш широкої компетенції. Так, у сфері хімічної безпеки правова база України вдосконалюється завдяки двосторонньому співробітництву з окремими державами (наприклад, Польщею, США, ФРН, Чехією, Швецією, Японією) та багатосторонньому в рамках ООН, НАТО та ОБСЄ. В контексті євроінтеграційної політики України та активної торговельної діяльності до українського законодавства відбувається імплементація правових норм ЄС в сфері хімічної безпеки. Правові наслідки для України має також участь держави у ініціативі Групи семи «Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї та матеріалів масового ураження» (започаткована у 2002 р.).

Для регулювання питань хімічної безпеки у 2008 р. в Україні було схвалено Концепцію підвищення рівня хімічної безпеки з метою визначення основних шляхів і способів формування збалансованої державної політики з питань підвищення рівня хімічної безпеки. Мета Концепції полягає у «визначення основних шляхів і способів формування збалансованої державної політики з питань підвищення рівня хімічної безпеки з урахуванням світового досвіду у сфері поводження з хімічними речовинами, налагодження співробітництва з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями для зниження вірогідності заподіяння шкоди життю і здоров'ю людей та довкіллю у процесі поводження з хімічними речовинами» [9]. Одним із засобів досягнення мети визнається удосконалення законодавства з питань забезпечення хімічної безпеки із врахуванням відповідних міжнародних норм. Конвенція також ставить за мету ратифікацію Україною, зокрема, Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обґрунтованої згоди щодо окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі, Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням, Європейської угоди про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів, Міжнародної конвенції про цивільну відповідаль-

ність за шкоду від забруднення нафтою та Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) та інші. На даний момент Україна ратифікувала Орхуську конвенцію (2005 р.) та Стокгольмську конвенцію про стійкі органічні забруднювачі (2007 р.) До інших зазначених міжнародних конвенцій Україна приєдналася, але не ратифікувала. Це свідчить про повільні темпи адаптації національного законодавства у галузі хімічної безпеки до міжнародного та недостатньо активну реалізацію положень Концепції.

До базових документів у галузі хімічної безпеки в Україні належить національний перелік товарів військового та подвійного призначення, який постійно корегується, правові документи у сфері регулювання використання хімічних речовин у промисловості та побуті (наприклад, використання пестицидів та агрохімікатів в сільському господарстві), окремі статті кодексів України, низка документів Кабінету Міністрів України у сфері регулювання виробництва, зберігання, транспортування, використання, захоронення та знищення небезпечних хімічних речовин. Незважаючи на значну кількість нормативно-правових документів у сфері хімічної безпеки, на

думку деяких дослідників, в Україні відсутнє якісне регулювання ввезення та утилізації небезпечних хімічних речовин [2, с. 145].

Висновок.

Таким чином, нормативно-правова база України в сфері хімічної безпеки сформована з урахуванням національних особливостей розвитку держави та міжнародних правових норм. Правові норми регулюють розробку, виробництво, накопичення та застосування отруйних речовин, які можуть бути використані у якості хімічної зброї. В Україні постійно розвивається режим експортного контролю за хімічними речовинами. В цілому, існуюча правова база дозволяє забезпечити якісне функціонування системи хімічної безпеки та протидіяти потенційним небезпекам. Однак, із розвитком науки та сучасних технологій вона потребує постійного вдосконалення. В даному контексті важливим напрямом діяльності урядових установ є створення спеціалізованих експертних груп на національному рівні. Важливим для побудови ефективної системи хімічної безпеки може стати подальший розвиток міжнародних контактів з провідними країнами та організаціями з метою набуття досвіду правового регулювання, утворення нових міжнародних правових документів та приєднання до вже існуючих.

Бібліографічні посилання

1. *Анализ европейского законодательства REACH и его применения в контексте практической внешнеторговой деятельности товаропроизводителей и трейдеров химической и нефтехимической продукции в Украине*. Разработчик: Т.В.Ковеня. Черкаси, 2007. URL: www.niitehim.ch.ua/text_reach.doc (дата звернення: 04.09.2018).
2. Величко М.В., Ситник С.Ю., Ковалюк О.С., Головін Д.І. Наслідки дерегуляції у сфері державного контролю за ввезенням, обігом, використанням та утилізацією на території України небезпечних хімічних речовин. *Сучасні проблеми токсикології, харчової та хімічної безпеки*. 2017. № 1-2. С. 143 – 149.
3. *Виступ делегації України на засіданні 70-ї сесії ГА ООН щодо Міжнародного кримінального суду*. URL: <http://ukraineun.org/press-center/106-vystup-delegatsiy-ukrayny-na-zasidanni-70-y-sesiy-ga-onn-shchodo-mizhnarodnogo-kryminalnogo-sudu/> (дата звернення: 04.09.2018).
4. *Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів*. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2018_table/Krivulkin_IM.pdf (дата звернення: 04.09.2018).
5. *Експортний контроль в системі міжнародної безпеки: навч. посіб.* С.П. Галака та ін. К.: КВІЦ, 2013. 368 с. URL: <http://www.ntc.kiev.ua/download/izdaniya/posibnik/Posibnik.pdf> (дата звернення: 04.09.2018).
6. Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/549-15> (дата звернення: 04.09.2018).
7. Конвенція о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_054 (дата звернення: 04.09.2018).
8. Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_182 (дата звернення: 04.09.2018).

9. Концепція підвищення рівня хімічної безпеки. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1571-2008-%D1%80> (дата звернення: 04.09.2018).
10. Кучеренко С.М. Конвенція про заборону хімічної зброї і України: історичний досвід, сучасний стан і перспективи. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1999. Вип. 2. С. 193-201.
11. Левченко О.Є. Хімічна безпека як елемент національної безпеки. *Наука і практика*. 2014. № 1. С. 38-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/naupir_2014_1_8 (дата звернення: 04.09.2018).
12. Міжнародні режими експортного контролю: історія створення і участь у них України (інформаційно-аналітична записка). URL: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/dis/50.htm> (дата звернення: 04.09.2018).
13. План заходів на 2012-2021 роки щодо забезпечення виконання Україною зобов'язань за Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/637/2012> (дата звернення: 04.09.2018).
14. Подскальна О.А. Приєднання України до механізму цивільного захисту Європейського Союзу — один із пріоритетів її європейського вибору. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 19. С. 130 – 134. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2015/28.pdf (дата звернення: 04.09.2018).
15. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання» від 28 січня 2004 р. № 86. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/86-2004-%D0%BF/page> (дата звернення: 04.09.2018).
16. Постановою Кабінету Міністрів України «Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення» від 20.11.03 № 1807. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1807-2003-%D0%BF> (дата звернення: 04.09.2018).
17. Пунжин С.М. *Химическое оружие и международное право*. Монографія. М.: Волтерс Клувер, 2009. 432 с.
18. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 04.09.2018).
19. Співробітництво України з ОЗХЗ. URL: <https://netherlands.mfa.gov.ua/ua/ukraine-nl/opcw> (дата звернення: 04.09.2018).
20. Створення і розвиток національної системи експортного контролю України (історична довідка) URL: http://www.dsecu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=35039&cat_id=35038 (дата звернення: 04.09.2018).
21. Хімічна і біологічна зброя та Австралійська група URL: http://www.dsecu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?jsessionid=02FE63FF4C993EBC734A6A921F261675?art_id=51529 (дата звернення: 04.09.2018).
22. OPCW Mission Statement. URL: <https://www.opcw.org/about-opcw/mission/> (дата звернення: 04.09.2018).
23. Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare. URL: <http://disarmament.un.org/treaties/t/1925/deposit/asc> (дата звернення: 04.09.2018).
24. SAICM Overview. URL: <http://www.saicm.org/About/SAICMOverview/tabid/5522/language/en-US/Default.aspx> (дата звернення: 04.09.2018).

УДК 323(2)477

Received 13 March 2017

Received in revised form 17 April 2017

Accepted 21 June 2017

Клячин А. К., Тіт О. Г.

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

doi: 10.15421/341808

«АКТИВІЗМ» ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ДЕРЖАВНУ ВЛАДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Наведена загальна характеристика поняття громадянського суспільства, окреслені його функції, основні ознаки, інститути та форми взаємодії з державними органами влади. Розглядається категорія «активізм» як засіб громадянського суспільства ефективно впроваджувати та захищати інтереси суспільства. На основі аналізу активності громадських організацій проведена спроба умовного виокремлення різновидів «активізму». Визначено, яка з форм «активізму» має найбільш реальну здатність впливати на органи державної влади.

Ключові слова: активізм, громадянське суспільство, волонтерство, органи державної влади, громадські організації.

Клячин А. К., Тіт О. Г., «Активизм» как специфическая форма воздействия гражданского общества на государственную власть в современной Украине

Приведена общая характеристика понятия гражданского общества, очерченные его функции, основные признаки, институты и формы взаимодействия с государственными органами власти. Рассматривается категория «активизм» как средство гражданского общества эффективно внедрять и защищать интересы общества. На основе анализа активности общественных организаций проведена попытка условного выделения разновидностей «активизма». Определено, какая из форм «активизма» имеет наиболее реальную способность влиять на органы государственной власти.

Ключевые слова: активизм, гражданское общество, волонтерство, органы государственной власти, общественные организации.

Klyachin A.K., Tit O.G., «Activism» as a specific form of civil society influence on the state power in modern Ukraine

The General characteristics of the concept of civil society, outlined its functions, the main features, institutions and forms of interaction with public authorities. The category «activism» is considered as a means of civil society to effectively implement and protect the interests of society. On the basis of the analysis of activity of public organizations the attempt of conditional allocation of varieties of «activism» is carried out. It is determined which form of «activism» has the most real ability to influence public authorities.

Keywords: activism, civil society, volunteerism, public authorities, public organizations.

Останні роки ми спостерігаємо неабиякий підйом свідомої політичної активності серед населення нашої країни. Відбуваються суттєві зміни як у свідомості українців та і в їхній життєвій позиції, зростає рівень активної участі громадян у державотворчих процесах: під час виборчих кампаній, протестних акцій, волонтерства, залученості до процесу управління державою у форматі консультування, громадських рад, створенні альтернативних органів влади тощо. Поштовхом до розвитку цих процесів стали події Революції Гідності 2013–2014 рр., а також воєнні дії на сході країни. Свідома політична активність сприяє підвищенню рівня політичної культури населення, а разом з тим зміцненню роль українського громадянського суспільства у суспільно-політичному житті країни. Досвід багатьох розвинутих держав дає зрозуміти, що розвинене, стійке та свідоме громадянське суспільство є одним із базових елементів сильної держави. В перехідний період, в якому знаходиться наша держава, для всієї української спільноти є актуальним питання формування сильного, дієвого і впливового громадянського суспільства, яке стане повноправним партнером держави у вирішенні суспільно-політичних питань, вивчення особливостей розвитку громадянського суспільства в Україні дасть можливість планувати стратегії розвитку країни з огляду на потреби та вимоги свідомої частини суспільства.

Становлення і розвиток громадянського суспільства в нашій країні має свої специфічні особливості, форми та засоби впливу на державну владу. У статті пропонується розглянути одну з таких особливостей – феномен «активізму» – як форму впливу громадянського суспільства на державну владу в сучасній Україні. Отже, метою даної статті, є визначення особливостей феномену «активізму» як специфічного інструменту впливу громадянського суспільства на політичні процеси в Україні на сучасному етапі, а також визначення основних проблем і перспектив подальшого розвитку цього явища.

Дослідженню етапів становлення та процесів розвитку громадянського суспільства,

форм його впливу на державну політику приділяли увагу багато науковців. Свого часу у своїх працях проблематику громадянського суспільства ефективно і послідовно розробляли західні дослідники: Дж. Александер, А. Арато, Е. Геллнер, Р. Дарендорф, Дж. Кін, Дж. Л. Коен, І. Шапіро, Ф. Шміттер. Серед вітчизняних вчених розробкою проблем сутності, структури, функцій досліджуваного феномену займалися І. Кресіна, А. Колодій, М. Михальченко, О. М. Балакірева, Ф. Рудич, М. Примуш, Т. Татаренко, Ю. Шведа та інші. У свою чергу спроби надати визначення та розкрити сутність поняття «активізм» зустрічались у роботах таких науковців: Г. Алмонда, С. Верби, Р. Даля, Л. Мілбрайта, Н. Ная, Р. Патнама, К. Пейтмен, С. М. Ліпсета та інші. Немало українських вчених розглядали цю категорію у своїх дослідженнях: В. Бортніков, М. В. Мирош, О. Чемшит, П. П. Шляхтун.

Виклад основних положень. Перш ніж перейти до розгляду питання «активізм», доречно визначитись, що ми вкладаємо у розуміння поняття громадянського суспільства, зазначити його основні функції, ознаки, інститути, основні форми впливу та взаємодії з державними органами влади.

Перші згадування поняття «громадянського суспільства» спостерігаються ще у роботах Аристотеля, який розумів його як «суспільство вільних і освічених громадян». У працях Дж. Локка громадянське суспільство виступає тотожним з поняттями «політичне суспільство» або «державна». Ш. Монтеск'є визначав громадянське суспільство як ідею проміжних суб'єктів, які опосередковують відносини між індивідом і державою. А. де Токвіль розумів громадянське суспільство як певне об'єднання організацій, діяльність яких спрямована на боротьбу з «тиранією більшості». Ю. Габермас пропонував таке визначення громадянського суспільства, де воно постає публічною сферою громадянської активності, основними ознаками якої виступають відкритість комунікації, використання раціонального критичного мислення, концентрація на суспільне благо, а не на приватні інтереси [25, с. 19].

Цікавим є визначення громадянського суспільства запропоноване Дж. Л. Коеном і Е. Арато. У їх розумінні це динамічна взаємодія суспільних інститутів, здатних до самоконструювання та самообілізації, і саме ці процеси, на їх думку стають обов'язковою умовою розвитку громадянського суспільства [13]. Ці ідеї підтримував і Ф. Шміттер, розглядаючи громадянське суспільство як сукупність чи систему посередницьких груп, що самоорганізуються, і які, відносно незалежні від органів державної влади і не мають на меті підмінити собою державні структури, здатні планувати і здійснювати колективні акції задля захисту своїх інтересів та мети, діють в межах правових норм [25, с. 23].

Дж. Александер говорив про нову концепцію громадянського суспільства, трактуючи поняття «громадянське суспільство як незалежний простір соціальної дії та взаємодії, який має «свої власні» етику та інституції» [3].

Стосовно вітчизняних вчених, то, наприклад, А. Колодій визначає громадянське суспільство як автономну від держави сферу спілкування та взаємодії, спонтанно самоорганізованих і самоврядних вільних індивідів, чий права захищені конституцією та законами [12]. У свою чергу, М. Михальченко вбачає у громадянському суспільстві сукупність суб'єктів суспільного життя, які реалізують свої часткові інтереси і взаємопов'язані у процесах суспільно політичного життя для реалізації різних цілей, інколи протилежних. К. Трима, розглядає «громадянське суспільство» як «особливий рівень розвитку суспільства, яке стає домінуючим соціальним, економічним, а у разі необхідності – й політичним актором [23].

Отже, узагальнюючі вищенаведені визначення, можна визначити, що громадянське суспільство – суспільство рівних громадян, які раціонально мислять, раціонально встановлюють мету і на підставі цієї раціональності будують стосунки між собою, сприяючи таким чином будуванню розвиненої та стабільної держави.

Спільноти об'єднаних громадян (групи захисту інтересів; політичні партії та громадські

групи тиску; органи самоорганізації населення; різноманітні неформальні групи) виступають інститутами громадянського суспільства, метою яких є спільні дії, спрямовані на просування або захист власного і водночас колективного інтересу у законослухняний та підзвітний суспільству спосіб. На даний момент стрімко розвиваються електронні організації, головними перевагами яких є оперативність і відсутність кордонів для взаємодії.

Громадянське суспільство виконує певні функції, зазначимо основні: моніторинг; забезпечення належного рівня обізнаності з соціальними проблемами, ініціювання позитивних змін; впровадження унікальних знань та досвіду для формування політики і стратегій; заохочення громадян до участі в суспільному житті та забезпеченні прав громадян; сприяння збереженню та розповсюдженню фундаментальних і універсальних цінностей. Наразі функції громадянського суспільства значною мірою реалізуються шляхом залучення партнерських державних (парламентських, урядових) структур, зацікавленого бізнесу, міжнародних організацій (Friedrich Ebert Stiftung, Konrad Adenauer Foundation, Freedom House, USAID Agency, Міжнародного Фонду «Відродження» (фонд Дж. Сороса), посольств США, Великої Британії, Нідерландів, Канади тощо) [20].

Основними формами впливу громадянського суспільства на владу є: вибори – право обирати й бути обраним; референдум; ініціативні рухи (збір підписів за проведення референдуму з якого-небудь питання, письмові звернення до органів влади, в ЗМІ); контакти з офіційними особами (найчастіше з представниками місцевих органів влади), щоб привернути їх увагу до яких-небудь проблем; участь у сесіях рад та у роботі депутатських комісій; участь у санкціонованих мітингах, демонстраціях; особливі форми участі, такі як лобіювання, фінансування виборчих кампаній; подання електронної петиції

Насправді більшість з наведених вище форм впливу є формальними і малоефективними. Громадські слухання і заготовлені зустрічі з політиками практично не є механізмом

впливу. Практика інституту народної ініціативи (насамперед законодавчої) в українській практиці відсутня, проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою є теж фактично неможливим, адже в сучасних законодавчих актах не визначені правові механізми реалізації такої форми впливу. Більш менш ефективним є вплив громадян на суспільно-політичні процеси через інститут виборів, але слід зазначити про надмірну політизацію представницьких органів публічної влади, а процедура відкликання депутатів є важко здійсненою.

«Революція гідності» таки має певні досягнення, вони пов'язані зі зрушенням у свідомості громадян, трансформацією уявлень про взаємовідносини суспільства і влади, появи бажання домогтись відкритості владних структур і підконтрольності їх суспільству. Наступило розуміння, що вплив суспільства на владу неможливий без активної, системної дії суб'єктів, які спрямовують зусилля на постійну, усвідомлену, демонстративну участь у суспільному житті, докладаючи зусиль щодо сприяння або перешкоджання соціальним, політичним, економічним або екологічним змінам або застою.

На сьогоднішній день, у вітчизняній політичній науці немає чіткого визначення понять «активізм», «активіст». В узагальненому вигляді можна визначити, що активізм – це всебічне і багатоаспектне поняття, що розкриває сукупність дій, вихід енергії індивідів і соціальних груп, спрямовану на зміну свого політичного статусу і оточення, а активіст, у свою чергу – це суб'єкт, дії якого спрямовані на підтримку або зміни певних сторін суспільного життя.

Феномен активізму є досить суперечливим, з одного боку він є своєрідним поштовхом до якісних зрушень у політичній системі, але в той же час збільшення кількості політично активних громадян і соціальних груп може призвести до зростання кількості масових рухів, страйків, політичних демонстрацій, що у свою чергу негативно відзначиться на стабільності політичної системи. У своїх формах активізм буває м'яким та жорстким. Під м'я-

ким активізмом розуміються дії, що не виходять за межі чинних правил і норм. Жорстка форма активізму полягає у протизаконних діях (захоплення приміщень, погроми, нищення майна, прояви екстремізму тощо). [9]

Події 2013–2014 рр. показали, що державні структури не здатні адекватно відповісти на процеси, що відбуваються, тому почали формуватися громадські організації, групи тощо, які створювали часом не тільки системну допомоги особам і структурам, що її потребують, але й паралельну систему розробки та реалізації рішень, спрямованих на більш ефективне виконання функцій відповідними державними структурами, насамперед, у військовій сфері. Наприклад, волонтерські об'єднання «Народний тил», «Благодійний фонд «Крила Фенікса», Combat-UA, Армія SOS, міжнародний благодійний фонд «Повернись живим» з початку загострення подій на сході почали активно забезпечувати військовослужбовців всім необхідним від їжі до зброї. Деякі громадські організації («Інформаційний спротив», «ІнформНапалм», «Стопфейк», «КіберХунта», «Українські кібервійська»), спрямували свою діяльність на боротьбу з російською агресією в інформаційному просторі, і на думку експертів, значно ефективніше впорались з цієї роботою ніж Міністерство інформаційної політики. [4; 18]

Таким чином, з огляду на напрямки, цілі та форми діяльності таких організацій, пропонуємо розглянути умовну класифікацію типів українського «активізму».

Волонтерство. Згідно із Законом України, «волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» [10]. З початком воєнних дій на Сході, всю країну охопив масштабний волонтерських рух. За допомогою волонтерських організацій вирішувались потреби людей з окупованих територій, надавалась допомога бійцям української армії та добровольчих батальйонів. Волонтерські організації своїми силами намагались подолати корупційні схеми та досягнути відкритості державних органів влади, але здебільшого їх або намагались вико-

ристати заради піару політичні партії та окремі політичні діячі, або їм не вдавалось побороти бюрократичну структуру органів державного управління. Сьогодні багато волонтерських організацій або припинили свою діяльність, або здійснюють свою допомогу не звертаючись до держави.

Силові громадські формування. Політична, економічна кризи, воєнні дії сприяли активному поширенню організацій («С14», ГО «Національні дружини», «Карпатська Січ», ГО «Рух Вільна Доля»), які намагаються чинити вплив на органи державної влади використовуючи радикальні методи (блокування роботи органів влади, установ, пікети, приймають участь в господарських конфліктах [2; 15; 22]) часто виходячи за рамки закону. Аналізуючи діяльність такого роду організацій в нас є підстави стверджувати, що це негативно позначається на загальному уявленні громадян про активістів та громадські організації в цілому. Дані організації аргументуючи свою діяльність метою боротьби за громадські інтереси та благо держави, насправді не вибудовують систему комунікаційних зв'язків між суспільством і владою, а займаються реалізацією силових, вузькоспрямованих акцій (без варіантів діалогу) в інтересах конкретних політсил і лідерів. [11] Директор неурядової організації Freedom House в Україні, висловив думку, що створення подібних організацій «завдає шкоди демократії в Україні» [17]

Інформаційний і правовий контроль. Громадські організації, які спрямовують свою активність на моніторинг діяльності органів державної влади, проведення розслідувань по виявленню корупції, публічне обговорення гострих питань із залученням ЗМІ, тиск на владу і поліцію з метою справедливого вирішення тих чи інших питань. Приклад: ГО «Платформа Громадський контроль» – працює у напрямку викриття корупційних схем в діяльності органів міськради і інформує громадськість про результати своїх розслідувань. [8] З осені 2017 року дана організація за підтримки ЄС реалізує проект «Боротьба з корупцією та просування реформ», в рамках цього проекту була проведена серія

розслідувань про депутатів м. Дніпра, які намагались вивести з під дії Prozorro допорогові закупівелі. З огляду на те, що спроба урізати Prozorro не вдалась, можна зробити висновок, що таке рішення прийняте завдяки активним зусиллям та ефективній участі громадянського суспільства [1]. ГО «Майдан Січеслав-Дніпро» – більше року відслідковує роботу Укртрансбезпеки, виявляючи численні порушення, направляють звернення у відповідні органи, намагаючись таким чином притягнути до відповідальності начальника управління за службову недбалість. Активна діяльність даних організацій призвела до певних позитивних результатів (пропозиція «Майдан Січеслав-Дніпро» до депутатів облради звернутись до КМУ з вимогою звільнити начальника управління Укртрансбезпеки у Дніпропетровській області була підтримана головою обласної ради) [7], тому роботу у цьому напрямку можна назвати ефективною і найбільш відповідною функції громадського впливу на державну владу.

Ще одним прикладом взаємодії громадськості з органами державної влади стає поширена практика створення громадських рад при органах державного управління у містах. Про ефективність діяльності громадських рад говорити поки рано, є опасіння, що члени ради можуть бути представлені «своїми», лояльними до діяльності органів місцевої влади, в такому вигляді громадська рада буде мати суто формальний характер [21].

Необхідно згадати ще один інструмент взаємодії активної громади з органами державної влади – впровадження бюджету участі – завдяки якому у громадян міста є можливість долучитись до управління міськими фінансами. На сьогоднішній день, активна взаємодія з громадою в рамках бюджету участі відбувається у понад 45 міст України, наприклад у Дніпрі за 2017 р. було зареєстровано 564 проекти, у Києві – 497, в Одесі – 256. [6]. На разі у даного проекту є один суттєвий мінус низька поінформованість населення про можливість участі. [5]

Громадянський активізм, як соціальний ліфт для інкорпорування до влади. Георгій

Тука, один з засновників вволонтерської групи «Народний тил», з 2015–2016 р. голова Луганської обласної військово-цивільної адміністрації, а нині – заступник міністра з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України;

Юрій Бірюков, засновник БФ «Крила Фенікса», з 2015 р. радник президента, помічник міністра оборони, займається реформою матеріально-технічного забезпечення збройних сил. Створив «Волонтерський десант» при Адміністрації президента, який на думку інших відомих волонтерів не займається вирішенням нагальних проблем військових;

Тетяна Ричкова, волонтер, з 2015 р. стала помічником міністра оборони, з 2016 р. депутатом Верховної Ради.

Юрій Мисягін, волонтер, з 2015 р. депутат Дніпропетровської облради;

Всі вищезгадані особи стали відомими завдяки активній волонтерській діяльності з початку воєнних дій на сході країни. Особливість в тому, що кожному з них, так би мовити, запропонували обійняти певні посади, аби на основі власного досвіду у створенні в короткий термін масштабної організації з допомоги українським воїнам, у той час коли держава не змогла миттєво та адекватно відреагувати на ситуацію, працювати у напрямку впровадження якісних змін у державі та

впливати на прийняття важливих суспільно-політичних рішень. Тобто нова українська влада, залученням активістів до державних посад, намагалась показати свою відкритість, прозорість і серйозність намірів щодо докорінної зміни системи з урахуванням потреб та вимог громадськості. Але в такому випадку у активіста виникає дисонанс між тими цілями та метою, які стояли перед ним у період волонтерської діяльності і зобов'язанням виконувати професійні обов'язки. Ризик не виправдати довіру тих, хто стояв рядом з тобою на початку і бажання залишитись у структурі владних органів.

Висновки. Сплеск активності громадських та волонтерських організацій у 2013–2014 рр. значно підвищили повагу та довіру громадян до структур громадянського суспільства, змінивши його статус і підвищивши його роль. На сьогоднішній день вбачається спад волонтерської діяльності і вихід на перших план інших форм активної діяльності громадських організацій. Ближче з усіх у відповідності до функції впливу громадянського суспільства на державні структури активність громадян у напрямку моніторингу та контролю за державними органами влади. Діяльність громадських силових формувань та інкорпорування активістів до влади знижують позитивне ставлення до громадянських активістів.

Бібліографічні посилання

1. *Save Prozorro Dnipro. Як у Дніпрі громадськість відстояла прозорі закупівлі.* URL: <https://euprostir.org.ua/stories/135068> (Дата обращения 15.10.2018)
2. *Акція протесту проти «Glorya Jeans» у Харкові переросла у сутички.* URL: <http://insidernews.info/aksiya-protestu-proti-glorya-jeans-u-xarkovi-pererosla-u-sutichki/> (Дата обращения 15.10.2018)
3. Александер Дж. *Парадоксы гражданского общества.* URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89425/03-Aleksander.pdf?sequence=1> (Дата обращения 15.10.2018)
4. Бадрак В. Як зупинити інформаційну агресію Кремля. Волонтерські організації та громадські об'єднання розпочали власні проекти протидії країні-окупанту. *День*, 2016, 30 листоп., № 218, С. 5
5. *Бюджет участия в Днепре: что это такое и зачем он нужен.* URL: <https://www.056.ua/news/2188440/budzet-ucastia-v-dnepre-cto-eto-takoe-i-zacem-on-nuzhen> (Дата звернення 15.10.2018)
6. *Бюджет участі в містах України: регіональний розріз.* URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/42964/> (Дата звернення 15.10.2018)
7. ГО «Майдан Січеслав-Дніпро», – URL: <http://msdnipro.com/> (Дата звернення 15.10.2018)
8. *«Депутатские деньги» – 2018: кто, куда и сколько?* URL: <http://gromko.dp.ua/articles/deputatskie-dengi---2018-kto-kuda-i-skolko> (Дата звернення 15.10.2018)
9. Дрозд М. Д. *Методологія дослідження феномену політичного активізму.* URL: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/8281/173-179.pdf?jsessionid=E6D2A3D6C64EB04DAC68169B156C89B9?sequence=1> (Дата звернення 15.10.2018)
10. *Закон України «Про волонтерську діяльність».* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (Дата звернення 15.10.2018)

11. Кастинг для радикалов. Почему шумит С14 и куда делся «Правый сектор»? URL: <https://rian.com.ua/analytics/20180426/1034638237/kasting-adikaly-cl4pravyi-sektor.html> (Дата звернення 15.10.2018)
12. Колодій А. *Переешкоди на шляху інституціоналізації громадянського суспільства в Україні*. URL: <http://political-studies.com/?p=161> (Дата звернення 15.10.2018)
13. Коэн Д. Л., Арато Э. *Гражданское общество и политическая теория*. URL: http://www.studmed.ru/koen-dl-arato-e-grazhdanskoe-obschestvo-i-politicheskaya-teoriya_76e6b7bc29c.html (Дата обращения 15.10.2018)
14. Мельник Н. В. *Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади*. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/03_2015/15mnvodv.pdf (Дата звернення 15.10.2018)
15. *Мітинг замовляли? Або як продаються «громадські активісти»*. URL: <http://www.automaidan.org.ua/11112016.html> (Дата звернення 15.10.2018)
16. Мошинський Р. *Інститути громадянського суспільства в Україні: соціально-правова спрямованість політичних процесів та їх вплив на національну безпеку*. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2013-2-25.pdf> (Дата звернення 15.10.2018)
17. «Національні дружини»: допомога правоохоронцям чи силовий «аргумент» для політиків? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29008242.html> (Дата звернення 15.10.2018)
18. Опалько Ю. *Участь громадських об'єднань у протидії інформаційній агресії РФ*. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AZ-Protid-ya--nformagres---166e3.pdf> (Дата звернення 15.10.2018)
19. Панькова О. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В. *Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи*. URL: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-2-2016/25-40.pdf> (Дата звернення 15.10.2018)
20. *Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доповідь*. [Яблонський В. М., Балакірева О. М., Бондар Т. В. та ін.]; за заг. ред. О. А. Корнієвського. К.: НІСД, 2017. 56 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AD_GromSuspilstvo_pp1-56_press-25fe8.pdf (Дата звернення 15.10.2018)
21. Рудовська С. І. *Громадські ради нового формату: організаційно-правові зміни діяльності*. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=894> (Дата звернення 15.10.2018)
22. *Сутички у міськраді Харкова*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/sutichki-u-miskradi-harkova-zastupnika-mera-kinuli-v-smitnik-deputati-zabarikadualisya-v-zali-1174242.html> (Дата звернення 15.10.2018)
23. Трима К. А. Трансформаційні чинники українського громадянського суспільства. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*, 2012, Вип. 3, С. 91–100. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdn_ip_2012_3_15 (Дата звернення 15.10.2018)
24. *Україна через три роки після Революції гідності: стан суспільної свідомості*. Квітень, 2017: інформаційний бюлетень. К., 2017. 62 с. URL: <http://ispp.org.ua/1492682532.pdf> (Дата звернення 15.10.2018)
25. *Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи*. ред.: В. І. Луговий, В. М. Князев; Укр. акад. держ. упр. при Президенті України. К., 2001. 252 с.

References

1. *Save Prozorro Dnipro. Yak u Dnipri hromadskist vidstoiala prozori zakupivli [Save Prozorro Dnipro. As in the Dnipro, the public defended transparent purchases]*. URL: <https://euprostir.org.ua/stories/135068> (reference date 15.10.2018)
2. *Aksiia protestu proty «Glorya Jeans» u Kharkovi pererosla u sutychny [The protest action against «Glorya Jeans» in Kharkiv has grown into a clash]*. URL: <http://insidernews.info/akciya-protestu-proti-glorya-jeans-u-xarkovi-pererosla-u-usutichki/> (Accessed 15.10.2018)
3. Aleksander Dzh. *Paradoksy grazhdanskogo obshhestva [Paradoxes of civil society]*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89425/03-Aleksander.pdf?sequence=1> (Accessed 15.10.2018)
4. Badrak V. *Yak zupynyty informatsiinu ahresiiu Kremliu. Volonterski orhanizatsii ta hromadski obiednannia rozpochaly vlasni proekty protydii kraini-okupantu [How to stop the information aggression of the Kremlin. Volunteer organizations and public associations started their own projects against the invading country]*. *Den*, 2016, 30 lystop., № 218, S. 5
5. *Biudzheth uchasti v mistakh Ukrainy: rehionalnyi rozriz [Budget of participation in Ukrainian cities: regional section]*. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/42964/> (Accessed 15.10.2018)
6. *Bjudzheth uchastija v Dnepre: chto jeto takoe i zachem on nuzhen [Budget participation in the Dnipro: what is it and why it is needed]*. URL: <https://www.056.ua/news/2188440/budzet-ucastia-v-dnepre-cto-eto-takoe-i-zacem-on-nuzhen> (Accessed 15.10.2018)
7. *HO «Maidan Sicheslav-Dnipro» [NGO «Maidan Sichslav-Dnepr»]*. URL: <http://msdnipro.com/> (Accessed 15.10.2018)
8. *«Deputatskie den'gi» – 2018: kto, kuda i skol'ko? [«Deputy's money» – 2018: who, where and how much?]*. URL: <http://gromko.dp.ua/articles/deputatskie-dengi---2018-kto-kuda-i-skolko> (Accessed 15.10.2018)
9. Drozd M. D. *Metodolohiia doslidzhennia fenomenu politychnoho aktyvizmu [Methodology of Investigating the Phenomenon of Political Activism]*. URL: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/8281/173-179.pdf;jsessionid=E6D2A3D6C64EB04DAC68169B156C89B9?sequence=1> (Accessed 15.10.2018)

10. *Zakon Ukrainy «Pro volontersku diialnist» [Law of Ukraine «On Volunteer Activity»]*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (Accessed 15.10.2018)
11. *Kasting dlja radikalov. Pochemu shumit S14 i kuda deljsja «Pravyj sektor»? [Casting for radicals. Why the C14 rumbled and where was the «Right Sector»?]*. URL: <https://rian.com.ua/analytics/20180426/1034638237/kasting-adikaly-c14pravyi-sektor.html> (Accessed 15.10.2018)
12. Kolodii A. *Pereshkody na shliakhu instytutsializatsii hromadianskoho suspilstva v Ukraini [The obstacles to the institutionalization of civil society in Ukraine]*. URL: <http://political-studies.com/?p=161> (Accessed 15.10.2018)
13. Kojen D. L., Arato Je. *Grazhdanskoe obshchestvo i politicheskaja teorija. [Civil society and political theory]*. URL: http://www.studmed.ru/koen-dl-arato-e-grazhdanskoe-obshchestvo-i-politicheskaya-teoriya_76e6b7bc29c.html (Accessed 15.10.2018)
14. Melnyk N. V. *Vzaimodiia instytutiv hromadianskoho suspilstva z orhanamy derzhavnoi vlady [Interaction of institutes of civil society with state authorities]*. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/03_2015/15mnvodv.pdf (Accessed 15.10.2018)
15. *Mitynh zamovlialy? Abo yak prodaiutsia «hromadski aktyvisty» [Meeting ordered? Or how «public activists» are sold]*. URL: <http://www.automaidan.org.ua/11112016.html> (Accessed 15.10.2018)
16. Moshynskyi R. *Instytuty hromadianskoho suspilstva v Ukraini: sotsialno-pravova spriamovanist politychnykh protsesiv ta yikh vplyv na natsionalnu bezpeku [Institutions of civil society in Ukraine: socio-legal orientation of political processes and their influence on national security]*. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2013-2-25.pdf> (Accessed 15.10.2018)
17. *«Natsionalni druzhyny»: dopomoha pravookhorontsiam chy sylovyi «arhument» dlia politykiv? [«National Wives»: Assistance to law enforcement officers or forceful «argument» for politicians?]*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29008242.html> (Accessed 15.10.2018)
18. Opalko Yu. *Uchast hromadskykh obiednan u protydyi informatsiinii ahresii RF [Participation of public associations in counteracting information aggression of the Russian Federation]*. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AZ-Protid-ya--nformagres---166e3.pdf> (Accessed 15.10.2018)
19. Pankova O. V., Kasperovych O. Yu. Ishchenko O. V. *Rozvytok volonterskoi diialnosti v Ukraini yak proiav aktyvizatsii sotsialnykh resursiv hromadianskoho suspilstva: spetsyfika, problemy ta perspektyvy [Development of volunteer activity in Ukraine as a manifestation of activation of social resources of civil society: specificity, problems and perspectives]*. URL: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-2-2016/25-40.pdf> (Accessed 15.10.2018)
20. *Pro stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: analit. dopovid [About the state of development of civil society in Ukraine: analyst. report]*. [Yablonskyi V. M., Balakirieva O. M., Bondar T. V. ta in.]; za zah. red. O. A. Kornievs'koho. K.: NISD, 2017. 56 s. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AD_GromSuspilstvo_pp1-56_press-25fe8.pdf (Accessed 15.10.2018)
21. Rudovska S. I. *Hromadski rady novoho formatu: orhanizatsiino-pravovi zminy diialnosti [Public councils of a new format: organizational and legal changes of activity]*. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=894> (Accessed 15.10.2018)
22. Tryma K. A. *Transformatsiini chynnyky ukrainskoho hromadianskoho suspilstva [Transformational factors of the Ukrainian civil society]*. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Istorii. Politolohiia*, 2012, Vyp. 3, S. 91–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmd_uip_2012_3_15 (Accessed 15.10.2018)
23. *Sutycky u miskradi Kharkova [Clashes in the Kharkiv City Council]*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/sutichki-u-miskradi-harkova-zastupnika-mera-kinuli-v-smitnik-deputati-zabarikaduvaisya-v-zali-1174242.html> (Accessed 15.10.2018)
24. *Ukraina cherez try roky pislia Revoliutsii hidnosti: stan suspilnoi svidomosti. Kviten, 2017: informatsiinyi biuleten [Ukraine three years after the Revolution of dignity: the state of public consciousness. April 2017: Newsletter]*. K., 2017. 62 s. URL: <http://ispp.org.ua/1492682532.pdf> (Accessed 15.10.2018)
25. *Formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini: stan, problemy, perspektyvy [Formation of civil society in Ukraine: state, problems, perspectives]*. red.: V. I. Luhovyi, V.M. Kniaziev; Ukr. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. K., 2001. 252 s.

УДК 323.234:004.04

Received 04 July 2017

Received in revised form 11 August 2017

Accepted 18 September 2017

Константинівська А.К.

Національний університет

«Києво-Могилянська академія»

doi: 10.15421/341809

ЕЛЕКТРОННА ПЕТИЦІЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН

В останні роки, інформаційно-комунікаційні технології стали джерелом для демократичних інновацій та розвитку політичної системи різних країн світу. Електронні петиції є одним з найефективніших інструментів електронної демократії, адже інші електронні дискусійні платформи не дають таких швидких та надійних результатів. Петиції дозволяють привернути увагу влади до проблемних питань у суспільстві, виразити невдоволення щодо прийнятих нормативно-правових актів, адміністративних рішень виконавчої влади або її без діяння; сформулювати погляди, щодо результатів окремої державної політики. У статті розглянуто загальні характеристики електронних петицій, їх типологію; визначено вплив поданих електронних петицій на державну політику; умови й критерії успішного електронного клопотання та мотивації громадян користуватися інструментом електронної петиції.

Ключові слова: електронна демократія, електронні дискусійні платформи, інформаційна система, державна політика, громадська думка

Константиновская А.К., Электронная петиция как эффективный инструмент политического участия граждан

В последние годы, информационно-коммуникационные технологии стали источником для демократических инноваций и развития политической системы разных стран мира. Электронные петиции являются одним из самых эффективных инструментов электронной демократии, ведь другие электронные дискуссионные платформы не дают таких быстрых и надежных результатов. Петиции позволяют привлечь внимание властей к проблемным вопросам в обществе, выразить недовольство относительно принятых нормативно-правовых актов, административных решений исполнительной власти или ее без действия; сформулировать взгляды, по результатам отдельной государственной политики. В статье рассмотрены общие характеристики электронных петиций, их типологию; определено влияние поданных электронных петиций на государственную политику; условия и критерии успешного электронного ходатайства и мотивации граждан пользоваться инструментом электронной петиции.

Ключевые слова: электронная демократия, электронные дискуссионные платформы, информационная система, государственная политика, общественное мнение

Konstantynivska A.K., Electronic petition as an effective tool for political participation of citizens

In recent years, information and communication technologies have become a source for democratic innovations, for example, the submission of electronic petitions by citizens allows drawing the attention of the authorities to the problem issues in society. These tools of e-democracy allow us to improve defined forms of traditional democracy and to maintain a systematic dialogue between the authorities and society. Electronic petition is one of the most effective tools of e-democracy, because other electronic discussion platforms do not provide such fast and reliable results. Petitions allow us to express dissatisfaction with the law passed or proposed by parliament, administrative decisions of the executive power or absence of urgent actions; express views on the results of a

separate state policy. The uniqueness of petitions lies in the fact that the initiative takes place from the «bottom» of civil society to the «up» of authorities, government should only provide a platform for this. The additional benefits of using electronic petitions are the stimulation of increased interest in various state issues; publicity of their consideration, which creates a sense of solidarity in the community during the execution of a civil obligation. This tool extends the powers of citizens, further legitimizes actions of state authorities by explaining the impact of government policy on public life, maintaining close interaction between citizens and elected officials, and increasing responsibility and accountability of the government. The main purpose of the study is to analyze tool of electronic petitions, to determine its efficiency and applicability, investigate general factors influencing on motivation of signing petitions. Article deals with the general characteristics of electronic petitions, their typology; also the influence of submitted electronic petitions on the state policy is determined; defined the conditions and criteria for a successful electronic petition and motivation of citizens to use the electronic petition tool.

Keywords: e-democracy, electronic discussion platforms, information system, state policy, public opinion

Постановка проблеми. Дослідники визначають, що електронні петиції є найефективнішою та найпопулярнішою формою електронної участі [2]. Петиція - це індивідуальна або колективна скарга, щодо стану поточних подій у державі або реакція на державну політику. Електронні петиції надають більший ступінь взаємодії ніж традиційний механізм звернення, дозволяючи підписантам стежити за статусом петиції, отримувати повідомлення про перебіг, щодо подій та прогресу розгляду, брати участь у дискусіях стосовно розгляду петиції. Унікальність петицій полягає в тому, що ініціатива відбувається знизу-вгору, держава має лише забезпечити платформу для цього. Додатковими перевагами використання електронних петицій є стимуляція підвищеного інтересу до різної державної проблематики; публічність їх розгляду, що створює почуття солідарності у громаді під час виконання громадянського обов'язку. Інструмент розширює повноваження громадян, додатково легітимує дії державних органів влади через пояснення впливу урядової політики на громадське життя, підтримує тісну взаємодію між громадянами та обраними представниками влади, підвищує відповідальність та підзвітність уряду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями електронних петицій, їх типологією, загальними характеристиками, динамікою розгляду, впливом на державну політику, факторами, що призводять до успі-

ху електронних петицій займалися: С.Гейл, Т.Елліман, Т.Йассері, К.Йохансен, Р.Лінднер, П.Панагіотопулос, Дж.Шмідт. Проблеми «центру-периферії» у віртуальних спільнотах вивчали: Е.Андуїза, А.Галлего, Дж.Ніелсен, М.Цантіїоч [8,15]; причини та мотивації участі у підписанні електронних петицій досліджували: К.Ваккарі, Р.Лінднер [19,12]; вплив попереднього досвіду на підписання петицій розглядали у своїх дослідженнях: Й.Аргуелло, Б.Батлер А.Йеов, С.Фарай, [9,21].

Мета статті. Метою статті є проаналізувати інструмент електронних петицій, визначити його ефективність та можливості застосування, дослідити фактори, що впливають на мотивацію підписання петицій.

Виклад основного матеріалу. Інструменти електронної демократії дозволяють удосконалити форми традиційної демократії та підтримувати систематичний діалог між державною владою та громадянським суспільством. Звичайне звернення громадян, за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, дозволяє суттєво підвищити ефективність взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади. Питання електронних петицій в Європейському Союзі регулюється відповідним міжнародним законодавством, зокрема Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи від 18 лютого 2009 р. [17]. Відповідно до правового акту,

електронна петиція – це індивідуальне або колективне звернення громадян, що подається в органи державної влади в електронній формі. Також, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи визначають основними функціями петицій: залучення громадян до процесу прийняття державних рішень, встановлення комунікації між владою та суспільством, здійснення контролю держави з боку громадянського суспільства. На сьогодні, використання електронних петицій широко поширене у всьому світі, зокрема в США, Великобританії, Австралії, Німеччині, Австрії, Нідерландах, Франції, Іспанії, Норвегії, Швеції, Естонії, Угорщині та Україні [1,7]. В залежності від країни, можна виділити наступні критерії типології електронних петицій:

- суб'єкт ініціативи (фізична/юридична особа, колективне звернення);
- наявність обмежень для ініціатора петиції (вік, громадянство);
- методи ідентифікації (електронна пошта, інтернет-банкінг, ID-картка, номер телефону);
- адресати петиції (Президент, Парламент, Уряд, органи місцевої влади);
- суб'єкти розгляду (органи державної влади, спеціальні служби та комітети);
- строки збору підписів;
- необхідна кількість підписів для розгляду петиції;
- інструменти збору підписів (сайти органів державної влади, незалежні електронні платформи, сайти громадських організацій, спеціально створений державний сайт).

Електронні петиції – це доступний та прозорий інструмент, що дозволяє громадськості ініціювати проблемні питання, відкриває можливості залучити широке коло громадян до вирішення проблеми та передбачає оперативний розгляд питання[7]. Електронні петиції є результатом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, в тому числі, в системі горизонтального державного управління та вертикальної взаємодії державної влади з громадянами. Електронна петиція завжди має публічний характер, тобто текст клопотання має бути опублікований

у повному обсязі на сайті збору підписів. У цьому випадку, інформаційно-комунікаційні технології, під час використання інструменту електронної петиції, дозволяють розпочати відкритий діалог з владою за спрощеною процедурою, економлячи ресурси, в першу чергу часові. Електронні петиції дозволяють владі визначити пріоритетні проблеми, що турбують громадянське суспільство, також новий інструмент дозволяє проводити консультації з широким колом груп інтересів, а головне надавати зворотній зв'язок громадянам щодо ключових питань політики [13, 16].

Окремою темою необхідно розглянути методологію застосування інформаційних технологій під час процесу подачі петицій. Процедура має бути доступною зручною та ефективною. Електронні петиції сприяють залученню груп громадян які є малоактивними в громадському житті, але успішний попередній досвід може заохотити громадян. До таких груп найчастіше відносять молодь, людей з інвалідністю, меншин, що активно не залучені в політичний процес. Зазвичай на сайті розміщена інформація про вимоги до змістовної частини петиції та до формальних вимог подачі та реєстрації.

На електронних платформах (онлайн-порталах) подачі електронних петицій можна виділити «користувачів-лідерів» або «користувачів-ініціаторів» з активною політичною позицією, що беруть участь у великій кількості ініціатив або самі продукують ідеї та пропозиції, при цьому, об'єднуючи навколо себе віртуальну спільноту, заохочують до активних дій інших учасників, зокрема у підписанні петицій. Зазвичай, саме від «користувачів-лідерів» залежить життєздатність віртуальних спільнот, а як наслідок електронних платформ (онлайн-порталів). Саме такі учасники, суттєво впливають на думку громади й саме з ними ведуть переговори представники влади, залучаючи до обговорення та розгляду ініційованих питань. Якщо «користувачі-лідери» утворюють центр віртуальної спільноти, то інші учасники електронної платформи є її периферією. Користувачів периферії можна схарактеризувати, як малоактивних,

але вони готові підтримати ініціативу, яка їх цікавить [15]. Такий нерівномірний розподіл не є унікальним випадком для використання інструменту подачі електронних петицій, загальна громадська участь також розподілена нерівномірно на активістів та пасивних користувачів [8].

Аналізуючи портрет середньостатистичного підписанта електронних петицій та їх мотивацію брати участь, ряд вчених визначили, що зазвичай це чоловіки середнього віку [18, 12]. Інші дослідження показують, що й старше покоління з високим соціальним статусом є доволі активним, оскільки відчуває свою впливовість на політичне життя. Дослідники вивчали причини такого розподілу, що люди з більшим соціальним та матеріальним статусом більш схильні до громадської активності, причиною цього є внутрішнє відчуття більшого впливу на політичне життя, тих хто знаходиться на верхніх щаблях соціально-економічних сходів [19]. Раніше це пояснювалося тим, що багаті люди мають вищий рівень освіти, тому краще розбираються у державних справах, володіють необхідними навичками та компетенціями, мають кращий доступ до інформації та що важливо знаходяться в подібному середовищі, яке готове їх підтримати. Зараз поширеною є тенденція, що пенсіонери та безробітні підписують більше петицій, оскільки одним з найважливіших ресурсів, що впливають на політичну активність є наявність вільного часу [14].

Також суттєво впливає попередній досвід підписання петицій, позитивний суттєво збільшує ймовірність підписати клопотання знову, негативний, навпаки посилює розчарування у новому інструменті взаємодії. Ряд дослідників аналізували динаміку участі громадян у підписанні петицій, так, А.Йеов, С.Фарай та С.Джонсон визначили, що нові користувачі електронних порталів починають з простих переглядів попередньо підписаних петицій та історій успіху [21], а далі з розширенням своїх компетенцій, рухаються до складніших завдань, як підписання петицій, їх адвокація та ініціатива власних звернень. Важливо, щоб такий рух був підкріплений позитивним досвідом на кожному з етапів. Й.Аргуелло та Б.

Батлер довели, що відповіді на петиції, збільшують ймовірність повторних публікацій нових звернень, а вже наявна суттєва кількість підписів під петицією суттєво збільшує вірогідність підписання іншими користувачами [20, 9]. С.Бермудез, Дж.Брігт, Ж.Пілет, досліджували умови для участі у підписанні петиції та граничну кількість людей яка сприяє долученню нових учасників. Взірцевим прикладом стало дослідження бельгійського сайту петицій lapetition.be. за період з 2006 по 2015 роки. Проаналізувавши понад 15 000 електронних петицій та 4 мільйони підписів під ними було виявлено, що 73 відсотки користувачів підписали лише одну петицію, протилежно 0,1% користувачів підписали понад 100 петицій. Загальним висновком роботи стало те, що чим більше підписів під петицією, тим ймовірнішим є її успіх, адже широка підтримка полегшує процес адвокації [10].

Цікавим прикладом електронної подачі петицій є Німеччина, де усі охочі (громадяни, іноземці, юридичні особи) можуть подати клопотання до Бундестагу в електронній формі. Передові технології дозволили запустити на сайті Парламенту просту та потужну онлайн-платформу ePetitionen для подачі електронних заяв. Механізм подачі є таким, що спочатку автор-ініціатор (після попередньої реєстрації) має зареєструвати текст петиції, далі звичайні користувачі можуть підписати петицію вказавши своє прізвище, ім'я та адресу електронної пошти. Після збору необхідної кількості підписів (50 тисяч підписів), спеціальний комітет з питань роботи над петиціями направляє петицію до профільного органу (зазвичай це міністерство), який і займається розглядом клопотання. Якщо звернення було надіслане не за адресою, німецький Парламент надсилає петицію до профільного органу, повідомивши про це заявника. На основі відповіді від профільного міністерства Комітет формує свої висновки та рекомендації. Часто, після розгляду петиції, Бундестаг може коригувати та змінювати законодавство, або просто розглянути питання на пленарному засіданні. Бундестаг зобов'язаний провести громадські слухання в Парла-

менті, якщо петиція набрала понад 50 тисяч підписів[12,18].

Досліджуючи міжнародний досвід, визначено, що в різних країнах різняться вимоги щодо строків, кількості та порядку збору підписів, його модерації, суб'єктів розгляду, змісту та наслідків прийнятих рішень, однак, загальний механізм є відносно однаковим. Важливим питанням є різниця між подачею петицій до парламенту та уряду, адже петиції можуть коригувати порядок денний та змінювати державні політики. Наприклад, у Канаді, Австралії та Великій Британії основна відповідальність за розгляд та вирішення петицій покладають на уряд, а в Іспанії, Угорщині та Німеччині на парламент [7].

Звертаючись до вітчизняного досвіду, то питання подання електронних петицій до органів державної влади та місцевого самоврядування регулюються Законом України від 2 жовтня 1996 року «Про звернення громадян» (зі змінами 2015 року) [3] та Указом Президента України від 28 серпня 2015 року №523/2015 «Про порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президенту України» [6]. В українському законодавстві передбачена подача електронних петицій, як групова форма звернення громадян до органів державної влади з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, через офіційний веб-сайт органу [3]. Основними функціями електронних петицій є сприяння участі громадян в державних справах, покращення взаємодії й комунікації між органами державної влади та громадянським суспільством. Однак, не дивлячись на те, що електронні петиції законодавчо закріплені, як найбільш зручний та інтерактивний інструмент для взаємодії громадян з органами влади на державному та місцевому рівнях [7], не всі дослідники поділяють такий оптимізм. Наприклад, С. Закірова та А. Крижановська [2, 4] відзначають, що не дивлячись на позитивні зміни, в Законі України «Про звернення громадян» детально не прописані механізми розгляду петицій органами державної влади та його можливі наслідки, також нормативно-правовий акт не визначає інструменти та ресурси вирішення проблем,

що будуть підняті у петиції. Тут, варто відзначити, що петиції носять виключно консультативний характер і не зобов'язують органи державною влади до імперативних дій.

Повертаючись до українського законодавства, електронна петиція може бути направлена для розгляду до Президента України, Уряду, Верховної Ради України, інших органів державної влади та місцевого самоврядування. В петиції можуть бути розкриті реалістичні та суспільно значущі зауваження, скарги та пропозиції громадян до влади [2], однак заборонено закликати до повалення конституційного ладу, ставити під сумнів територіальну цілісність України; займатися пропагандою війни, насильства, розпалювання міжетнічної, релігійної та іншої ворожнечі, закликати до вчинення терористичних актів, порушення прав і свобод людини, принижувати честь і гідність громадян.

Аналізуючи інтерфейс української веб-платформи електронних петицій, а саме сайти Верховної Ради та Адміністрації Президента, то він є достатньо простим та доступним, що дозволяє громадянам оперативно висловити питання які їх хвилюють. Створення Інтернет-платформи електронних петицій стало потужним сигналом від влади, що вона готова дослухатися до проблем громадян. Для розгляду петиції в Центральних органах державної влади (в місцевих органах межа встановлюється місцевою владою), вона має набрати на спеціальних порталах цих органів, протягом 2 місяців 25 тисяч підписів [1]. Відповідно до вітчизняного законодавства [6] в петиції має бути викладено суть клопотання, ПІБ автора, адреса електронної пошти (в залежності від органу влади, портал може запитувати інші дані, наприклад поштову адресу). Далі петиція проходить премодерацію, реєструється в електронній системі; після чого починається збір підписів. Для підтримки (підпису) петиції, необхідно пройти реєстрацію та надати свої персональні дані (ПІБ, електронна пошта). Що стосується петицій до Верховної Ради, то після збору визначеної вище кількості підписів профільний комітет може ініціювати парламентські

слухання, із запрошенням автора петиції та зацікавлених сторін; розробити необхідний законопроект спрямований на вирішення піднятих проблем або направити петицію до органу виконавчої влади, який зможе вирішити проблему відповідно до своїх компетенцій. За таких умов, час розгляду петиції продовжуються на відповідний термін проведення заходів з інформуванням про це автора. [2]

Важливо, що усі громадяни можуть слідкувати за процесом розгляду петиції, який відбувається протягом двох тижнів після завершення збору підписів, на відповідних офіційних сайтах органів державної та місцевої влади. Офіційна відповідь надається через три робочі дні після закінчення розгляду петиції, з можливою затримкою через проведення спеціальних заходів (парламентських слухань, досліджень, експертиз та консультацій), про що має бути повідомлений автор петиції. До питання розгляду петиції можуть залучатися усі профільні державні та місцеві органи влади, представники громадських організацій та експертного середовища.

Процес подачі петицій до Президента України має деякі особливості та регулюється Указом Президента України від 28 серпня 2015 року №523/2015 «Про порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президенту України» [6]. Реєстрація електронних петицій на ім'я Президента України вимагає заповнення спеціальної форми на офіційному сайті Президента. Після попередньої перевірки, на реальність запиту та відсутність закликів до порушення законодавства, протягом двох робочих днів петицію публікують, після цього починається збір підписів. Якщо петиція не відповідає встановленим вимогам, звернення відхиляється про що повідомляється ініціатору. Президент України може вирішувати питання виключно в межах своїх повноважень, тому всі звернення, які не відповідають адресату, перенаправляються до відповідного профільного органу влади. До процесу розгляду петиції передбачено залучення експертів, представників органів державної влади та громадянського суспільства.

На усіх дискусійних майданчиках розгляду петиції може бути присутній її автор.

В офіційній відповіді на петиції зазвичай розкривається суть проблеми, пропозиція альтернатив для її вирішення та рекомендація вибору оптимального варіанту. На основі петиції можуть бути прийняті відповідні рішення Президента, кабінету Міністрів та Верховної Ради України. Результати розгляду петиції мають бути оголошені на офіційному веб-сайті, можлива публікація в засобах масової інформації органу державної влади.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи, інструменти електронних петицій є важливою платформою електронної участі громадян у державних справах. Електронні петиції виступають як перші сигнали громадської думки, допомагають інформувати про проблеми які хвилюють громаду, щодо невдоволення поточним станом речей. Для підвищення довіри громадян до нового інструменту, формат його роботи має бути абсолютно прозорим та публічним. Ефективна онлайн-модель для подачі електронних петицій вимагає того аби користувачі могли перевірити статус петиції, кількість підписів та офіційну відповідь органу державної влади. Процес розгляду має бути максимально публічним із залученням представників громадянського суспільства та експертного середовища. Щоб уникнути розчарування в інструменті електронних петицій відповідь має бути компетентною, містити у собі пропозицію шляхів вирішення проблеми з вказаними строками [5].

Широке використання електронних петицій дозволяє налагодити діалог між органами державної влади та громадянами, уможливити оперативне реагування держави та органів місцевого самоврядування на суспільні виклики та ініціативи. Як наслідок використання електронних інструментів комунікації дозволяє посилити демократичні процеси й навіть активізувати традиційні адміністративні інструменти, за допомогою яких громадяни можуть взаємодіяти з органами державної влади.

Бібліографічні посилання

1. Дерев'янка, С. Електронні петиції до органів влади України як інструмент електронної демократії. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*, №10, 2016, С. 43-53.
2. Закірова С. Ефективність системи електронних петицій в Україні: аналіз і застереження першого досвіду. *Громадська думка про право творення: інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів*. №1 (140). 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2016/1.pdf>
3. Закон України від 2.10.1996 р. № 393/96-ВР «Про звернення громадян» (зі змінами). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>
4. Крижановська, А. С. Питання впровадження інституту електронних петицій в діяльності Президента України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, №30, 2015, 107-116.
5. Мезенцев, А. (2016). Підходи до електронних петицій: зарубіжний та національний досвід. *Актуальні проблеми державного управління*, №3, 2016, 83-87.
6. Про порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президенту України : Указ Президента України від 28.08.2015 № 523/2015. *Офіц. вісн. України*. 2015. № 70. С. 2301.
7. Собків, Я. М. Електронна петиція як одне з інформаційних прав людини і громадянина. *Право і суспільство*, №6, 2015, 61-66.
8. Anduiza, E., Gallego, A., & Cantijoch, M. (2010). Online political participation in Spain: the impact of traditional and Internet resources. *Journal of Information Technology & Politics*, Vol. 7, №4, 356-368.
9. Arguello, J., Butler, B. S., Joyce, E., Kraut, R., Ling, K. S., Rosé, C., & Wang, X. *Talk to me: foundations for successful individual-group interactions in online communities. In Proceedings of the SIGCHI conference on Human Factors in computing systems*. 2006, pp. 959-968.
10. Bermudez, S., Bright, J., Pilet, J. B., & Soubiran, T. *Power Users in Online Democracy: their origins and impact*, 2016.
11. Böhle, K. & U. Riehm. 'E-petition systems and political participation: About institutional challenges and democratic opportunities', *First Monday*, 2013, Vol. 18, №7.
12. Lindner, R. & U. Riehm. 'Broadening Participation Through E-petitions? An Empirical Study of Petitions to the German Parliament,' *Policy & Internet*, 2011, 3(1).
13. Macintosh, A., Malina, A., & Farrell, S. (2002). Digital democracy through electronic petitioning. In *Advances in digital government*, Springer, Boston, MA. 2002. 137-148
14. Margetts, H. Z., John, P., Hale, S. A., & Reissfelder, S. Leadership without leaders? Starters and followers in online collective action. *Political Studies*, 2015, Vol. 63, №2, 278-299.
15. Nielsen, J. *The 90-9-1 rule for participation inequality in social media and online communities*. 2006, 2016.
16. Panagiotopoulos, P., & Elliman, T. *Online engagement from the grassroots: Reflecting on over a decade of ePetitioning experience in Europe and the UK. In Empowering Open and Collaborative Governance*. Springer, Berlin, Heidelberg, 2012, 79-94.
17. Recommendation CM/Rec (2009) 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy): Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/6647-0-ID8289-Recommendation%20on%20electronic%20democracy.pdf
18. Schmidt, J. & K. Johnsen. *On the Use of the E-Petition Platform of the German Bundestag, Discussion Paper No. 2014-03*, 2014, Berlin, HIIG Discussion Paper Series.
19. Vaccari, C. *Digital Politics in Western Democracies: A Comparative Study*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2013.
20. Yasseri, T., S. A. Hale & H. Z. Margetts. *Modelling the rise in internet-based petitions*, University of Oxford, Oxford Internet Institute, 2013.
21. Yeow, A., Johnson, S., & Faraj, S. Lurking: legitimate or illegitimate peripheral participation? *ICIS 2006 Proceedings*, 62.

УДК 327

Received 04 August 2017

Received in revised form 11 September 2017

Accepted 18 October 2017

Mykytchuk N., Hanko V.

Oles Honchar Dnipro National University

doi: 10.15421/341810

ENERGY FACTOR IN CHINA-TURKMENISTAN RELATIONS

The article is devoted to an assessment of the place and role of the energy factor in China-Turkmenistan relations, identification of the main areas, results and prospects of bilateral energy cooperation.

Keywords: the energy factor, China-Turkmenistan relations, the PRC's foreign strategy resource potential of Turkmenistan energy cooperation.

Микитчук Н., Ганько В., Енергетичний фактор у відносинах Китаю і Туркменістану

Стаття присвячена комплексному аналізу ролі та місця енергетичного фактору у відносинах Китаю та Туркменістану, визначенню основних напрямків, досягнень та перспектив двосторонньої енергетичної співпраці.

Ключові слова: енергетичний фактор, відносини між Китаєм та Туркменістаном, зовнішня стратегія КНР, ресурсний потенціал Туркменістану, енергетичне співробітництво.

Микитчук Н., Ганько В., Энергетический фактор в отношениях Китая и Туркменистана

Статья посвящена комплексному анализу роли и места энергетического фактора в отношениях Китая и Туркменистана, определению основных направлений, достижений и перспектив двустороннего энергетического сотрудничества.

Ключевые слова: энергетический фактор, китайско-туркменские отношения, внешняя стратегия КНР, ресурсный потенциал Туркменистана, энергетическое сотрудничество.

Problem statement. At present, the People's Republic of China in the Central Asian vector of foreign policy is interested in finding sources of energy resources. This is due to China's growing economic growth rate. Turkmenistan, with 17.4% of the world's natural gas reserves, is the most suitable partner for China [1]. The relevance of the topic lies in the fact that energy resources are one of the most important factors in international relations. They also play a strategic role in implementing the state policy of any country. Therefore, interest in the problems of energy security is increasing all over the world. The study of energy policy in bilateral relations between China and Turkmenistan is important not only for determining China's energy security, but also serves as a basis for predicting China's global role in the 21st century. Consideration of China's energy cooperation with other countries also has an obvious significance for the completeness of

the concept of the content of the current stage of ensuring global energy security.

The goal of the research is an assessment of the place and role of the energy factor in China-Turkmenistan relations, identification of the main areas of bilateral energy cooperation, and research on methods for its implementation.

Review of used sources and literature. The topic of bilateral relations between the People's Republic of China and Turkmenistan in the field of energy is sufficiently investigated. In particular, such scholars as A. Stokov, V. Paramonov give a clear description of the main tendencies of their main tendencies. It is also worth noting the works of O. Stolpovsky and the articles of I. Ipolitov, which give a logical structured idea of the development of China-Turkmen relations. Many electronic sources were used during the writing process, including the official CNPC site, the Nebit-gaz electronic newspaper of

Turkmenistan's oil and gas complex, the official website of the President of Turkmenistan etc.

In international relations, the energy factor plays a key role, therefore, in the context of growing energy interdependence, states seek to ensure energy security at the regional and global levels. In recent years, China has played an important role in ensuring global energy security. On the one hand, China's growing energy demand has aggravated international energy competition. On the other hand, the growing role of China in the global energy industry contributes to international energy cooperation. China's energy security is closely linked to the possibility of global energy security.

In the middle 1990s, China displayed the first flickers of interest in the Central Asian fuel and energy complex, which has been steadily growing since that time along with Beijing's interest in other spheres of the region's economy. In the latter half of the last decade of the 20th century, the project activities of China and Chinese companies in the Central Asian energy segment were concentrated in Kazakhstan's oil and gas sector. In the early 21st century, however, this interest began gradually spreading to the rest of the region to become diversified by the industry's branches. Today, China is showing a lot of interest in the oil and gas of Kazakhstan and Turkmenistan and in the nuclear power production of the former [2]. China is paying enough attention to the fuel and energy complexes of the rest of the region to promote its economic and political interests in each of the states and the region as a whole [3].

Early in the 21st century, Central Asia's importance as one of China's foreign economic factors was boosted by the changed economic, energy, and geopolitical factors. In the wake of 9/11, the region, which had so far remained in the backwater of world development, found itself in the center of hectic political activities. Beijing augmented its economic presence in Central Asia: it intensified its project and investment involvement, even though this was still limited to the region's mineral and fuel riches. Chinese producers expanded their presence in the Central Asian markets; larger loans started flowing into the Central Asian economies. This meant that

Beijing identified the economy as a linchpin of its Central Asian strategy. The Central Asian countries, in turn, learned to look at China not as an important trading partner, but as a strategic investor/creditor for their economies.

1.1 China's rapidly growing economic presence in the region and its bilateral and multilateral economic relations (including in the fuel and energy complex) with the local states are still far from the ideal and from historically justified cooperation patterns; they hardly fit China's long-term interests or those of the Central Asian countries and Russia.

Domestic policy. China's general strategy is geared toward boosting the efficiency of the planned and centralized state administration and management of its ramified and dynamically developing economy, while liberalizing economic activities at home. This means that the Chinese fuel and energy complex is intended to ensure consistent development of all the economic segments, social and economic stability, and stronger military and political might. China's energy policy was and is concentrated on the following: 1) stage-by-stage development of the domestic raw material base of the national fuel and energy complex; 2) its accelerated technological modernization; 3) diversification of national power production by using all types of energy sources [4].

Foreign policy. China's external energy policy boils down to two main areas: attracting foreign investment for the development of the domestic energy industry and the active participation of national capital in the exploration and development of oil fields abroad [5]. The first way involves establishing partnerships with the largest energy TNCs that have significant capital, modern technologies and rich field work experience. The second way leads to aggravation of competition with the largest energy TNCs, which currently occupy the best segments of the international energy market.

China is seeking a place among the key players on the global economic and political scene. Applied to the energy sphere, the above means that Beijing should protect its economic interests and its influence in the global and regional

energy markets by acquiring firm positions in long-term contacts with fuel-rich countries (the Central Asian countries included) to guarantee a consistent inflow of raw materials into its fuel and energy complex. Today, its interests are concentrated on hydrocarbons; tomorrow they will spread to uranium. This is not an end in itself, but rather the country's readiness to cooperate with other countries, particularly its neighbors, in order to guarantee China's strategic interests in the economic, security, and political spheres.

The fact that this strategy underestimates the fundamental importance of the Eurasian heartland and the potential of strategic partnership with the Russian Federation and Central Asia can be described as one of the main faults of China's strategic course. This, however, is largely predetermined by Russia's and Central Asia's policy in the energy sphere, which is still limited to the interests of national companies and geared toward larger fuel exports [6]. This explains why China regards Russia and the Central Asian countries as unreliable and temporary allies rather than strategic partners; in the energy sphere, their role is limited to fuel and raw material supplies. The interests of Russia and the Central Asian countries (including in the energy sphere) are threatened by the factors described above rather than by Chinese policy per se. Energy and raw-material-related rivalry between China and Russia and the Central Asian countries cannot be totally excluded.

Turkmenistan is by right one of the largest energy superpowers. The reserves of natural gas here are over 20 trillion m³, oil - about 20 billion tons [7]. In 2017, Turkmenistan confirmed its status in the world arena by a significant event in its scale - the chairmanship of the Energy Charter Conference [8]. This honorary status was unanimously awarded to Turkmenistan in November last year as one of the most carbon-rich states in the world. The event will set the direction in the development of the Charter and will be the main discussion platform on aspects of international cooperation in the energy sector. In the role of chairman, Turkmenistan will rely on its rich experience in working with the Charter. In particular, in December 2014 the

Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan and the Charter Secretariat successfully held an international forum «Reliable and stable transit of energy carriers», the main agenda of which was discussion of the possibilities of energy trade in the region and its role in diversifying sources and supply routes [9].

The reserves of Turkmenistan's hydrocarbon resources greatly exceed domestic demand. That is why the development of export of resources and access to international markets are at the core of the country's economic strategy. The national oil and gas development program is aimed at increasing the annual production of natural gas to 250 billion cubic meters, of which 180 billion will be available for export. Foreign investments and participation of international oil companies will play a leading role in the exploration of offshore fields in the Turkmen sector of the Caspian Sea. Currently, foreign companies account for about 56% of oil production and 28% of gas [10]. At the same time, Japanese companies will actively invest in equipment for processing fuel and petrochemical products [11]. Natural gas ranks first place in terms of Turkmenistan's export potential. East is the route of the former Silk Road, which provides growing demand from the Chinese industry. Already today, the capacity of the pipeline through Uzbekistan and Kazakhstan to China is 55 billion m³ per year [12]. The opening of the fourth line will increase the carrying capacity to 85 bcm per year. 2 other threads, with a total capacity of 20 billion cubic meters, are associated with industrial and human settlements in Iran [13].

The country's export potential is rapidly gaining momentum. The length of the Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India gas pipeline (TAPI) under construction will be approximately 1,800 km. The throughput capacity will be about 33 billion cubic meters of gas per year. The project is an important element not only in the economic development of Turkmenistan, but also in the countries along the pipeline route, providing them with reliable and abundant supplies of the cleanest and most efficient fuel. TAPI can be seen as a long-term investment. The cost of the project is \$ 10 billion. Turkmenistan will cover 85% of

the cost of the pipeline, 15% of the costs will be divided equally between Afghanistan, Pakistan and India. An important role in financing will be played by loans in the amount of \$ 1 billion from the Asian Development Bank and \$ 500 million from the Islamic Development Bank. In addition, a number of international companies, including Siemens, will also provide credit support to the project [14].

In addition to the opportunities for raw materials exports, Turkmenistan uses natural gas to generate additional environmentally friendly electricity and heat that can provide not only the domestic needs of the country, but also neighboring countries. Over the past decade, the country has doubled its electricity production to 23 billion kW/h. This was the first stage in the implementation of a comprehensive plan for the modernization of the country's electric power potential, the total volume of allocated investments of which amounts to \$ 5 billion.

Moreover, by 2020, 14 gas turbine power plants of the combined cycle will be put into operation. This will increase the production of electricity to 27.4 billion kW / h per year, and the volume of exports will increase to 6 billion kW / h. By 2030, the volume of electricity produced will grow to 35.5 billion. The current export destinations are Iran and Afghanistan, but there is potential for reaching not only neighboring countries, but also to Pakistan, Turkey and Armenia. And, finally, the rich oil deposits of Turkmenistan. Oil and oil products occupy the second and third place in the country's export table. Only for the period from 2012 to 2014, 18 million tons of oil and 16 million tons of oil products were exported [15].

In these latter days, Turkmenistan is determined to develop technologies for obtaining energy from renewable sources. At the recent exhibition EXPO-2017 President Gurbanguly Berdimuhamedov said that the country is implementing projects on sustainable development of the environment, modernizing the basic sectors of the economy with the use of advanced technologies in the context of environmental safety standards. Thematic core of the exposition was scientific developments, innovative projects implemented and implemented in the field of energy [16].

In order to study the potential of renewable energy sources, improve scientific and technical research, and widely introduce appropriate scientific developments and innovations into the production, in 2014 the Gyun Institute (the Sun) and the Physico-Mathematical Institute of the Academy of Sciences of Turkmenistan were merged and based on them The Institute of Solar Energy of the Academy of Sciences of Turkmenistan was established. Taking into account the current situation, one of the most urgent aspects is the training of engineers with knowledge and skills in the design, design and operation of devices operating on the basis of RES. In this regard, many universities in the CIS countries began to train specialists in this field. As for Turkmenistan, from 2014-2015 academic year on the basis of the State Energy Institute of Turkmenistan engineers are trained in RES - specialty «non-traditional and renewable energy sources».

Within the framework of cooperation with the OSCE Center in Ashgabat from 2017, the project «Support of the Scientific Center on the basis of the State Energy Institute of Turkmenistan in the city of Mary» was launched. Its main task is to assist in matters related to the development of scientific cooperation, primarily with a view to conducting relevant research in the field of renewable energy sources [17].

Economic relations between Turkmenistan and China are characterized by the absolute dominance of cooperation in the sphere of the extraction and sale of energy resources. Before the advent of this direction, the economic interaction between the two countries was insignificant. In the 1990's. - the first half of the first decade of the 21st century. Sino-Turkmen trade accounted for no more than 2% of China's total trade with the countries of the Central Asian region (total within \$ 110 million) [18].

The transition of Sino-Turkmen economic cooperation to a fundamentally new level emerged during President Niyazov's visit to Beijing in April 2006. At that time, a number of treaties were signed, including the General Agreement on Cooperation of the Chinese National Oil and Gas Corporation (CNPC) with the Ministry

of Oil and Gas Industry of Turkmenistan. According to this agreement, the parties agreed on the construction of the Turkmenistan-China gas pipeline, purchases of Turkmen gas by China in the amount of up to 30 billion cubic meters per year for 30 years and joint development of deposits on the right bank of the Amu Darya [19].

The construction of the Trans-Asian gas pipeline (Central Asia-China) on the route Turkmenistan-Uzbekistan-Kazakhstan-China began in August 2007 on the basis of bilateral agreements between China and these states. It was conducted with funds allocated in the form of loans from the State Development Bank of China and direct investments by CNPC [20].

On June 24, 2009, a delegation of high-ranking officials from China headed by Deputy Premier Li Keqiang visited Ashgabat. Following the meeting with Berdymukhamedov, the parties signed a package of documents on cooperation in the fuel and energy sector, including the purchase and sale of natural gas. According to the concluded agreements, Turkmenistan undertook to supply gas to China in 2009 to 30 billion cubic meters a year after the commissioning of the first stage of the Trans-Asian Gas Pipeline. An agreement was also signed on the extradition of Turkmenistan by the Development Bank of China to a loan of \$ 4 billion. on the development of gas deposits of the South Iolotan Group (Galkynysh) [21].

During his visit to China in November 2011, G. Berdymukhamedov signed an agreement according to which the volume of Turkmen gas supplies to China will be additionally increased by 25 billion cubic meters per year - up to 65 billion. According to the Turkmen authorities, this level of gas supply in China will come out by 2021 [22]. In September 2013, during the visit of the Chairman of the People's Republic of China Xi Jinping to Turkmenistan between the Turkmenengaz Concern and the State Development Bank of China, cooperation agreements were signed on a new stage in the development of Galkynysh. Among them was an agreement on the construction by CNPC of a new gas processing complex with a capacity of 30 billion cubic meters per year (that is, in the amount of up to 60 billion per year), and also about the Sino-

Turkmen cooperation in financing the second stage [23].

Over the past five years, China has been Turkmenistan's largest trading partner. According to data for 2016, about 40 enterprises with participation of Chinese capital work in Turkmenistan, about 70 investment projects were registered for a total of more than 4 billion US dollars and 2.3 billion yuan [24].

Companies from China are represented in the oil and gas and telecommunications spheres, transport, agriculture, textile, chemical and food industries, healthcare and construction. Companies in China have implemented a number of major projects in the gas sector. In particular, CNPC, the largest Chinese oil and gas company, has a number of large projects with the state concern Turkmenengaz. Since 2008, according to the project on exploration and development of gas on the right bank of the Amudary River, the two largest Central Asian-China (Turkmenistan-Uzbekistan-Kazakhstan-China) gas pipelines from zone A and B operate in the Bagtyyarlyk contract area since 2007 and 2014, respectively. After the introduction of the second gas processing plant, the total production capacity of the two plants reached 150 billion a year. [25]. In May 2014, the commissioning of the third thread C with a diameter of 1219 mm and a capacity of 25 billion cubic meters per year began. Thus, three lines are able to supply up to 55 billion cubic meters of gas per year to China [26].

In 2015, with regard to the foothill zone to the east of the right bank of the Amu Darya River, priority prior reconnaissance has developed. As a result of a pilot exploration well in two layers, gas inflows of more than 1 million m³ were obtained in the formation; in the Gokmiyar formation, successful exploration wells in Upper Jurassic limestones and Middle and Lower Jurassic sandstones were successfully completed; in the formation, the appraisal well subsequently confirmed the size of the gas reservoir reserves, having formed two gas zones with a stock size of 100 billion m³ of Khodjagurluk-Gyokmiyar in the south and in the north.

On September 14, the Bota-Tangygyy-Uzyngui gas fields were launched in the framework of the

Amudarya River project in Turkmenistan. Their combined capacity is 1 billion m³ per year. In addition, key projects such as the reconstruction and expansion of production capacity of 8 billion m³/year at the A block of the Amudarya River have been launched, the projects of the gas gathering and transport system at the fields of Girsan, Bota-Tangygy-Uzyngui, Ojarly-Sandykly in Block B [27]. In 2014, the Corporation, as a general contractor, commissioned a turn-key project to build production capacity of 10 billion cubic meters of commercial gas a year at the Galkynysh gas field in Turkmenistan.

In addition to gas production, the corporation provides engineering and technical services in oil fields, including well drilling, well logging, construction of ground facilities for oil and gas fields, etc. SINOPEC also operates in the same field. It is engaged in the repair and maintenance of wells in the gas and oil fields Shatlyk, Dovletabad, Goturdepe, etc. Along the way, Chinese experts collect information on the geological conditions and hydrocarbon resources of Turkmenistan [28].

In 2012, projects for the collection and transport system at the Metejan gas field and the construction of the gas processing plant Galkynysh and its component facility were successfully implemented. In September 2013, the corporation with Turkmengaz Concern signed a general contract agreement for the construction of a turn-key project to build a commercial gas production capacity of 30 billion cubic meters / year. on the Galkynysh gas field, the construction and launch of which are planned for 2018. In 2014, the Corporation, as a general contractor, commissioned a turn-key project to build production capacity of 10 billion cubic meters of commercial gas a year at the Galkynysh gas field in Turkmenistan.

In the next three months, work will begin in Afghanistan on the implementation of the Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) gas pipeline. The other day CNPC declared China's readiness to support the construction of the TAPI gas pipeline at the conference «Oil and Gas of Turkmenistan-2017»: «CNPC is ready to expand the scope of partnership with Turkmenistan in the development of gas

transportation infrastructure. The company is also ready to assist Turkmenistan in the construction of the TAPI (Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India) gas pipeline, as well as the Trans-Caspian gas pipeline project, if implemented, «noted the CNPC CEO [29].

To sum up, at present Turkmenistan and China have strong economic relations based mainly on the purchase of Turkmen gas, Chinese investments in the development of gas production and gas transportation infrastructure. Both sides are interested in developing bilateral relations and extracting maximum benefits from them. By 2011, 37 enterprises with the participation of Chinese capital were registered and operated in Turkmenistan, 57 investment projects worth over \$ 4.1 billion were executed by them and 2.328 trillion yuan [30]. In view of the cooperation between Turkmenistan and China on energy resources, the bilateral trade has doubled annually over the past three years. Following the results of 2011, when gas supplies to China acquired a large-scale nature, the cooperation of the two countries in the fuel and energy sector fully reflected on bilateral trade and occupied the dominant position in it. However, recently there have been obvious problems with regard to the PRC and Turkmenistan.

First, Turkmenistan is now experiencing the worst economic crisis in 25 years. It is explained mainly by the dependence on revenues from gas sales, which prices fell sharply in the last three years. According to official data, economic growth in the country amounted to 6.7% in 2015 (10.3% in 2014), and the national currency of manat was devalued by 19% (free sale of foreign currency to citizens of the country was curtailed). Against the backdrop of inflation of about 8% per annum, there was a significant increase in prices and began to show interruptions in food security. The growth of Turkmenistan's GDP in 2015 was 6.7% [31]. Besides, the other day the final decision was made not to build the fourth line of the gas pipeline, according to which additional volumes of gas from Turkmenistan were to go to the China.

It was assumed that almost 30 billion cubic meters of gas would be delivered annually through

the D pipeline to the Middle Kingdom. Three existing lines of the gas pipeline (A, B, C) go from Turkmenistan to China through Uzbekistan and Kazakhstan. To include all Central Asian states in Beijing, they decided to pull the pipeline through Uzbekistan, Tajikistan and Kyrgyzstan.

However, by the end of 2014 it became clear that in Kyrgyzstan and Tajikistan, which were not supposed to take Turkmen gas, there would be problems with the establishment of joint ventures with Chinese firms for the construction and further operation of the gas pipeline. The last meeting of Kyrgyz and Chinese representatives on the D pipeline was held in December 2015, from which it can be concluded that the PRC does not put this project among the priority ones. China National Petroleum Corporation and Uzbekneftegaz have postponed the construction of the D pipeline indefinitely [32].

Secondly, a huge impact on the economy of Turkmenistan is due to Russia's refusal in the beginning of last year from the import of Turkmen gas and the suspension of gas supplies from Turkmenistan to Iran earlier this year due to disagreements over the terms of the contract.

The importance of cooperation with the Russian company for Turkmenistan was very significant, because even with the volume of purchases of 4 billion cubic meters per year (in 2015) at a price of \$ 240. per thousand cubic meters. m the income of the Turkmen side was about 960 million dollars [33].

Until the 2010's. the main buyer of Turkmen gas was not China, but Russia, which is connected with the republic built in the Soviet period by the Central Asia-Center gas pipeline. The formal reason for the cooling of Russian-Turkmen «gas» relations was an explosion on the Central Asia-Center gas pipeline in April 2009, in which Gazprom and Turkmenengaz accused each other. In fact, the parties could not agree on the purchase price of Turkmen gas. After the beginning of the economic crisis, the price of \$ 375 per thousand cubic meters. m. was high for Russia, for which the Russian Federation offered Turkmenistan to review the terms of the contract, but it refused.

As a result, Russia's purchase of Turkmen gas stopped altogether, and resumed only from

January 2010. But if earlier, Gazprom bought from Turkmenistan up to 50 billion cubic meters. m gas, then from 2010 - 10-11 billion cubic meters. m per year. By mid-2015, Gazprom filed a lawsuit against Turkmenengaz against the Stockholm Arbitration, demanding compensation for losses incurred due to too high a purchase price of \$ 5 billion. The case was adjourned. Nevertheless, from January 1, 2016, Gazprom ahead of schedule terminated the contract with Turkmenengaz, and in September the deputy chairman of the Gazprom board, Alexander Medvedev, said that until the end of 2018, the company would not buy gas from Turkmenistan. Now Gazprom has contracts with Kazakhstan and Uzbekistan, for which it pays 140 dollars for these cubic meters. Thus, Turkmenistan has serious price competition in the region [34].

Thirdly, Turkmenistan's growing credit dependence on the PRC. According to independent researchers, Turkmenistan's external debt to China is in the range of \$ 12 billion. [35]. Of these funds, the bulk belongs to the fuel and energy sector (\$ 8.1 billion is only loans for the development of Galkynysh). For comparison, according to available estimates, the total volume of investments by PRC in Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan reached \$ 30 billion by 2015.

The specificity of trade relations between Turkmenistan and China consists in the domination of energy supplies in China and the small volume of imports from China. The latter circumstance is connected, among other things, with the peculiarities of Turkmenistan's position in the transport and trade relation: a significant volume of Chinese imports to Kazakhstan and Kyrgyzstan is associated with their significant transit potential and access to large sales markets.

In June 2017, the President of Turkmenistan Gurbanguly Berdimuhamedov met with the Chairman of the People's Republic of China, Xi Jinping, during his working visit to Kazakhstan. During the meeting, the leaders discussed the prospects for cooperation between the PRC and Turkmenistan [37]. The leaders of the two states noted the progressive dynamics of the development of the Turkmen-Chinese dialogue. The heads of

Turkmenistan and China exchanged views on key areas of strategic cooperation, confirming their readiness to build up the economic partnership, taking into account its colossal potential, national interests and a common vision for the future of the Asian region.

Turkmenistan regards China as its main gas market and is preparing to increase exports in this direction. In 2016, Turkmenistan plans to increase gas production by 9%, to 83.8 billion m³, for export will be supplied about 48 billion cubic meters of gas. Under an agreement signed between Turkmenistan and CNPC in June 2012, by the end of 2021 Turkmenistan will have to supply 65 billion cubic meters of gas to China annually [38].

Speaking about topical aspects of regional and international policies of mutual interest, the President of Turkmenistan and the Chairman of the People's Republic of China expressed their mutual support for the important international initiatives put forward by both countries aimed at creating a solid foundation for a peace-free conflict in the 21st century, strengthening friendship and mutual understanding between peoples and states. To date, there are three lines of the Turkmenistan-Uzbekistan-Kazakhstan-China gas pipeline, which allow Turkmenistan to export up to 40 billion cubic meters of natural gas to China every year. In the future, the countries plan to continue to partner in the widest range of areas, including the trade and economic sector, transport, communications, textile and chemical industries, and construction.

The main component of cooperation in the energy sector is partnership in the gas sector. The priority task remains the successful implementation of the grandiose project of the XXI century - the construction of the Turkmenistan-China gas pipeline, which now provides long-term supplies of Turkmen gas to the China [39].

Chairman of the People's Republic of China Xi Jinping stressed that China today is Turkmenistan's main partner in the energy sector, highly appreciating the achieved level of long-term cooperation in the gas industry. He also noted the solid potential for interaction

in the transport sector, calling the perspective route Turkmenistan-Kazakhstan-China very promising.

Discussing this topic, the sides noted the accumulated experience of joint work in the field of railway transport. At the same time, the need was stressed to strengthen interaction in transport logistics in order to improve the efficiency of the transit corridors connecting China with Europe, the Middle East and Mediterranean regions through the territory of Turkmenistan.

An exchange of views took place on the prospects for expanding the interstate partnership. In this context, President Gurbanguly Berdimuhamedov stressed that Turkmenistan considers its participation in the "World Expo-2017" in Astana as a kind ambassador for the sake of general progress and prosperity. In recent years, bilateral relations have been intensively developing in the cultural and humanitarian sphere, in particular, in the field of education: hundreds of students from Turkmenistan receive higher education in China.

Thus, in the bilateral relations between Turkmenistan and the PRC, there are unresolved contradictions, contradictions and problems, such as the economic crisis in Turkmenistan, its economic dependence on China, but both sides are interested in continuing cooperation both in the energy sector (in particular, the construction of the fourth pipeline D and development of alternative energy sources), and in the trade and economic sphere, transport and cultural and humanitarian.

At present, Turkmenistan and China have strong economic relations based mainly on the purchase of Turkmen gas, Chinese investments in the development of gas production and gas transportation infrastructure. Both sides are interested in developing bilateral relations and extracting maximum benefits from them.

China is Turkmenistan's largest foreign economic partner, and the Chinese organization CNPC is the largest exporter of gas and, at the same time, the largest investor in the field of engineering and technical services in oil fields: drilling wells, well logging, construction of ground facilities for oil and gas fields, In the same

area, SINOPEC is working to repair and maintain wells in gas and oil fields

The contractual framework basically includes agreements between CNPC on the part of the PRC and Turkmengaz as the representative of Turkmenistan. According to the agreements of June 24, 2009, Turkmenistan pledged to supply gas to China in the amount of up to 40 billion cubic meters a year after the first phase of the Trans-Asian gas pipeline was put into operation within the next 30 years. To date, the A, B and C pipelines are operating successfully. An agreement was also signed on the issue of a \$ 4 billion loan by the Development Bank of China. on the development of gas fields of the South Yolotan Group.

However, there are some contradictions in bilateral relations.

First, Turkmenistan is experiencing the worst economic crisis in 25 years, which significantly affects both the development of the country's economy and the price policy. It plays a significant

role, as in the region there is a fierce competition in the sphere of trade in energy resources.

Second, Russia's policy in the region. Due to the severance of trade relations with the Russian Federation, Turkmenistan is losing a potential market. In addition, buying gas and oil from Kazakhstan and Uzbekistan at a low price, Russia makes Turkmenistan uncompetitive, forcing to set low prices.

And, finally, an increase in the economic and financial-credit dependence of Turkmenistan on the PRC. Having a huge external debt to China, Turkmenistan can not abandon Chinese investment, since they are their main international partners, but does not want to increase dependence. And yet, despite the existing problems, both sides are ready to develop and deepen cooperation not only in the energy sector, but in many others. In the energy sector, the priority is the trade in oil and gas, as well as the development of alternative energy sources.

Бібліографічні посилання

1. BP Statistical Review of World Energy June 2014. *BP: Energy economics*. London, 2014. Access mode: https://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_de/PDFs/brochures/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf
2. В Астане состоялась встреча председателя КНР Си Цзиньпина с президентом Туркменистана Г.Бердымухамедовым [Electronic source]. *Embassy of the People's Republic of China in Turkmenistan*. 2017. Access mode: <http://tm.chineseembassy.org/rus/ztgx/t1469243.htm>
3. Чрезвычайный и Полномочный Посол Китайской Народной Республики в Туркменистане господин У Хунбинь дал интервью газете «Нейтральный Туркменистан» [Electronic source]. *Embassy of the People's Republic of China in Turkmenistan*. 2009. Access mode: <http://tm.chineseembassy.org/rus/ztgx/t579358.htm>
4. Paramonov V., Stokov A. China in Central Asia: energy interests and energy policy [Electronic source]. *Central Asia and the Caucasus*. 2010. №3. Access mode: <http://cyberleninka.ru/article/n/china-in-central-asia-energy-interests-and-energy-policy>
5. China's global strategy (2013-2023) [Electronic source]. *SIIS Project Team*. 2013. Access mode: <http://en.siiis.org.cn/uploadfile/2013/1019/20131019065456733>
6. Natural Gas for China: Uncertainty for Markets [Electronic source]. M.Ratner, G.Nelson, S.Lawrence. *Congressional Research Service*. 2016. Access mode: <https://fas.org/sgp/crs/row/R44483.pdf>
7. Turkmenistan - Oil and Natural Gas Refining [Electronic source]. *Turkmenistan Country Commercial Guide*. 2017. Access mode: <https://www.export.gov/article?id=Turkmenistan-Oil-and-Natural-Gas-Refining>
8. 28th Meeting of the Energy Charter Conference [Electronic source]. *International Energy Charter*. 2017. Access mode: <http://www.energycharter.org/who-we-are/energy-charter-conference/meetings/28th-meeting-of-the-energy-charter-conference/>
9. The President of Turkmenistan delivered a speech during the Forum of Energy Charter on "Reliable and stable transit of energy carriers" [Electronic source]. *Energy Charter Conference*. 2017. Access mode: <http://www.energyashgabat2017.gov.tm/en/news/14>
10. U.S. Energy Information Administration. Caspian Sea Region [Electronic source]. *Independent Statistics and Analysis*. 2013. Access mode: http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf
11. *Joint Statement between Japan and Turkmenistan on the new Partnership* [Electronic source]. 2013. Access mode: <http://www.mofa.go.jp/mofaj/files/000013896.pdf>

12. China obtains 200 billion cubic meters of gas piped from Central Asia [Electronic source]. *Energy Market Price*. 2017. Access mode: <http://www.energymarketprice.com/energy-news/china-obtains-200-billion-cubic-meters-of-gas-piped-from-central-asia>
13. Trans Asia Gas Pipeline from Turkmenistan to China [Electronic source]. *IPLOCA Convention*. 2012. Access mode: <http://www.iploca.com/platform/content/element/14392/4AndreasKohler.pdf>
14. Turkmenistan starts work on gas link to Afghanistan, Pakistan, India [Electronic source]. *Reuters*. 2015. Access mode: <https://uk.reuters.com/article/turkmenistan-gas-pipeline/turkmenistan-starts-work-on-gas-link-to-afghanistan-pakistan-india-idUKKBN0TW05Q20151213>
15. Ramtanu M. New Silk Road: Turkmenistan Emerges into the World of China's Belt and Road Initiative [Electronic source]. *Exclusive Intelligence Review*. 2017. Access mode: https://www.larouchepub.com/eiw/public/2017/eirv44n02-20170113/17-22_4402.pdf
16. Туркменистан представляет на ЭКСПО-2017 свой энергетический потенциал [Electronic source]. *Государственной информационное агентство Туркменистана «Туркменистан сегодня»*. 2017. Access mode: <http://tdh.gov.tm/news/articles.aspx&article7449&cat11>
17. OSCE events in Turkmenistan address energy issues [Electronic source]. *Official Site of OSCE*. 2017. Access mode: <http://www.osce.org/centre-in-ashgabat/312586>
18. Парамонов В., Строков А., Столоповский О. *Экономическое присутствие Китая в Туркменистане* [Electronic source]. 2009. Access mode: <http://www.easttime.ru/analitic/1/2/702.html>
19. Сыроежкин К.Л. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии. *Центральная Азия и Кавказ*. 2010. № 1. С. 37. Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/v/prisutstvie-kitaya-v-energeticheskom-sektore-tsentralnoy-azii>
20. Сотрудничество по газу с Центральной Азией [Electronic source]. *Официальный сайт компании CNPC*. Access mode: http://www.cnpc.com.cn/ru/zytrqgdzt/zytrqgdzt_2.shtml
21. Туркменистан обеспечит поставку до 40 млрд. куб. м. природного газа в Китай [Electronic source]. *Embassy of the People's Republic of China in Turkmenistan*. 2009. Access mode: <http://tm.chineseembassy.org/rus/jmwl/t579352.htm>
22. *Gas supply via Turkmenistan-China pipeline increases* [Electronic source]. *Trend.az*. 2016. Access mode: <https://en.trend.az/casia/turkmenistan/2522158.html>
23. Galkynysh Gas Field, Turkmenistan [Electronic source]. *Hydrocarbons-technology*. 2017. Access mode: <http://www.hydrocarbons-technology.com/projects/galkynysh-gas-field-turkmenistan/>
24. Гасанов Г. Китай – один из важнейших стратегических партнёров Туркменистана [Electronic source]. *Академия наук Туркменистана*. 2017. Access mode: <http://science.gov.tm/news/20171011news-2017-10-11-3/>
25. Financial Statements [Electronic source]. *Annual Report of CNPC*. 2015. Access mode: <http://www.cnpc.com.cn/en/2014enbv/201504/1a93feff260b477f999ab802945d38e2/files/4218dd05ada64779bbb375fcea4a3534.pdf>
26. Проект разведки и разработки природного газа [Electronic source]. *Официальный сайт компании CNPC*. Access mode: http://www.cnpc.com.cn/ru/tkmst/tkmst_index.shtml
27. Проект строительства завода по обработке природного газа на правом берегу Амударьи [Electronic source]. *Официальный сайт компании CNPC*. Access mode: http://www.cnpc.com.cn/ru/tkmst/tkmst_index.shtml
28. Financial Statements [Electronic source]. *Annual Report of SINOPEC*. 2011. Access mode: <http://www.sinopecgroup.com/group/en/Resource/pdf/GroupAnnualReport2011en.pdf>
29. Bohr A. Turkmenistan: Power, Politics and Petro-Authoritarianism [Electronic source]. *The Royal Institute of International Affairs*. 2016. Access mode: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr.pdf>
30. Состоялся первый туркмено-китайский бизнес-форум [Electronic source]. *Гундогар*. 2010. Access mode: <http://www.gundogar.org/>
31. Ипполитов И.В. Китайско-туркменские отношения: от взаимной выгоды к неравному партнерству? [Electronic source]. *Проблемы национальной стратегии*. 2017, №3(42). С. 11. Access mode: <https://riss.ru/images/pdf/journal/2017/3/08.pdf>
32. Узбекистан и КНР заморозили строительство четвертого газопровода [Electronic source]. *Новостное агентство Sputnik*. 2017. Access mode: <http://ru.sputnik-tj.com/economy/20170302/1021799826/gazoprovod-uzbekistan-tadzhikistan-kitay.html>
33. Кувакин И. «Газпром» отказался от поставок газа из Туркмении [Electronic source]. *РБК*. 2016. Access mode: <http://www.rbc.ru/business/04/01/2016/568a60d89a79477ae3bf88fc>
34. Шустов А. Туркменистан сменил зависимость от России на Китай [Electronic source]. *Евразия Эксперт*. 2016. Access mode: <http://eurasia.expert/turkmenistan-smenil-zavisimost-ot-rossii-na-kitay/>
35. Tajikistan, Turkmenistan Submit to Chinese Capture [Electronic source]. *News block Eurasianet*. 2016. Access mode: <http://www.eurasianet.org/node/79401>

36. Bhadrakumar M.K. Why Central Asia should be the exception to Modi's strategy of trying to match China? [Electronic source]. *Scroll in*. 2015. Access mode: <http://scroll.in/article/738717/why-central-asia-should-be-the-exception-to-modis-strategy-of-trying-to-matchchina>
37. Товарооборот Туркменистана с Китаем в денежном эквиваленте значительно сократился [Electronic source]. *Хроника Туркменистана*. 2017. Access mode: <https://www.hronikatm.com/2017/01/tovarooborot-turkmenistana-s-kitaem-v-denezhnom-ekvivalente/>.
38. Китай получил 138,6 млрд м3 газа из Туркменистана по сети газопроводов Центральная Азия-Китай [Electronic source]. *Форум Нефтегаз*. 2016. Access mode: <https://neftgaz.ru/news/view/149466-Kitay-poluchil-1386-mlrd-m3-gaza-iz-Turkmenistana-po-seti-gazoprovodov-Tsentrlnaya-Aziya-Kitay>
39. Главы Туркменистана и Китая обсудили перспективы расширения межгосударственного партнёрства [Electronic source]. *Информационный портал Туркменистана*. 2017. Access mode: <https://turkmenportal.com/blog/10968/glavy-turkmenistana-i-kitaya-obsudili-perspektivy-rasshireniya-mezhgosudarstvennogo-partnerstva>

УДК 327

Received 29 May 2017

Received in revised form 30 June 2017

Accepted 11 August 2017

Muradov I.

Middle East Technical University

doi: 10.15421/341811

THE IMPACT OF NATO ENLARGEMENT ON UKRAINE CRISIS: NEOREALIST PERSPECTIVE

This article introduces a new perspective to address the relationship between NATO enlargement policy and Ukraine Crisis. To simplify ongoing discussion on this subject, this particular research study utilizes two stripes of neorealism: offensive and defensive realism. Proponents of enlargement policy have been put into the offensive realists' side whereas opponents of it are placed in defensive realist camp. This article argues that each of these paradigms pose danger for Ukraine Crisis. Therefore, it adopts a middle way between offensive and defensive realism in terms of Ukraine issue.

Keywords: NATO, Ukraine Crisis, offensive realism, defensive realism

Мурадов І., Вплив розширення НАТО на кризу в Україні: неореалістична перспектива

Ця стаття представляє нову перспективу щодо відносин між політикою розширення НАТО та кризою України. Для спрощення поточної дискусії з цього питання, це конкретне дослідження використовує дві смуги неореалізму: наступальний та оборонний реалізм. Прихильники політики розширення були введені в сторону наступальних реалістів, тоді як противники її розміщуються в оборонний реалістичний табір. Ця стаття стверджує, що кожна з цих парадигм становить загрозу для кризи в Україні. Тому він приймає середній шлях між наступальним та оборонним реалізмом з точки зору проблеми України.

Ключові слова: НАТО, криза в Україні, наступальний реалізм, оборонний реалізм

Мурадов И., Влияние расширения НАТО на кризис в Украине: неореалистическая перспектива

Эта статья представляет новую перспективу в отношениях между политикой расширения НАТО и кризисом Украине. Для упрощения текущей дискуссии по этому вопросу, это конкретное исследование использует две полосы неореализма: наступательный и оборонительный реализм. Сторонники политики расширения были введены в сторону наступательных реалистов, тогда как противники ее размещаются в оборонительный реалистичный лагерь. Эта статья утверждает, что каждая из этих парадигм представляет угрозу для кризиса в Украине. Поэтому он принимает средний путь между наступательным и оборонительным реализмом с точки зрения проблемы Украины.

Ключевые слова: НАТО, кризис в Украине, наступательный реализм, оборонительный реализм

Introduction

Ukraine Crisis in 2014 triggered pre-existent debate about the policy of NATO in post-Cold War period. Scholars and policymakers have been divided into two camps: one side insists on open-door policy of NATO (the right of every country to freely choose its alliance), the other side puts forward a recommendation to cease present policy and halt the expansion strategy of NATO to prevent the emergence of more conflicts in Europe. Advocates of open-door policy and thereby NATO enlargement believes that countries are free to shape their foreign policy directions. Moreover, they think it is the only option to deter Russian aggression in post-Soviet space. The opponents of these arguments see NATO's expansion policy let alone a remedy for conflicts as a main cause for instability in Europe.

This article addresses the ongoing discussions about the connection between NATO enlargement policy and Ukraine Crisis. By assessing the subject through two branches of neorealism (offensive and defensive) the article aims to simplify comprehension of the puzzle. Therefore, first, the research scrutinizes offensive and defensive realism. Second, it assesses the relations between NATO enlargement and Ukraine Crisis through the lenses of offensive and defensive realism. Prospective conclusions for each paradigm (if any of them is implemented) are presented. Considering the risks of these conclusions the article argues that a via media needed to cope with the NATO enlargement issue and Ukraine Crisis.

Theoretical Framework: Offensive and Defensive Realism

Although both, classical and structural realism, adopt the power as a currency of international relations and use power politics as a synonym of international politics, they apart from each other in answering a simple but significant question: Why do states pursue power? The answer is clear

for classical realists, such as Hans Morgenthau, that states desire power because of human nature¹. However, for structural realists, human nature does not play a significant role in making states obsessed with power. Instead, it is the structure of international system forces states to pursue power. In international system, where there is no higher authority than states, there is no guarantee that one state will not attack another. Furthermore, structural realism makes crystal clear difference between domestic and international politics.

While neorealists agree on its basics, they also have divisions within neorealism. As it is mentioned above, distinctive characteristic of neorealists from classical realists appears in answering the question: Why states pursue power? Furthermore, there is a significant division among neorealists thinkers which arises from the question of How much power is enough? Mearsheimer defines Waltz's realism as a defensive realism. This assumption of Mearsheimer originates from Waltz's argument that pursuing too much power is risky. Maintaining to seek power will be punished by the structure of international system. In this case, Waltz points out that the pursuing hegemony is especially dangerous and foolhardy. Waltz, in his work titled "Structural Realism after the Cold War" criticizes the existence of NATO after the Cold War period². In this article, Waltz emphasizes the durability of structural realism in changing international order within the system. According to the conditions of structure, Waltz implies, theory can be reviewed. 'Changes of the system' and 'changes in the system' should not be confused. "Within-system changes take place all the time, some important, some not. Big changes in the means of transportation, communication, and war fighting, for example, strongly affect how states and other agents interact³." These are the changes which take place at the unit level. In contrast, if structure of international politics change, then we may need a new theoretical framework to comprehend it. For instance, if one

¹ John J. Mearsheimer, "Structural Realism," in *International Relations Theories Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith (Oxford: Oxford University Press, 2013), 77.

² Kenneth N. Waltz, "Structural Realism after the Cold War," *International Security* 25, no. 1 (2000): 5–41, doi:10.1162/016228800560372.

³ Ibid., 5.

talks about ‘world politics’ or ‘global politics’ it means self-interested states that concerned with their own security issues has been replaced by a new kind of politics⁴. However, the anarchic nature of international system has not changed with the disintegration of Soviet Union. Therefore, neorealism is relevant for explaining post-Cold War period. As it is pointed above, for Waltz, too much power is dangerous for great powers and following hegemony particularly can be the worst scenario. Seeking for more power will end up with disaster due to the punishing principle of international structure. Mearsheimer claims that there are three basic reasons for defensive realists to see state’s foolish strategy when they look for hegemony even if the structure of international system provides such opportunity⁵. First, states do not want to face hegemonic power because of survival issue. Therefore, other great powers tend to balance international system by creating ally against the hegemonic power. Napoleonic France (1792–1815), Imperial Germany (1900–18), and Nazi Germany (1933–45) are clear examples of this condition when these states attempted to dominate Europe. Each attempt had been defeated by an alliance that was composed by almost all other great powers. Hence, Otto von Bismarck was a genius who understood that too much power will not be in favor of Germany, the other great power can make balance against it. Thus, he wisely stopped the expansion of the country after the spectacular victories in the Austro–Prussian (1866) and Franco–Prussian (1870–1) Wars⁶. Second, defensive realists argue that there is an offence–defence balance that indicates how easy or difficult is to make benefit by conquering a territory. They claim that offence–defence balance is usually end up in favor of defender and thus the state which attacks the other to gain additional power find itself “fighting a series of losing wars”⁷. Third, defensive realists point out that even in the

circumstances of successful conquest, victorious does not win in long period. In this sense, defensive realists emphasize the significance of nationalism⁸. This strong ideology is all about self-determination which guarantees that people of occupied territory will revolt against occupying state. In each of these scenarios, attempts to gain extra power brings disaster for states. From this point of view, evaluation of NATO enlargement policy by Kenneth Waltz who has been presented here as a defensive realist is quite interesting. The NATO as a collective security organization which was created by the Western bloc against Soviet threats was a product of the Bipolar World Order⁹. Waltz, first, emphasizes the maintenance of NATO’s existence after the Cold War by transforming its mission shows the weakness of liberal approach. For Waltz, liberalist thinkers have difficulties to explain the existence of NATO because they forget the main point: institutions do not have autonomous, they are created by states to serve their interests. Contrary to the belief of liberalist thinkers, international institutions are not multilateral entities but tools of the main international actors¹⁰.

In contrast, as a defensive realist, Waltz does not support expansion of NATO. As it is pointed above, pursuing too much power is a dangerous policy for Waltz and he thinks that desire for to become a hegemon is a foolish strategy. On one hand the existence of NATO after the Cold War supports the theory of structural realism but on the other hand, expansion of NATO is perceived as a risky policy by Waltz. Enlargement of NATO following the disintegration of Warsaw Treaty Organization (established in 1955) causes new divisions in Europe that alienates states which left out. Waltz particularly emphasizes the possible effects of NATO enlargement policy on Russian Federation. It influences Russian people who tend to liberal democracy and market economy

⁴ Ibid., 6.

⁵ Mearsheimer, “Structural Realism.”, 81.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ Stephanie Lawson, *Theories of International Relations* (Cambridge: Polity Press, 2015), 100.

¹⁰ Waltz, “Structural Realism after the Cold War”, 20.

and strengthens the groups who consider the West as a main threat to their state interest. Russia has good reasons not to trust NATO (Russia has been attacked by the West throughout modern history) and Russians are aware that as an old member of Warsaw Pact NATO will not accept Russia as a new member¹¹.

Nevertheless, offensive realists reject these arguments which are claimed by defensive realists. Mearsheimer presents one of the most pessimist version of structural realism. He accuses defensive realism due to containing certain optimistic views. Indeed, Mearsheimer argues that his proposed model of realism is much more 'realistic'. First, though threatened states establish balance against aggressive power, the coalition is often inefficient. Inefficiency of balance encourages and presents new opportunities for invader. "Furthermore, threatened states sometimes opt for buck-passing rather than joining a balancing coalition. In other words, they attempt to get other states to assume the burden of checking a powerful opponent while they remain on the sidelines. This kind of behavior, which is commonplace among great powers, also creates opportunities for aggression¹²." They also reject the argument that defender has advantage over attacker. Mearsheimer strengthens his position by claiming that historical records show that the state which initiates war triumphs more than it loses. Moreover, though it is difficult to achieve hegemony the USA attained in the western hemisphere during nineteenth century. In the case of ideology, offensive realists accept the strength of nationalism, but they do not believe that it is an obstacle for occupier. Mearsheimer asserts Germany's occupation of France during the World War II as an example to this argument. Last, though offensive realists acknowledge that sometimes conquest does not pay they also claim that sometimes it does. Conquerors can exploit the economy of defeated state and can make huge profit on that¹³.

My theory of offensive realism is also a structural theory of international politics. As with defensive realism, my theory sees great powers as concerned mainly with figuring out how to survive in a world where there is no agency to protect them from each other; they quickly realize that power is the key to their survival... For defensive realists, the international structure provides states with little incentive to seek additional increments of power; instead it pushes them to maintain the existing balance of power... Offensive realists, on the other hand, believe that status quo powers are rarely found in world politics, because the international system creates powerful incentives for states to look for opportunities to gain power at the expense of rivals, and to take advantage of those situations when the benefits outweigh the costs. A state's ultimate goal is to be the hegemon in the system¹⁴.

Mearsheimer propose five assumptions for the question that "Why states pursue power". The first one is that international system is anarchic (ordering principle of the system) where there is no higher authority above states. The second is that great powers possess military powers which constitute great dangers to each other. The third assumption is that of states' unpredictable intentions. States can never be certain that other states will not use their offensive military capabilities even if no threat is perceived because intentions of states can change quickly which make them unreliable to each other. The fourth assumption is that survival is the main goal of states in international arena. Particularly, states aim to preserve their sovereignty to maintain their territorial integrity and the domestic political order. Mearsheimer's last assumption is that great powers are rational actors. They observe developments which take place in international system and make their strategies according to survive¹⁵.

Although Mearsheimer proposes his offensive realism to provide an answer for the question of

¹¹ Waltz, "Structural Realism after the Cold War", 22.

¹² Mearsheimer, "Structural Realism.", 81.

¹³ Ibid., 82-83.

¹⁴ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, (New York: W. W. Norton & Company, 2001), 23-24.

¹⁵ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, 29-30.

“how much power is enough?” he blames West in the case of Ukraine Crisis. In his article titled “Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault” he argues that NATO enlargement along with the EU’s Eastern Partnership program created this crisis. “The crisis there shows that realpolitik remains relevant—and states that ignore it do so at their own peril. U.S. and European leaders blundered in attempting to turn Ukraine into a Western stronghold on Russia’s border. Now that the consequences have been laid bare, it would be an even greater mistake to continue this misbegotten policy¹⁶.” This argument creates a contradiction between his previous arguments. As it is pointed above, according to Waltz pursuing too much power will be a foolish strategy for great power because states will establish coalition against aggressive state and desire for more power will bring disaster for it. In contrast, Mearsheimer proposes in his offensive realism that states should pursue power to achieve hegemony. However, in this article, Mearsheimer finds the NATO enlargement policy as a main cause of Ukraine Crisis and argues that continuation of this policy would be ‘greater mistake’. Despite his defensive realist attitude in the case of Ukraine Crisis Mearsheimer stands in offensive realist camp different from Waltz who belongs to defensive realist group.

NATO Enlargement and Ukraine Crisis: Offensive or Defensive Realism?

Despite the analyses which revealed the connection between NATO’s open-door policy and Ukraine Crisis NATO does not take any responsibility in this issue. Reisinger and Goltz assert that European Union’s Association

Agreement with Ukraine triggered the crisis in Ukraine not NATO enlargement¹⁷. For Snegovaya, the crisis has nothing to do with Ukraine-NATO relations. Ukraine’s relations with the EU was the main motivation or fear behind Kremlin’s attitude for annexation of Crimea and destabilizing the Eastern Ukraine. “Democratic change in brotherly Ukraine could therefore spread to Russia¹⁸”. While explaining the effect of EU’s intention in the sense of economic cooperation with Ukraine, Maximilian Klotz finds no reason for Kremlin to worry about it. Although it seems eastward enlargement of the EU weakens Russian economy, Moscow showed no compliant about this process¹⁹. However, European Neighborhood Policy aims to strengthen civil society organizations and thereby constitutionality and human rights in Ukraine. “The spread of these norms can be regarded as a (political) threat to Putin’s regime in Russia, because Putin is fighting precisely against these elements in his own country²⁰.” In this case, annexation of Crimea and war in Eastern Ukraine can be explained as a “counter-color revolution” by Moscow²¹.

Right after the Russian actions in Ukraine some U.S. observers and the Members of Congress supported NATO enlargement policy particularly to the East. They believe that continuation of NATO’s expansion is an important signal for likely members that, in the face of Russian opposition, NATO’s open-door policy will not be changed. Some other proponents of the enlargement policy consider that Russia would not follow aggressive foreign policy if Ukraine was the member of the alliance²². Another scholar, Michael Rühle, shed

¹⁶ John J. Mearsheimer, “Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault,” *Foreign Affairs*, no. February (2014): 2, doi:10.1017/CBO9781107415324.004.

¹⁷ H. Reisinger and A. Golts, “Russia’s Hybrid Warfare: Waging War below the Radar of Traditional Collective Defence,” *NATO Defense College*, no. 105 (2014): 1.

¹⁸ Maria Snegovaya, “Ukraine’s Crisis Is Not the West’s Fault,” *The Moscow Times*, 2014, <https://themoscowtimes.com/articles/ukraines-crisis-is-not-the-west-s-fault-39411>.

¹⁹ Maximilian Klotz, “Russia and the Ukrainian Crisis: A Multiperspective Analysis of Russian Behaviour, by Taking into Account NATO’s and the EU’s Enlargement,” *Croatian International Relations Review* 23, no. 80 (2017): 275, doi:10.1515/cirr-2017-0028.

²⁰ *Ibid.*, 276.

²¹ Reisinger and Golts, “Russia’s Hybrid Warfare: Waging War below the Radar of Traditional Collective Defence.”, 3.

²² Paul Belkin, Derek E Mix, and Steven Woehrel, “NATO: Response to the Crisis in Ukraine and Security Concerns in Central and Eastern Europe,” *Congressional Research Service Report*, 2014, 16.

lights on the influence of NATO's enlargement policy on Ukraine Crisis. He, first, attempts to disprove Russian arguments in terms of NATO's "promise" on its expansion policy after the unification of Germany which is the main narrative of Russian politicians regarding with the West. Rühle emphasizes "there have never been political or legally binding commitments of the West not to extend NATO beyond the borders of a reunified Germany, nor has there ever been a concrete invitation to Russia to join NATO²³." He recommends NATO to update its threat perception according to current conflicts. Rühle suggests that NATO should review its political declaration, made in 1997 in frame of NATO-Russia Founding Act, about assessing "no need for deployment of substantial combat forces on the territory of Eastern Europe...this [declaration] were made under the condition that Russia would also show military restraint²⁴."

To sum up, proponents of the NATO's enlargement process can be viewed in the context of aforementioned offensive realists. They believe that international actors should seek for power as much as they can. Only in this condition they can guarantee their survival in international system. In terms of NATO expansion, halting the open-door policy will encourage Russia to dominate its 'near abroad'.

In contrast, opponents of the enlargement policy claim that NATO's extension to eastward causes instability in the region. For Dmitri Trenin, the origin of Ukraine Crisis goes back to 2008 Russian-Georgian War which prevented the prospect expansion of NATO for both Ukraine and Georgia²⁵. Another thinker Elias Götz, asserts that Ukraine Crisis stemmed from

the external threat which was perceived by Russia. Götz points out that when great actors feel high level of external pressure in their 'near abroad' they react with military power. From this point of view, Götz claims that NATO enlargement policy caused Ukraine Crisis²⁶. Shiffrinson, another scholar, points the risks of deterring Russia by strengthening NATO's presence in Eastern Europe. NATO's open-door policy will eventually lead to deepen the Russian insecurity²⁷.

Bjørn Olav Knutsen assesses Ukraine Crisis as an indication of multipolar world system. For Knutsen NATO enlargement policy has been stopped by Russia. This shows the emergence of "a multipolar order where the Western values do not seem to have the same universal appeal anymore²⁸". Knutsen claims, in this circumstance, Ukraine will for the foreseeable future remain in intermediate condition. Contrary to Knutsen's arguments, Trenin evaluates Ukraine Crisis as a sign of revealing balanced international system between the USA and Russia. However, Trenin also comes up with a result which see Ukraine in an intermediate state between West and Russia and do not expect an end for the conflict in the foreseeable future²⁹. Different from Knutsen and Trenin, Donaldson argues that the Ukraine Crisis takes its source from misperceptions on both sides: "by Russian perceptions of security challenges resulting from NATO's enlargement, as Moscow reacted (and over-reacted) to the threat that Ukraine would become a member and, as such, would pose a danger to Russia; and (2) by Western blindness to (or lack of concern for) the genuine worries that the prospect of Ukrainian membership stirred

²³ Michael Rühle, "NATO Enlargement and RUSSIA: Die-Hard Myths and Real Dilemmas," 2014, 2.

²⁴ Ibid., 6.

²⁵ Dmitri Trenin, "The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry," Carnegie Endowment July 09 (2014): 4, <http://www.carnegie.ru/2014/07/09/ukraine-crisis-and-resumption-of-great-power-rivalry/hfsgs#>.

²⁶ Elias Götz, "Neorealism and Russia's Ukraine Policy, 1991–present," *Contemporary Politics* 22, no. 3 (2016): 301–23, doi:10.1080/13569775.2016.1201312.

²⁷ Joshua R. Itzkowitz Shiffrinson, "Deal or No Deal? The End of the Cold War and the U.S. Offer to Limit NATO Expansion," *International Security* 40, no. 4 (2016): 43, doi:10.1162/ISEC.

²⁸ Bjørn Olav Knutsen, "How Has the Ukrainian Issue Reshaped the NATO Alliance?," Norwegian Defence Research Establishment, 2015, 5.

²⁹ Trenin, "The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry.", 26.

in Russian minds³⁰.” Donaldson draws attention to new security agenda in Europe which should be inclusive rather than exclusive in the case of Russia³¹. Only if Russia is convinced that NATO enlargement is not a threat to it, the Ukraine crisis can be solved.

A well-known figure in international relations, former American diplomat and historian George F. Kennan, once foresightedly claimed that NATO expansion could be a “fateful error”. For Kennan, “such a decision may be expected to inflame the nationalistic, anti-Western and militaristic tendencies in Russian opinion; to restore the atmosphere of the cold war to East-West relations, and to impel Russian foreign policy in directions decidedly not to our liking”.³² Another prominent thinker, Henry Kissenger, warns policymakers about NATO’s eastward expansion particularly against prospective Ukraine membership. For Kissenger, though Ukraine is a sovereign country and can make its foreign policy choose NATO should also take Russian security concerns into account during the negotiations with Ukraine³³.

Scholars who see the NATO enlargement as a cause of Ukraine Crisis can be included among defensive realists which is explained above. These thinkers believe that structure of international system punish the states which seek to gain more power. As a stripe of neorealist paradigm, they claim that final goal of states in international relations is survival and for this very reason they pursue power. However, as it was mentioned in previous section, defensive realists do not acclaim state which pursue limitless power. Too much power will bring eventually disaster for a state due to a coalition of other states against it.

Implementing any of these paradigms, offensive realism and defensive realism, escalate the tension

Ukraine. As it is presented in the case of offensive realism, pursuing enlargement policy toward eastward particularly to Ukraine strengthen Russia’s argument regarding to NATO’s policy. Therefore, expansion policy provides reinforced alibi for Russian aggression in its ‘near abroad’. On the contrary, taking step backward on enlargement policy, as defensive realist may suggest, will hearten Kremlin to constrain foreign policy of neighboring countries by using hard power. In this regard, it is better to adopt middle course between these two camps. After Georgia-Russian War in 2008, Rafael Biermann claimed that NATO enlargement policy has geographic limits. Any expansion beyond these limits will spawn new conflicts such as South Ossetia and Abkhazia. He proposed that on one hand NATO should reaffirm its open-door policy which underpin the right of every country to choose its alliance. On the other hand, NATO should declare that its enlargement policy has geographical limits and it will cease in the South Caucasus to “afford reassurance that NATO will not ‘encircle’ Russia”.³⁴ Alike argument has been made by Andrew T. Wolf. By Advancing the thesis of geographical limits of enlargement policy Wolf claims that NATO has geopolitical limits. He argues that Ukraine Crisis is the result of disagreement between liberal-minded West and geopolitically-minded Russia. For Wolf, to reduce the tension which arises from NATO enlargement policy, the West should admit the failure of NATO’s open-door policy which created insecurity in Europe and should alter this policy by “injecting it with geopolitical reasoning”.³⁵ The author claims that though NATO’s open-door policy for Ukraine is principally correct, geopolitically it is a mistake. For Wolf, NATO enlargement policy should be continued in Balkans and in Scandinavian countries³⁶. However, Ukraine membership is

³⁰ Robert H. Donaldson, “The Role of NATO Enlargement in the Ukraine Crisis,” *Soviet and Post Soviet Review* 44, no. 1 (2017): 32, doi:10.1163/18763324-04401004.

³¹ *Ibid.*, 50.

³² George F. Kennan, “A Fateful Error,” *The New York Times*, 1997, <https://www.nytimes.com/1997/02/05/opinion/a-fateful-error.html>.

³³ H Kissinger, “How the Ukraine Crisis Ends,” *The Washington Post*, 2014, http://scholar.google.com/scholar?hl=en&q=ukraine+crisis&btnG=&as_sdt=1,5&as_sctp=#2.

³⁴ Rafael Biermann, “NATO Enlargement – Approaching a Standstill,” *Security Insights* 4, no. December 2009 (2009): 1–8.

³⁵ Andrew T. Wolff, “The Future of NATO Enlargement After the Ukraine Crisis,” *International Affairs* 91, no. 5 (2015): 1104, doi:10.1111/1468-2346.12400.

³⁶ *Ibid.*, 1117.

geopolitical mistake and any attempt to advance this issue will bring more instability for the country.

Conclusion

In this article, it is attempted to explain the relations between NATO enlargement and Ukraine Crisis. Scholars mainly divided into two camps with respect to ongoing discussions in terms of this theme; one supports the NATO's open-door policy whereas the other finds enlargement policy very dangerous and the cause of current conflict in Ukraine. To have better understanding, this research paper gathered these two groups into two stripes of neorealism: offensive and defensive realists and claimed that neither paradigm can fully overcome the paradoxical relationship between NATO enlargement and Ukraine Crisis. If NATO's extension continues and reinforced its presence

in Ukraine, as may propose by offensive realists, Ukraine Crisis will be escalated even more, and country's eastern part will be turned to another 'frozen conflict' in post-Soviet space. In contrast, halting the enlargement policy in the face of Russian aggression in Ukraine can encourage Russia even more to use military force in its 'near abroad'. For these reasons neither approaches are compatible to cope with the ongoing crisis. However, using both views partly help to come up with a solution for the puzzle. Currently, ensuring the territorial integrity of Ukraine should be prioritized, and for this purpose, NATO enlargement policy should not be used to deter Russia (which indeed escalates the war in Eastern Ukraine) instead NATO membership option for Ukraine should be used as a leverage in peace process to ensure territorial integrity of Ukraine.

References

1. Belkin, Paul, Derek E Mix, and Steven Woehrel. "NATO: Response to the Crisis in Ukraine and Security Concerns in Central and Eastern Europe." *Congressional Research Service Report*, 2014, 1–20.
2. Biermann, Rafael. "NATO Enlargement – Approaching a Standstill." *Security Insights* 4, no. December 2009 (2009): 1–8.
3. Donaldson, Robert H. "The Role of NATO Enlargement in the Ukraine Crisis." *Soviet and Post Soviet Review* 44, no. 1 (2017): 32–52. doi:10.1163/18763324-04401004.
4. Götz, Elias. "Neorealism and Russia's Ukraine Policy, 1991–present." *Contemporary Politics* 22, no. 3 (2016): 301–23. doi:10.1080/13569775.2016.1201312.
5. Kennan, George F. "A Fateful Error." *The New York Times*, 1997. <https://www.nytimes.com/1997/02/05/opinion/a-fateful-error.html>.
6. Kissinger, H. "How the Ukraine Crisis Ends." *The Washington Post*, 2014. http://scholar.google.com/scholar?hl=en&q=ukraine+crisis&btnG=&as_sdt=1,5&as_sdtp=#2.
7. Klotz, Maximilian. "Russia and the Ukrainian Crisis: A Multiperspective Analysis of Russian Behaviour, by Taking into Account NATO's and the EU's Enlargement." *Croatian International Relations Review* 23, no. 80 (2017): 259–87. doi:10.1515/cirr-2017-0028.
8. Knutsen, Bjørn Olav. "How Has the Ukrainian Issue Reshaped the NATO Alliance ?" *Norwegian Defence Research Establishment*, 2015.
9. Lawson, Stephanie. *Theories of International Relations*. Cambridge: Polity Press, 2015.
10. Mearsheimer, John J. "Structural Realism." In *International Relations Theories Discipline and Diversity*, edited by Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, 77–91. Oxford: Oxford University Press, 2013.
11. The Tragedy of Great Power Politics. *Statewide Agricultural Land Use Baseline 2015*. Vol. 1. New York: W. W. Norton & Company, 2001. doi:10.1017/CBO9781107415324.004.
12. "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault." *Foreign Affairs*, no. February (2014): 1–21. doi:10.1017/CBO9781107415324.004.
13. Reisinger, H., and A. Golts. "Russia's Hybrid Warfare: Waging War below the Radar of Traditional Collective Defence." *NATO Defense College*, no. 105 (2014): 1–8.
14. Rühle, Michael. "NATO Enlargement and Russia: Die-Hard Myths and Real Dilemmas," 2014.
15. Shiffrinson, Joshua R. Itzkowitz. "Deal or No Deal? The End of the Cold War and the U.S. Offer to Limit NATO Expansion." *International Security* 40, no. 4 (2016): 27. doi:10.1162/ISEC.
16. Snegovaya, Maria. "Ukraine's Crisis Is Not the West's Fault." *The Moscow Times*, 2014. <https://themoscowtimes.com/articles/ukraines-crisis-is-not-the-west-s-fault-39411>.
17. Trenin, Dmitri. "The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry." *Carnegie Endowment* July 09 (2014): 1–17. <http://www.carnegie.ru/2014/07/09/ukraine-crisis-and-resumption-of-great-power-rivalry/hfgs#>.
18. Waltz, Kenneth N. "Structural Realism after the Cold War." *International Security* 25, no. 1 (2000): 5–41. doi:10.1162/016228800560372.
19. Wolff, Andrew T. "The Future of NATO Enlargement After the Ukraine Crisis." *International Affairs* 91, no. 5 (2015): 1103–21. doi:10.1111/1468-2346.12400.

УДК 329

Received 14 April 2017

Received in revised form 24 May 2017

Accepted 21 June 2017

Токовенко О.С.

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

doi: 10.15421/341812

СУБ'ЄКТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ПІЗНАННЯ: ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

У статті досліджено специфіку виокремлення політичної гносеології, політичної епістемології і політичної когнітології як напрямів проникнення суб'єкта пізнання у сутність політичних явищ та процесів на дометодологічному рівні. Підкреслюється, що класична і некласична теорія пізнання проклали шлях до сучасного наукового розуміння дослідної методології та загальноприйнятих стандартів наукової новизни. Сконцентровано увагу на формуванні одновимірних політичних поглядів на політичне пізнання як рефлексивного відображення політичного світу в певний період часу актуальними засобами пізнання. Наголошується, що актуалізується питання значущості класичних напрямів пізнання, моноідеологічних і монодоктринальних структур політичного світосприйняття. Стверджується, що умовах інформатизації та зростання значення машинних інтелектуальних систем у практиках здобуття нових знань потребує з'ясування проблема значення штучного інтелекту та позалюдських систем мислення для політичного пізнання майбутнього. Обґрунтовано, що наукова парадигма мислення визначає стандартні вимоги до ефективності та результативності політичної діяльності. Розглянуто значення частини політичного пізнання, яка може не відповідати критеріям природничої або технічної науковості.

Ключові слова: політична гносеологія, політична епістемологія, політичне пізнання, еволюційна епістемологія, сцієнтизація, суб'єкт пізнання.

Токовенко А.С., Субъектность политического познания: гносеологическое измерение

В статье исследована специфика выделения политической гносеологии, политической эпистемологии и политической когнитологии как направлений проникновения субъекта познания в сущность политических явлений и процессов на дометодологическом уровне. Подчеркивается, что классическая и неклассическая теория познания проложили путь к современному научному пониманию исследовательской методологии и общепринятых стандартов научной новизны. Сконцентрировано внимание на формировании одномерных политических взглядов на политическую познания как рефлексивного отображения политического мира в определенный период времени актуальными средствами познания. Отмечается, что актуализируется вопрос значимости классических направлений познания, моноидеологических и монодоктринальных структур политического мировосприятия. Утверждается, что условиях информатизации и рост значения машинных интеллектуальных систем в практиках получения новых знаний требует выяснения проблема значение искусственного интеллекта и вне человеческого систем мышления политического познания будущего. Обосновано, что научная парадигма мышления определяет стандартные требования к эффективности и результативности политической деятельности. Рассмотрено значение части политического познания, которая может не соответствовать критериям естественной или технической научности.

Ключевые слова: политическая гносеология, политическая эпистемология, политическое познания, эволюционная эпистемология, сциентизации, субъект познания.

Tokovenko O.S., Subjectivity of political knowledge: gonoseological dimension

The article explores the specifics of the separation of political gnoseology, political epistemology and political cognition as directions of penetration of the subject of knowledge into the essence of political phenomena and processes at the methodological level. It is emphasized that the classical and non-classical theory of cognition has paved the way for a modern scientific understanding of experimental methodology and generally accepted standards of scientific novelty. The attention is focused on the formation of one-dimensional political views on political cognition as a reflective reflection of the political world in a certain period of time by the actual means of cognition. It is emphasized that the question of the significance of the classical directions of cognition, mono-ideological and monodotrynyh structures of political world perception is actualized. It is argued that in the conditions of informatization and the growth of the importance of machine intelligence systems in the practice of obtaining new knowledge, it is necessary to find out the problem of the value of artificial intelligence and non-human systems of thinking for political knowledge of the future. It is substantiated that the scientific paradigm of thinking defines standard requirements for the effectiveness and efficiency of political activity. Considered the importance of part of political knowledge, which may not meet the criteria of natural or technical scientific.

Keywords: political gnoseology, political epistemology, political cognition, evolutionary epistemology, scientisation, subject of cognition.

Постановка проблеми

Пізнання політичного світу виступає складним завданням, оскільки, у фокусі дослідника перебуває широке коло надскладних феноменів. Відокремлення предметної площини політики від решти суспільного життя. У багатьох випадках втрачає свою обґрунтованість через взаємовплив соціальних процесів. Важливою проблемою виступає залученість самого дослідника у конкретні політичні події, його ідеологічні та ціннісні настанови. Стан досліджень політичного знання і пізнавальних зусиль як інтегрованої практики наукових і прикладних досліджень визначається станом дисциплінарного розподілу проявів пізнання у суспільній діяльності. Звідси виокремлюють політичну гносеологію, політичну епістемологію і політичну когнітологію як напрями проникнення суб'єкта пізнання у сутність політичних явищ та процесів на до методологічному рівні. Пізнання проблем «політичного гнозису» і «політичної епістемі» має здійснюватись в рамках одного програмного дослідження.

Класична і некласична теорія пізнання проклали шлях до сучасного наукового розуміння дослідної методології та загальноприйнятих стандартів наукової новизни. Однак, перед

політичною теорією сучасності стоїть завдання інтеграції різнорідних дисциплінарних підходів в рамках спільного орієнтиру науковості та адекватного інструментарію для оцінки наукових результатів.

Аналіз публікацій. Тему соціальної зумовленості пізнання порушували такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як В. Ткаченко [2], Ю. Яковенко, А. Яковенко [9], М. Ярмо [10], А. Б'юканан [11]. Ними були розглянуті Епістемологічний скептицизм в основі економічної політики, громадської думки в контексті соціальної епістемології, Онтологія знання та епістемологія, політичний лібералізм та соціальна епістемологія. Поряд з цим, існує потреба ідентифікації особливостей гносеологічного виміру суб'єктності політичного пізнання.

Метою статті є встановлення особливостей суб'єктів політичного пізнання як окремої сфери знанієвої діяльності. Завданням статті є виокремлення етапів становлення політичного пізнання.

Основний зміст

В рамках сучасної політичної науки статус субдисциплін мають як політична психологія, так і політична філософія і політика, що свідчить про використання одночасно і

експериментальних емпіричних методів так і про використання абстрактних та фундаментальних положень. За таких умов поняття політичного знання потребує реіфікації, очищення. Саме через встановлення значення компоненту політичного в усіх дисциплінарних підрозділах. Історія політичного вчення формує одновимірний політичний погляд на політичне пізнання як рефлексивне відображення політичного світу в певний період часу актуальними засобами пізнання, однак, в умовах зростання інформаційного і комунікаційного забезпечення політики виникає потреба у своєрідній інвентаризації пізнавальних засобів та їх впливу на контекст політичної думки. Звідси, ваговим завданням даної монографії є виявлення специфіки взаємодії політичних і гносеологічних праць у соціально-філософській традиції. Політико-філософська традиція свідчить, що великі надбання у політичному пізнання здійснювалися тими філософами і мислителями, які мали і гносеологічні і політичні доробки. Ця властивість потребує аналізу детермінації двох площин пізнання діяльності, а також встановлення еволюції думки щодо політичних і гносеологічних проблем у світовій історії філософії. Також потребує уваги питання можливості встановлення генеалогічних зв'язків між різними етапами гносеологічного політичного пізнання.

Як відзначає український політолог В. Кривошеїн, політична наука має мультипарадигмальний статус [1], звідси одним з важливих завдань є визначення статусу пізнання у розвитку політичної теорії. Відображення політичного світу у розробках мислителів XVIII–XIX століття невіддільне від світських і теологічних доктрин та світських ідеологічних систем, які визначили ідеологічні політичні партії загалом ідейний спектр політичних сил у багатьох країнах світу у XX і XXI століттях. На цій основі актуалізується питання значущості класичних напрямів пізнання, моноідеологічних і монодоктринальних структур політичного світосприйняття. Згадуючи стандарти сучасного наукового знання і наукової методології

сучасності важливим аспектом є визначення змісту природничо-наукової парадигми пізнання політичного світу як джерела стереотипів дослідної діяльності та предметної означуваності політичного світу. В умовах мультипарадигмальності та мультидисциплінарності політичне знання викликає зацікавлення чинників упорядкування та універсалізації та стандартизації підходів до визначення наукової проблемності та прогнозованості наукових результатів у цьому контексті. Прикладний інтерес становить орієнтаційна місія політичної епістемології як окремої дисципліни політико-теоретичного циклу та її значення для наукових методологій, які використовуються у сучасних політологічних дослідженнях.

В умовах інформатизації та зростання значення машинних інтелектуальних систем у практиках здобуття нових знань потребує з'ясування проблема значення штучного інтелекту та позалюдських систем мислення для політичного пізнання майбутнього. Епістемологічна парадигма політичного знання потребує уточнення у частині поширення біолого-еволюціоністських принципів на добір політичних концепцій і теорій (див.: [3], [4]). Істотне значення для розуміння процесу сучасної політичної науки відіграє пошук альтернативних і неklasичних підходів до мислення і вивчення політичної реальності (див.: [5]). Некласичні підходи до визначення політичної реальності формують безліч нестійких та нелінійних альтернатив, які визначають особливі сценарії і траєкторії розвитку політичних досліджень. У переліку нових альтернатив чільне місце посідає політичний постмодерн, як сукупність концептуальних умов для авторського незалежного розуміння політичної дійсності та продукування нетрадиційних і нетривіальних висновків стосовно змісту політики як текстуальної реальності. Особливе значення для політичних досліджень становить синергетика яка формулює можливість поєднання несумісних принципів та способів тлумачення дійсності. Особливо це актуально для опису діяльності складних систем.

Методологічний і рефлексивний дискурс сучасних політичних наук спрямований на формування загальної матриці для перспективних і прикладних досліджень. Специфікою політичного знання у XXI столітті є, як і раніше, синтез всіх наукових методологій, які можуть надати нові вірогідні знання. Тому потребує вивчення епістемних засад міждисциплінарної матриці сучасної політичної науки глобального рівня у контексті концепції сталого розвитку та глобального порядку денного.

Як свідчить розглянутий матеріал, класичний період політичного пізнання визначають традиційно напрями постановки проблеми наукового пошуку суб'єкто-центричний пізнання як гносеологічний принцип в загальних рисах означає пізнання політичного світу як досягнення предметів і феноменів на основі внутрішнього бачення і принципів організації мислення людини починаючи з Рене Декарта і Френсіса Бекона, визначилися обмеження політичного пізнання на основі обмеженості загальної діяльності із здобуття знань цими обмеженнями стали сутність та природа структур пізнання якими є апіорні форми чуттєвості та інше. Іншим напрямом обмежень є недосконалість світосприйняття та чуттєвості людини. Провідною рисою класичних орієнтирів політичного пізнання стало зведення політичного пізнання до загально-гносеологічних принципів і процедур. Ідеалістичні концепції Платона та емпірична логіка Аристотеля засвідчили, що інструментарій пізнання можуть серйозно вплинути на впорядкування політичних знань. Концепція ідеальної або оптимальної держави у творах античних мислителів стала відображенням кінцевої природи гносеологічних практик обмеженості пізнання певним горизонтом.

Період Середньовіччя встановив, що обмеженість суб'єктивної класичної гносеології може бути подолана зверненням до духовних практик пізнання і обґрунтування істини. Звернення до духовних цінностей і орієнтирів істотно уповільнило розробку уточнюючих концептів, щодо політичного світу і утворюється певний цикл форм правління на

основі аристотелівських і платонівських побудов. Їх розвиток та якісне перетворення стали можливими на основі антропоцентризму філософії гносеології ренесансу і нового часу.

Пізнання політики на основі класичної гносеології забезпечила не лише просування знання, як суб'єктоцентрованої діяльності але й дозволу постулювати самодостатність та автономію політичної теорії. Політичні та гносеологічні твори мислителів минулого та нового часу стали одним з перших проявів застосування фундаментальних практик пізнання на предметному полі політики. Твори Томаса Гоббса у яких створюється механістична картина світу призвели до застосування принципів пізнання для побудови концепції левіафана як держави механістичного типу. Сенсуалізм Джона Локка дозволив тлумачити суспільний договір і природний стан на основі прагматичних утилітарних потреб людини поза межами абстрактних ідейних побудов. Гносеологічний фундаменталізм Іммануїла Канта дозволив обґрунтувати проект космополітичної держави майбутнього. Навіть за умови, що підстави для такої надструктури глобального рівня у XVIII столітті не існувало.

Чинник політичного активізму і дії у політичному пізнанні розкритий в межах встановлення республіканської форми правління в період Великої Французької революції та війни за незалежність у США. Політичне невпізнання Просвітництва спричинило появу прямого впливу практик пізнання на політичну дійсність. Створений за напрямками уможлидних ідейних концепцій, політичний лад стає критерієм істинності політичного пізнання та реалізацією міркувань. Зокрема, консерватизм як реакція на революційне політичне перетворення є зворотний шлях політичного пізнання, взаємодії політичного пізнання і політичної реальності. Ними є концепції Георга Гегеля який реагує на встановлення конституційної Пруської монархії як на перемогу абсолютного духу. Монодоктринальне політичне пізнання виокремилося у проникненні ідеологічних настанов до політичних рішень та ототожнення наукового і ідеологічного знання.

Коли політичне знання стає ідеологічним, його зміст спрямований не на пошук нового знання, а на виправдання існуючої концепції. Ідеологізоване політичне знання визначає відповідний тип мислення і його результати, які надають політичному світу певну сукупність смислів та ознак.

Моноідеологічне політичне мислення за своєю природою виходить за межі класичного суб'єктного мислення та набуває рис теологічної гносеології. Стає властивою колективному суб'єкту визначення смислів та значень політичного світу. Природничо-наукова парадигма політичного, наукового і прикладного світосприйняття поставила питання про належність практик політичного пізнання до світу перетворювальної індустрії або до світу гуманістичного осягнення дійсності. Стандартизація та перетворюваність політичної діяльності виправдовує природничо-науковий емпіричний підхід до політичного пізнання. Наукова парадигма мислення визначає стандартні вимоги до ефективності та результативності політичної діяльності. Поряд з цим предметна теологічна схема природничо-наукового пізнання є продовження гносеології суб'єкта яка не враховує позитивістська інтерпретація істини може поставити під сумнів природничі наукові побудови, через те, що сукупність їх припущень може не задовольняти критерії версифікації в верифікації виходити за межі раціонально-критичної апробації положень епістемичного типу. Політична епістемологія, к реакція на природничо-наукову картину світу з точки зору особливостей політичного буття і пізнання реалізує свою орієнтаційну місію щодо методології політичних наук саме через додавання до числа природничо-наукових нормативів способів визначення істини і набуття наукових результатів альтернативні підходи та практики пізнання (див.: [8]).

Визначення проблемності в рамках наукових політологічних досліджень набуває не лише характеру наслідування, але і епістемичної експертизи певних положень і концепцій. Політична епістемологія може здійснювати добір методології відповідно до специфіки

предметного поля та світоглядних і навіть ідеологічних особливостей суб'єкта пізнання.

Штучний інтелект виступає особливою концепцією стандартизації та впорядкування політичної діяльності зведення її до набору процедур, які є незмінними та відповідними кібернетичним моделям схемам відповідей і реакцій. Штучний інтелект є перспективою узагальнення та об'єднання різномірної статистичної інформації про політичний світ та формування аналітики для прийняття рішень. Водночас досі невирішеним є питанням цінностей і моралі які можуть бути закладені у діяльність штучного інтелекту.

Альтернативні способи політичного пізнання демонструють великий набір потенційних можливостей, як розширення предметно-проблемної сфери так і застосування нових методологій. Однак, слід розуміти, що постмодерна політична теорія або постмодерністське мислення і політичні дослідження все ще потребують своєї апробації через наявність скептичного ставлення всередині наукової спільноти такий стан утворюється через неможливість емпіричної стандартизації постмодерних практик політичного пізнання. Подібна ситуація складається і стосовно синергетики, яка оперує поняттями системи, яка також отримує низку критичних зауважень у постмодерному світі. Міждисциплінарна матриця сучасної політичної науки потребує поєднання новітніх і традиційних принципів політичного пізнання на основі конвенційного усвідомлення подальших результатів наукової і прикладної політичної діяльності в сфері досягнення політичного освіту.

Визначення проблем наукового пізнання предметної сфери політики детермінується не лише політичними процесами, але й станом суспільства (див.: [8]). Природничо-наукова парадигма реалізує дослідний шлях наукового пізнання, який склався за доби науково-технічної революції. Перетворення науки на самостійну і самодостатню сферу життєдіяльності суспільства породжує низку наслідків для політичного пізнання, зокрема це вимоги технологічності, стандартності, проектного менеджменту, чіткого визначення

результатів та наукової новизни (див.: [7]). На відміну від політичної гносеології, політична наука оперує лише підтвердженими даними і спирається на встановлені факти політичної дійсності. Водночас природничо-наукова парадигма висуває перед політичними пізнанням низку викликів. Оскільки політичні дослідження не можуть повністю корелюватися з політичною реальністю, дослідні засоби лише частково можуть квантифікувати різноманіття і багатовекторність політичних явищ. Дискусія щодо науковості результатів суспільних наук межує із визначенням буденного і ненаукового знання. Оскільки в політичній сфері наявний прикладний аспект реалізації політичних рішень і діяльності, частина політичного пізнання може не відповідати критеріям природничої або технічної науковості. Водночас поза пізнанням політичних процесів, поза квантифікацією, збиранням та інтерпретацією емпіричних даних залишається одним з провідних способів осягнення природи політичного, навіть через фільтри сциєнтистської свідомості.

Статус сучасних наукових досліджень також перебуває у фазі трансформації. Демар-

кація між науковим і ненауковим знанням формулюється в інституційних і конвенційних термінах (див.: [6]). Отже, суб'єктність пізнання залежить від рівня розвитку наукової спільноти та суспільних інститутів, які впорядковують цю діяльність. Якщо політико-гносеологічні підходи допромислової доби визначали політичну сферу відповідно до засобів суб'єкта пізнання, то за доби науково-технічної революції політичний світ впорядковується відповідно до позитивістської рамки прогресистського світогляду.

У сучасний період теорія постмодернізації політичного світу лише проходить своє становлення. Лише мінливість і розбіжність напрямів розвитку суспільно-політичних феноменів ідентифікує синергетична парадигма. Звідси, сциєнтизація політичного пізнання не є завершеним і ціннісно обґрунтованим процесом. Політичне пізнання залишається особливою практикою знанняєвої діяльності людини, яка поєднує його соціальний і дослідну діяльність. Перспективами подальшого розгляду теми, порушеної у даній статті є розгляд співвідношення політичного пізнання з іншими видами соціального пізнання.

Бібліографічні посилання

1. Кривошен В.В. Проблема мультипарадигмальності політичної науки. *Науковотноретичний альманах «Грані»*. 2000. № 3. С. 105–107.
2. Ткаченко В. А. *Епістемологічний скептицизм в основі економічної політики в Україні* : монографія. Дніпропетровськ : Монолит, 2014. 263 с.
3. Токовенко О. С. Еволюційна міждисциплінарна програма дослідження когнітивних систем. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2011. Вип. 2. С. 401–408.
4. Токовенко О. С. Еволюція політичної реальності: методологічні основи дослідження. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2011. Т. 19, № 21(2). С. 85–89.
5. Токовенко О. С. Наукове пізнання політичної реальності як еволюційний процес. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2013. Т. 21, вип. 23(1). С. 3–8.
6. Токовенко О. С. Політична епістемологія: трансцендентальний та еволюційний виміри. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 5. С. 69–72.
7. Токовенко О. С. Політична картина реальності: еволюційно-епістемологічний підхід. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 3. С. 156–162.
8. Токовенко О. С. Трансформація концептуальних засад політичної науки у культурно-історичному контексті. *Науковотноретичний альманах «Грані»*. 2013. № 8. С. 65–70.
9. Яковенко Ю., Яковенко А. Ідентифікація громадської думки в контексті соціальної епістемології. *Психологія і суспільство*. 2013. № 1. С. 48–56.
10. Ярмо М. І. Онтологія знання та епістемологія світу музики: знаннєві орієнтири сучасного теоретичного музикознавства. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство*. 2011. № 1. С. 3 – 11.
11. Buchanan A. Political Liberalism and Social Epistemology. *Philosophy & Public Affairs*. Vol. 32. No. 2 (Spring, 2004). P. 95 – 130.

References

1. Kryvoshein V.V. Problema multyparadyhmalnosti politychnoi nauky [The problem of multiparadigma of political science]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*. 2000. № 3. S. 105–107.
2. Tkachenko V. A. *Epistemolohichniy skeptyzm v osnovi ekonomichnoi polityky v Ukraini [Epistemological skepticism in the basis of economic policy in Ukraine]* : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Monolyt, 2014. 263 s.
3. Tokovenko O. S. Evoliutsiina mizhdystsyplinarna prohrama doslidzhennia kohnityvnykh system [Evolutionary Interdisciplinary Program for the Study of Cognitive Systems]. *Filosofii i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2011. Vyp. 2. S. 401–408.
4. Tokovenko O. S. Evoliutsiia politychnoi realnosti: metodolohichni osnovy doslidzhennia [Evolution of Political Reality: Methodological Principles of Research]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii : Filosofiia. Sotsiolohiia. Politolohiia*. 2011. T. 19, № 21(2). S. 85–89.
5. Tokovenko O. S. Naukove piznannia politychnoi realnosti yak evoliutsiinyi protses [Scientific knowledge of political reality as an evolutionary process]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii : Filosofiia. Sotsiolohiia. Politolohiia*. 2013. T. 21, vyp. 23(1). S. 3–8.
6. Tokovenko O. S. Politychna epistemolohiia: transtsendentalnyi ta evoliutsiinyi vymiry [Political epistemology: transcendental and evolutionary dimensions]. *Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2013. Vyp. 5. S. 69–72.
7. Tokovenko O. S. Politychna kartyna realnosti: evoliutsiino-epistemolohichniy pidkhid [Political picture of reality: evolutionary-epistemological approach]. *Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2012. Vyp. 3. S. 156–162.
8. Tokovenko O. S. Transformatsiia kontseptualnykh zasad politychnoi nauky u kulturno-istorychnomu konteksti [Transformation of conceptual foundations of political science in the cultural-historical context]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*. 2013. № 8. S. 65–70.
9. Iakovenko Yu. Identyfikatsiia hromadskoi dumky v konteksti sotsialnoi epistemolohii [Identification of public opinion in the context of social epistemology]. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2013. № 1. S. 48–56.
10. Iarko M. I. Ontolohiia znannia ta epistemolohiia svitu muzyky: znannievi oriiientyry suchasnoho teoretychnoho muzykoznavstva [Ontology of knowledge and epistemology of the world of music: the knowledge of the orientation of modern theoretical musicology]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii : Mystetstvoznavstvo*. 2011. № 1. S. 3 – 11.
11. Buchanan A. Political Liberalism and Social Epistemology. *Philosophy & Public Affairs*. Vol. 32. No. 2 (Spring, 2004). S. 95 – 130.

УДК 32

Received 28 August 2017

Received in revised form 25 September 2017

Accepted 30 October 2017

Третяк О.А.

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

doi: 10.15421/341813

ПРИРОДНИЧО-НАУКОВА ТЕНДЕНЦІЯ ФОРМУЛЮВАННЯ ПОНЯТЬ У ПРАКТИЦІ ПОЛІТИЧНОГО ПІЗНАННЯ

У статті досліджено політичне пізнання може зосереджуватися, передусім, на виокремленні подій і явищ, які мають особливе значення для певної політичної ситуації, або є актуальними для зацікавленої громадськості. Підкреслюється, що політичне пізнання доби постмодерну, звільнення від ціннісних пріоритетів, доцільності прогресу, суспільної користі, може широко залучувати буденні, або ненаукові експертні оцінки. Сконцентровано увагу на розкритті нових причинно-наслідкових зв'язків між політичними фактами та прогнозуванням політичних процесів, нерідко застосовує суб'єктивні, або авторські терміни, які не знайшли твердження у широкій науковій спільноті. Наголошується, що у сучасному науковому пізнанні пріоритет термінологічної суворості зміщується на користь проективного дослідження, яке спрямовує зусилля на набуття нових знань. Стверджується, що перетворення науки на частину виробничого комплексу і, водночас, на соціальне явище визначає певний фаховий підхід науковців-політологів та досягнення свого значення і відповідальності за свої наукові результати. Обґрунтовано, що політичне пізнання є вбудованим у культурний континуум і визначається нормами, які породжуються цивілізаційним розвитком суспільства. Розглянуто можливість набуття якісно нових парадигмальних знань передбачає аналіз стану політичного суб'єкту та його мислення в умовах нових і нових умов стандартизації.

Ключові слова: політичне пізнання, природничо-наукові стандарти, наукові поняття, термінологічні новації, політологічні методи, дослідження.

Третяк А.А., Естественнo-научная тенденция формулировки понятий в практике политического познания

В статье исследованы политическое познание может сосредотачиваться прежде всего на выделении событий и явлений, которые имеют особое значение для определенной политической ситуации, или актуальны для заинтересованной общественности. Подчеркивается, что голитичне познания эпохи постмодерна, освобождение от ценностных приоритетов, целесообразности прогресса, общественной пользы, может широко залучуваты обычные, или ненаучные экспертные оценки. Сконцентрировано внимание на раскрытии новых причинно-следственных связей между политическими фактами и прогнозированием политических процессов, нередко применяет субъективные, или авторские сроки, которые не нашли утверждение в широкой научной общественности. Отмечается, что в современном научном познании приоритет терминологической строгости смещается в пользу проективного исследования, которое направляет усилия на приобретение новых знаний. Утверждается, что Превращение науки в часть производственного комплекса и одновременно на социальное явление определяет определенный профессиональный подход ученых-политологов и постижения своего значения и ответственности за свои научные результаты. Обосновано, что политическое познание является встроенным в культурный континуум и определяется нормами, которые порождаются цивилизационным развитием общества. Рассмотрена возможность приобретения качественно новых парадигмальных знаний предполагает анализ политического субъекта и его мышления в условиях новых и новых условий стандартизации.

Ключевые слова: политическое познание, естественно-научные стандарты, научные понятия, терминологические новации, политологические методы, исследования.

Tretiak O.A., Natural and scientific trends of concept formulation in political knowledge practices

The article explores political cognition, which can focus primarily on identifying events and phenomena that are of particular importance for a particular political situation or are relevant to the public concerned. It is emphasized that golytic knowledge of the postmodern age, liberation from value priorities, expediency of progress, public benefit, can broadly attract ordinary or unscientific expert assessments. Focused attention to the disclosure of new causal relationships between political facts and the prediction of political processes, often uses subjective or authoritarian terms, which have not found a statement in the broad scientific community. It is emphasized that in modern scientific knowledge the priority of terminological severity is shifted in favor of a projective study, which directs efforts to acquire new knowledge. It is argued that the transformation of science into a part of the production complex and, at the same time, on a social phenomenon determines a certain professional approach of political scientists and understanding their significance and responsibility for their scientific results. It is substantiated that political knowledge is embedded in the cultural continuum and is determined by the norms generated by the civilization development of society. The possibility of acquiring qualitatively new paradigm knowledge involves an analysis of the state of a political subject and his thinking in the conditions of new and new conditions of standardization considered.

Keywords: political cognition, natural sciences standards, scientific concepts, terminological innovations, political science methods, research.

Постановка проблеми

Невідповідність дійсного й означеного є одним з провідних настанов пізнання у суспільних науках. Дискутабельність та невизначеність ключових понять породжує нові й нові інтерпретації та концептуальні перетворення. За таких умов політичне пізнання може зосереджуватися, передусім, на виокремленні подій і явищ, які мають особливе значення для певної політичної ситуації, або є актуальними для зацікавленої громадськості. Однак, нефарховий погляд на політичні події та процеси істотно звужує можливості встановлення політичної істини і справжнього тлумачення змісту політико-інституційної системи. У багатьох випадках наукове політичне пізнання іде шляхом запозичення методології та термінологічних новацій, однак, цей шлях може призводити до важливих неточностей, які закладаються у зміст і програму дослідження. Вказані зміни мають більший вплив на перекручування змісту політичних фактів, ніж окремі концептуальні невідповідності у природничо-наукових дисциплінах.

Аналіз публікацій. Тему міждисциплінарних чинників формулювання понять у суспіль-

них науках порушували українські науковці. Зокрема Фундатор української академії наук В. Вернадський ще на початку ХХ століття порушував питання наукового світосприйняття [2]. У сучасний період до розробки проблеми долучилися С. Біла [1], О. Ведров [3], В. Волошин [4], І. Горбатенко [5], О. Гужва [6], І. Денисенко [7], А. Степанов [11], О. Токовенко [12]. Поряд з цим, існує потреба подальшого розв'язання питання впливу природничо-наукових підходів до політичного пізнання.

Метою статті є з'ясування особливостей природничо-наукових тенденцій формулювання концептуальних понять у практиках політичного пізнання. Завданням статті є виявлення критерію науковості, який використовується у природничо- та технічно орієнтованому політичному пізнанні.

Основний зміст

Приклад географічних дисциплін засвідчує, що невстановленість у науковій мові певних термінів може породжувати різноманітні тлумачення та підходи. Політичне пізнання доби постмодерну, звільнення від ціннісних пріоритетів, категорій доцільності, прогресу-

су, суспільної користі, може широко залучати буденні або ненаукові експертні оцінки до академічних досліджень. Так само як і наукові твердження і форми висловлювань можуть активно запозичуватися прикладними політичними дослідниками, коментаторами та публіцистами. В. Пащенко стверджує, що «предметні наукові поняття і терміни – похідні від об'єктних, вони мають своїми означеннями співвідноситись із назвами своїх наук. Прикладами жаргону тут можуть бути найпоширеніші некоректні предметні означення, вживані у природничій географії, наприклад ландшафтні та ґрунтові дослідження і карти, треба – ландшафтознавчі, ґрунтознавчі дослідження і карти, або дослідження та карти ландшафтів і ґрунтів» [9, с. 67].

Несуворість наукових тверджень виступає одним з найбільш широко визначених маркерів дилетантизму. Проте у політичному пізнанні, розкриття нових причинно-наслідкових зв'язків між політичними фактами та прогнозуванням політичних процесів, нерідко застосовує суб'єктивні, або авторські терміни, які не знайшли твердження у широкій науковій спільноті. У сучасному науковому пізнанні пріоритет термінологічної суворості зміщується на користь проєктивного дослідження, яке спрямовує зусилля на набуття нових знань. Відповідно, якщо наукова новизна є встановленою, то її термінологічний вираз стає другорядним явищем. Цей підхід залежить від культурних особливостей від тієї, або іншої наукової школи (див. :[7]).

Перетворення науки на частину виробничого комплексу і, водночас, на соціальне явище, визначає певний фаховий підхід науковців-політологів та досягнення свого значення і відповідальності за свої наукові результати. У цьому зв'язку новації у політичному пізнанні, пов'язані не лише з інтеріоризацією технологічних новацій економіки і соціального життя, але й із відображенням нових практик у політичній діяльності, які набувають суспільного розголосу. Наприклад, феномен політичних блогів переводить авторів політичних текстів з елітарного на масовий рівень, що сприяє поглибленню масовізації суспільства

на основі індивідуального вибору та відповідь на запити широких соціальних верств. Згідно із О. Скибою, «в переломні моменти розвитку людської цивілізації, коли відбувається руйнування старого і створення нового світу, культура теж не уникає своєї долі випробувань, що відбивається на розвитку і становленні наукових теорій» [10].

Політичне пізнання є вбудованим у культурний континуум і визначається нормами, які породжуються цивілізаційним розвитком суспільства. Наукова новизна формується як здобуття знань, які не були актуалізовані в даному культурному контексті [12]. На прикладі тематики наукових досліджень в різних країнах сучасного світу можна побачити, що актуалізація наукових проблем не є однорідною, отже тематизація знань забезпечується відповідно до цікавості до тих, або інших аспектів культури. О. Скиба стверджує, що «проникненням науки в усі сфери життя пояснюється необхідність врахування соціально-культурного контексту відповідної історичної епохи. Новий спосіб породження знань, проблема генезису науки виступає як проблема основ власне наукового способу діяльності. Ці основи складаються в культурі у вигляді певних установок мислення, які дозволяють виникнути науковому методу» [10].

Природничо-наукові настанови політичного пізнання визначають зростання наукових знань, їх культурна зумовленість пов'язана з таким рівнем досягнення політичного світу, який визначається потребами управління і здійснення влади. Порівняння давнього і модерного способу мислення ґрунтується на критерії зростання кількості знань та їх експансивності у різних сферах життєдіяльності. Науковість як критерій істини і новизни виникає у той час, коли вона відокремлюється від решти форм знань буденного, філософського, тощо [4]. Звідси, природничо-наукова парадигма пізнання є унікальною, з точки зору свого цивілізаційно-культурного походження. О. Скиба вважає, що «культури традиційних суспільств (Давнього Китаю, Індії, Давнього Єгипту, Вавилону) не створили таких основ. Для переходу до наукової стадії був необхід-

ний новий спосіб мислення (бачення світу), який допускав би погляд на існуючі ситуації буття, включаючи ситуації соціального спілкування і діяльності, як один із можливих виявів сутності (законів) світу, здатної реалізуватися в різноманітних формах. Такий спосіб мислення не міг утвердитися, наприклад, у культурі кастових і деспотичних суспільств Сходу епохи перших міських цивілізацій (де почалась переднаука)» [10].

Трансформація політичного пізнання доби модерну на частину системи позитивних наук пов'язана не лише з методичними засобами, але й із світоглядом наукової спільноти та критеріями ефективності її діяльності у кожен конкретний історичний період. На основі норм і регулятивів даної наукової спільноти формуються особистісні переваги у науковому пізнанні. У той же час, за доби постмодерну суб'єктивізм авторства гіперболізується, що обґрунтовує положення, які в період модерну не могли б вважатися науковими [6]. О.Скиба стверджує, що «вчений у своїй науковій діяльності при виборі методів і підходів, явно і неявно керується цінностями, нормами, ідеалами культурно-історичної епохи, частиною якої є сам. Отже, при цьому детермінація процесу наукового пізнання здійснюється не лише культурно-історичними чинниками, а й особистісно-психологічними» [10]. Тому засади креативності і творчості у політичному пізнанні ґрунтуються на свободі вибору, який притаманний ліберально-демократичному суспільству [1]. Це визначає актуальність творчості у плюралістичному політичному середовищі.

Творчість у акті політичного пізнання набуває значення й актуальності за умови її невідповідності іншим подібним зразкам у кожній сфері науковій діяльності. Здатність кожного вченого перевершити стереотипи та стандарти своєї доби і робить задум політичного пізнання креативним і нестандартним у даних культурних умовах. На думку О. Скиби, «осмислення того впливу, який робить науковий розвиток на культуру кожної епохи, є неможливим також без звертання до філософії, яка виконує функцію узагальнення духовного

і практичного досвіду. Пов'язуючи воедино всі види знань, поєднуючи досягнення природничих, технічних і гуманітарних наук на основі принципу гуманізму, вона задає ту чи іншу спрямованість розвитку науки і визначає евристичні рамки творчої діяльності кожної епохи» [10].

Таким чином, культурні умови виступають регулятивними структурами і рамками мислення, які визначають зміст та значення наукових досягнень. Для політичного пізнання це означає необхідність стилістичної і фразеологічної відповідності наукових результатів існуючим культурним зразкам. Водночас, явище природничо-наукового пізнання є визначенням об'єктивності як універсального критерію співвіднесення знання і дійсності. У свою чергу, креативність дійсності і знання у природничо-науковій традиції ґрунтується на зв'язках понять із реальним світом. Тому для політичного пізнання, яке оперує абстрагованими від дійсності поняттями, цей критерій одним з найбільш проблематизованих. Як вважає А. Кадикало, «коли з'являються підстави припустити хибність та суперечливість деяких положень наукового пізнання, наука через опосередкування її «апологетів» намагається постулювати певні принципи, що приводить до необхідності пошуку багатозначності того чи іншого феномену, а отже, отримується прямо протилежний результат. Тобто, на нашу думку, наука ніколи не повинна бути ізольованою або виконувати певну еталонно-метричну функцію, навпаки, вона має бути динамічною, проявляти усі ті якості, які закладені у неї ще з часів античних філософів» [8, с. 17].

Новизна для політичного пізнання у період природничо-наукового сцієнтизму формується як намагання аналізувати матеріальні величини, які описують політичну дійсність передусім, у кількісному вимірі. Застосування методів, які забезпечують більш якісну квантифікацію, пропонують уточнення цифрового виміру та лінійних політичних інтеракцій. Нелінійні політичні взаємодії, або такі, що не можуть бути підтверджені у прогресіях залишаються поза увагою, не розглядаються як важливі чинники політичного процесу.

Прикладом може слугувати невизначеність у політико-комунікаційних повідомлень, які вимірюються за кількістю появ на певних засобах масової інформації або у ситуативних контекстах. Лише якісний аналіз може дати розуміння щодо впливу даного медіаконтенту на зміну політичної поведінки. А. Кадикало стверджує, що «сьогодні наука перебуває на роздоріжжі трансформації у нову науку із зміною окремих уявлень та відходом від вузького редукціонізму, з одного боку, а з іншого, – перетворенням у певний тип псевдонауки із все помітнішим розмиванням меж між її різними сферами і не тільки. Тому найактуальніша проблема для науки на теперішньому етапі є з'ясування того, від чого вона здатна відмовитись, не втрачаючи своєї суті. І насамперед йдеться про параметри, які встановлені поняттями об'єкта та об'єктивності для науки» [8, с. 17].

Ціннісна природа політичного суб'єктивізму відображається у розумінні об'єктивності. Політичний дослідник рідко може бути повністю безстороннім. Навіть за умови повної ідеологічної нейтральності, він може схвалювати, або не схвалювати той чи інший політичний порядок або політичний режим. Відповідно, у більшості наукових досліджень у політологічних дисциплінах панує ціннісна перевага демократії над тоталітаризмом й авторитаризмом. Однак, у період кібернетичної революції формується ціннісно-нейтральний технократичний світогляд дослідників політики, які визначають передусім ефективність інститутів й технологій управління як основний критерій істинності концепції, що описують політичний світ. Загалом, соціокультурна парадигмальна та психоемоційна контекстність, істотно трансформують розуміння об'єктивності у політичній предметній сфері. Універсализація технології природничого політичного пізнання в сучасному світі здійснюється за рахунок стандартизації політичних понять. Водночас, соціокультурні й цивілізаційні умови двох третин людства істотно відрізняються від умов та політичного мислення в рамках ареалу мешкання «золотого мільярда». Саме тому політична креативність може от-

римати втілення у формах нестандартного соціально-культурного контексту. А. Кадикало зазначає, що «у контексті суто прикладному проблема розуміння, інтерпретації та застосування понять не надто важлива, проте, якщо йдеться про включення знання у систему наукової картини світу, то це стає необхідністю. На нашу думку, саме у цьому напрямку можна помітити зрушення, трансформації та кризові моменти сучасного наукового пізнання. Це важливо ще й тому, що, як свідчить історія науки, фундаментальні зрушення наукових парадигм мають початок не на макрорівні прикладної науки, а на мікрорівні, тобто на рівні загальнішому, теоретичному» [8, с. 19].

Проблема здобуття істинності знань у сучасному політичному пізнанні пов'язується не лише з обмеженістю методів, які можуть бути застосовані для вивчення предметів, якими опікується політична теорія. Політична істинність істотно розпорошується через диференціацію предметів у дисциплінарному контексті. Політична соціологія і політична психологія, не маючи внутрішньої зацікавленості у предметі політичного, висувають позитивний індивідуальний і груповий варіант образу політики, який не має нічого спільного із усталеними фреймами політичного світосприйняття політологічної наукової спільноти. Це не важко побачити на основі теоретичних побудов і понять, які застосовуються у психології та соціології політики, це народні маси і громадська думка, ідейні доктрини, політичні рухи, тощо. А. Кадикало стверджує, що «прийняття критерієм істинності теорії, а відповідно і її об'єктивності, експерименту, хоча й дієвий, але далеко не той, що можна повністю прийняти і вважати як об'єктивний. Як би там не було, але експеримент – це певні умови, певні параметри, які дуже часто встановлені самим дослідником, тому експеримент дієвий, але при цьому обмежений критерій. У дуже вузьких рамках він спрацьовує, але наука виходить за ці межі. Причини намагання здолати межі наукових принципів полягає у незадоволеності науковців тим категоріальним апаратом, який їм сьогодні доступний» [8, с. 21].

Методична зумовленість політичного пізнання ґрунтується на поширених сцієнтистських настановах і позитивістських метатеоретичних визначеннях. Можливість здобути нові знання може формулюватися на основі постановки питання у новому змісті. Також, адаптація загальнонаукової методології до предмету політичних досліджень може відкрити нову перспективу для парадигмальних політичних досліджень. Категорії та концепції загальнонаукового змісту лише завдають загальну рамку для розробок, якщо вони мають експертний характер та взагалі не будуть кореспондуватися із загальними підходами. А. Кадикало вважає, що «наукові припущення, гіпотези та теорії, які виходять за межі класичного наукового категоріального апарата, викликають негативну реакцію з боку багатьох науковців. У сучасному теоретично-природничому пізнанні існують спроби подолання такого негативізму, але інколи вони набувають форм, які далекі від наукових» [8, с. 21].

Неможливість повної реалізації природничо-наукових настанов у політичному пізнанні зумовлює прагнення політичних мислителів звернутися до політико-філософських настанов, якими є постмодерн і комунікативна теорія тощо (див.: [5]). Водночас застосування новітніх методичних засобів, які надають якісну інформацію, зокрема щодо медіа контенту, забезпечують якісний та кількісний аналіз масової політичної поведінки, дозволяють обробляти великі масиви даних, відкривають перед політичними науками шлях до стандартизації та уніфікації із природничими і технічними науковими дисциплінами. Крім

того, стандартизація методів не забезпечує проблемного пошуку, визначення предметної сфери та прогнозування наукових результатів, в цьому контексті вирішального значення будуть мати загальнологічні методи і мисленнєвий експеримент. А. Кадикало стверджує, що «об'єктивність передбачає певну спрямованість на об'єкт, але таку, що зумовлена певною конкретною ситуативністю. Об'єктивність не можна вважати відносною, а тільки зумовленою, тобто такою, що вказує на специфіку об'єкта та умови сприйняття його суб'єктом» [8, с. 22]. Отже, політичне пізнання інтуїтивно використовує поняття об'єктивності із гнучким розумінням результату застосування науковості.

Висновки

Таким чином, у природничо-науковому контексті політичне пізнання перебуває як під впливом викликів, так і в умовах розкриття нових можливостей. Кількісне поширення знань про політичний світ відповідає потребам сучасного технізованого суспільства. Водночас фундаментальні засади політики залишаються незмінними з часів античності. Можливість набуття якісно нових парадигмальних знань передбачає аналіз стану політичного суб'єкту та його мислення в умовах нових і нових умов стандартизації. Це спонукає до вивчення політичної мови як об'єкту досліджень, а також мови політичної науки, яка не повною мірою відповідає вимогам сцієнтистського загальнонаукового пізнання. Перспективою подальшого розвитку проблеми, порушеної в даній статті є дослідження гуманістичних засад політичного пізнання.

Бібліографічні посилання

1. Біла С. Політична «матриця» громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2007. № 6. С. 170–173. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2007_6_20.
2. Вернадский В. И. Научное мировоззрение. *На переломе. Философские дискуссии 20-х годов: Философия и мировоззрение*. М.: Политиздат, 1990. С. 180–203.
3. Ведров О. *Науки про суспільство та соціальний прогрес. Епістемологічні та етичні засади соціальних наук з погляду філософії комунікації: [монографія]*. Київ : Стило, 2014. 338 с.
4. Волошин В. В. *Епістемологія релігії: онтологічні припущення, ключові концепти, пізнавальні стратегії : монографія*. Донець. нац. ун-т, Каф. філос. Донецьк: ДонНУ, 2012. 446 с.
5. Горбатенко І. Постмодерністський дискурс та його вплив на розвиток політичної науки в Україні. *Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж.* 2006. Вип. 30, кн. 2. С. 72–81.

6. Гужва О. П. Симфонізм між модернізмом та постмодернізмом: від хаосу до гармонії. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Мистецтвознавство. Архитектура. 2007. № 12. С. 31–40.
7. Денисенко І. Д. Політичний режим і суспільство: особливості взаємодії у контексті аристотелівської традиції. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2012. Вип. 6. С. 50–59.
8. Кадикало А. Поняття об'єктивності як орієнтира межовості сучасного природничо-наукового пізнання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Філософські науки. 2013. № 750. С. 17–23.
9. Пащенко, В. Про неточності природничої наукової термінології. *Вісник Національної Академії наук України*. 2006. № 11. С. 63–69.
10. Скиба О. П. Соціокультурний вимір наукового пізнання. Режим доступу: <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/viewFile/9470/11815>
11. Степанов А. Г. Етнічні аспекти світогляду в системі соціального пізнання. *«Регионология»*. 2011. №1. Режим доступу: <http://regionsar.ru/node/665>
12. Токовенко О. С. Трансформація концептуальних засад політичної науки у культурно-історичному контексті. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2013. № 8. С. 65–70.

References

1. Bila S. Politychna «matrytsia» hromadianskoho suspilstva [Political «matrix» of civil society]. *Politychnyi menedzhment*. 2007. № 6. S. 170–173. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2007_6_20.
2. Vernadskyi V. Y. Nauchnoe myrovozzrenye [Scientific world view]. *Na perelome. Fylosofskye diskussyy 20-kh holov: Fylosofyia y myrovozzrenye*. M.: Polytyzdat, 1990. S. 180–203.
3. Viedrov O. Nauky pro suspilstvo ta sotsialnyi prohres. *Epistemolohichni ta etychni zasady sotsialnykh nauk z pohliadu filosofii komunikatsii: [monohrafiia] [Science of Society and Social Progress. Epistemological and ethical principles of social sciences in terms of the philosophy of communication]*. Kyiv : Stylos, 2014. 338 s.
4. Voloshyn V. V. *Epistemolohiia relihii: ontolohichni prypushchennia, kliuchovi kontsepty, piznavalni stratehii [Tekst]: monohrafiia [Epistemology of religion: ontological assumptions, key concepts, cognitive strategies]*. Donets. nats. un-t, Kaf. filos. Donetsk: DonNU, 2012. 446 s.
5. Horbatenko I. Postmodernistskyi diskurs ta yoho vplyv na rozvytok politychnoi nauky v Ukraini [Postmodern Discourse and Its Influence on the Development of Political Science in Ukraine]. *Nauk. zap. In-tu polit. i etnonats. doslidzh.* 2006. Vyp. 30, kn. 2. S. 72–81.
6. Huzhva O. P. Symfonizm mizh modernizmom ta postmodernizmom: vid khaosu do harmonii [Symphonism between modernism and postmodernism: from chaos to harmony]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv. Mystetstvoznnavstvo. Arkhytektura*. 2007. № 12. S. 31–40.
7. Denysenko I. D. Politychnyi rezhym i suspilstvo: osoblyvosti vzaiemodii u konteksti arystotelivskoi tradytsii [Elektronnyi resurs] [Political regime and society: peculiarities of interaction in the context of the Aristotelian tradition]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa*. 2012. Vyp. 6. S. 50–59.
8. Kadykalo A. Poniattia obiektyvnosti yak oriientyra mezhevosti suchasnoho pryrodnycho-naukovoho piznannia [The concept of objectivity as a reference point for the modern science and science]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. *Filosofski nauky*. 2013. № 750. S. 17–23.
9. Pashchenko, V. Pro netochnosti pryrodnychoi naukovoї terminolohii [About Inaccuracies of Natural Scientific Terminology] [Tekst]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy*. 2006. № 11. S. 63–69.
10. Skyba O. P. *Sotsiokulturnyi vymir naukovoho piznannia [Socio-cultural dimension of scientific knowledge] [Elektronnyi resurs]*. Rezhym dostupu: <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/viewFile/9470/11815>
11. Stepanov A. H. Etnichni aspekty svitohliadu v systemi sotsialnoho piznannia [Ethnic Aspects of the Worldview in the System of Social Cognition]. *«Rehyonolohyia»*. 2011. №1. Rezhym dostupu: <http://regionsar.ru/node/665>
12. Tokovenko O. S. Transformatsiia kontseptualnykh zasad politychnoi nauky u kulturno-istorychnomu konteksti [Transformation of conceptual foundations of political science in the cultural-historical context]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*. 2013. № 8. S. 65–70.

УДК 323.212

Received 12 September 2017

Received in revised form 13 October 2017

Accepted 16 November 2017

Шуліка А.А.

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

doi: 10.15421/341814

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В КОНЦЕПЦІЇ ДЖ. РОУЛЗА

В статті розглядаються особливості трактування політичної справедливості в концепції Джона Роулза. Поява концепції справедливості американського дослідника Джона Роулза ознаменувало собою новий етап в науковому дослідженні проблеми справедливості. Він ставить питання про недостатність розвитку сучасного капіталізму в плані вирішення соціальних, політичних та економічних проблем. Згідно з концепцією Роулза майбутнє суспільство має бути не тільки ефективним, як до цього закликали теоретики і практики індустріального суспільства, а й справедливим. В першу чергу для існування справедливості необхідна неупереджена система впорядкування інститутів. Головним предметом справедливості, на думку Роулза, є основна структура суспільства, під якою він розуміє всю сукупність найбільш важливих соціальних, правових, політичних і економічних інститутів, основною функцією яких є розподіл переваг і тягот, що впливають з соціальної співпраці членів даного суспільства. З точки зору Роулза проблеми справедливості стають на порядок денний, коли виникає необхідність громадської оцінки діяльності відповідних інститутів для того, щоб збалансувати легітимні конкуруючі інтереси і домагання членів суспільства. Іншими словами, проблема легітимності виникає тоді, коли легітимні права людей приходять в зіткнення один з одним. Справедливість в першу чергу починається з вибору основоположного принципу устрою політичної, соціальної і правової системи суспільства, яка повинна регулювати всі подальші реформи інститутів.

Ключові слова: Джон Роулз, справедливість, соціальна справедливість, політична справедливість, чесність.

Шулика А.А., Особенности понимания политической справедливости в концепции Дж. Ролза

В статье рассматриваются особенности трактовки политической справедливости в концепции Джона Ролза. Появление концепции справедливости американского исследователя Джона Ролза ознаменовало собой новый этап в научном исследовании проблемы справедливости. Он ставит вопрос о недостаточности развития современного капитализма в плане решения социальных, политических и экономических проблем. Согласно концепции Роулза будущее общество должно быть не только эффективным, как к этому призывали теоретики и практики индустриального общества, но и справедливым. В первую очередь для существования справедливости необходимо беспристрастная система упорядочения институтов. Главным предметом справедливости, по мнению Роулза, есть основная структура общества, под которой он понимает всю совокупность наиболее важных социальных, правовых, политических и экономических институтов, основной функцией которых является распределение преимуществ и тягот, вытекающих из социального сотрудничества членов данного общества. С точки зрения Роулза проблемы справедливости становятся на повестку дня, когда возникает необходимость общественной оценки деятельности соответствующих институтов для того, чтобы сбалансировать легитимные конкурирующие интересы и притязания членов общества. Иными словами, проблема легитимности возникает тогда, когда легитимные права людей приходят в соприкосновение друг с другом. Справедливость в первую очередь начинается с выбора основополагающего принципа устройства политической, социальной и правовой системы общества, которая должна регулировать все дальнейшие реформы институтов.

Ключевые слова: Ролз, справедливость, социальная справедливость, политическая справедливость, честность.

Shulika A.A., Understanding of the features of political justice in the concept of John Rawls

The article deals with the features of the interpretation of political justice in the concept of John Rawls. The emergence of the concept of justice by American researcher John Rawls would mark a new stage in the scientific study of the problem of justice. He raises the question of the lack of development of modern capitalism in terms of solving social, political and economic problems. According to Rawls's concept, the future society should not only be effective, as the theorists and practices of industrial society have called for, but also fair. First of all, for the existence of justice, an unbiased system of ordering institutions is needed. The main subject of justice, according to Rawls, is the basic structure of society, under which he understands the whole set of the most important social, legal, political and economic institutions, the main function of which is the distribution of advantages and burdens arising from the social cooperation of members of the society. From Rawls's point of view, justice issues are on the agenda when there is a need for a public assessment of the activities of the relevant institutions in order to balance legitimate competing interests and harassment of members of society. In other words, the problem of legitimacy arises when the legitimate rights of people come into contact with each other. Justice in the first place begins with the choice of the fundamental principle of the political, social and legal system of society, which should regulate all further institutional reforms. J. Rawls defines political justice as «the constitutionality of justice», that is, in his understanding, the validity of the functioning of the political sphere, the organization of public administration and the political regime.

Keywords: John Rawls, justice, social justice, political justice, fairness.

Постановка проблеми. В останні кілька десятиліть проблеми справедливості, в першу чергу справедливості соціальної та політичної, займають істотне місце в політичній науці і моральній філософії. Зростаючий інтерес до цієї теми викликаний багатьма причинами, в тому числі пошуком оптимальної моделі соціальної держави, що відповідає вимогам часу, а також інтеграційними процесами в Європі, які ставлять питання про знаходження нової ідентичності.

Найбільш перспективною (і затребуваною на сьогоднішній день представляється концепція справедливості Дж.Роулза. Він відштовхується від норм справедливості в широкому сенсі, або «реальної справедливості», яка виступає основою подальших суспільних договорів. А останні мають на увазі встановлення належних форм правління і, в разі необхідності, можливість зміни суспільного устрою

Аналіз досліджень і публікацій. Останнім часом проблема формування соціальної і політичної справедливості набуває великої уваги багатьох дослідників. Особливу увагу в контексті дослідження політичної справед-

ливості мають роботи Джона Роулза «Теорія справедливості» і «Політичний лібералізм». Такі дослідники як Л. Ляпіна, А. Сен, Е. Уелсон аналізували особливості використання концепції Дж. Роулза в сучасній політичній сфері.

Метою дослідження є аналіз трактування політичної справедливості в концепції Дж. Роулза.

Виклад основного матеріалу. Як ми вже відзначали важливою частиною сучасної політичної науки є дослідження теорії справедливості. Одне з найбільш значущих досліджень в даній сфері є концепція Джона Роулза. Дослідник визначає норми справедливості для державного розвитку, а також досліджує норми справедливості в політичному та моральному контексті. Незважаючи на визнання багатьох деякі дослідники (наприклад, А. Сен [8]) критикують Джона Роулза за дещо односторонній підхід до розуміння справедливості.

Можна сказати, що ідеї, висловлені у праці «Теорія справедливості», досі викликають гострі дискусії. Однак практично всі сходяться в тому, що концепція Роулза увібрала в себе самі сильні сторони нормативної філософії

лібералізму і по праву може вважатися яскравим прикладом використання розподільної парадигми справедливості.

Дж. Роулз описував роль справедливості в соціальній співпраці і її вплив на формування і функціонування базової структури суспільства. В основі трактування справедливості у Роулза знаходиться розуміння справедливості як чесності, «адже чесність в нього трактується дуже широко: дія принципу розповсюджується не тільки на процедури, але й, що дуже важливо, на результати соціально-політичної взаємодії (так би мовити рівність результатів, протиставлена у сучасній соціальній теорії ідеї рівності можливостей, або, що є тим самим, простій формальній рівності життєвих шансів)» [2, с. 16].

Теорія справедливості Дж. Роулза узагальнює і переводить на більш високий рівень впливу на сучасне суспільно-політичне життя традиційну концепцію суспільного договору. Основна ідея його теорії полягає у «поданні концепції справедливості, яка узагальнює і переносить на більш високий рівень абстракції знайому теорію суспільного договору, ніж скажімо у Дж. Локка, Ж. Руссо та І. Канта» [6, р. 10].

При цьому основною метою свого дослідження Дж. Роулз називає розробку теорії справедливості, яка повинна бути «життєздатною альтернативою класичним вченням справедливості і розвитку, які вже давно домінують в нашій традиції політичної філософії» [6, р. 3].

Справедливість виступає основою для оцінки соціальних і політичних інститутів в суспільстві і державі. Основи формування політичної сфери й інститути, які забезпечують функціонування політичної системи, якими б ефективними та добре організованими вони не були, повинні бути реформовані або скасовані, якщо вони не відповідають поняттям соціальної і політичної справедливості. Саме тому, на думку Дж. Роулза, в справедливому суспільстві свободи рівноправного громадянства приймаються як усталені; а права, забезпечені справедливістю, не підлягають політичному популістському впливу або впливу миттєвих соціальних інтересів.

Для розробки ефективної теорії справедливості в першу чергу Роулз розглядав роль принципів справедливості. Становлення принципів справедливості лежить в основі функціонування суспільства, яке розуміється як більш-менш самодостатнє об'єднання осіб, що в своїх відносинах один з одним визнають певні правила поведінки обов'язковими і які в більшості своїй діють відповідно до них. За Роулзом ці правила визначають систему співпраці, спрямовану на благо тих, хто становить суспільство. «Хоча суспільство і є кооперативним підприємством для взаємної вигоди, воно, як правило, характеризується конфліктом, а також ідентичністю інтересів» [5, р. 659]. Можна сказати, що Дж. Роулз наполягає на необхідності існування ідентичності інтересів в державі та суспільстві, оскільки соціальна співпраця робить можливим краще життя для всіх. Але при цьому в даній концепції визнається можливість існування конфлікту інтересів з тієї причини, що «людям небайдуже, як розподіляються великі вигоди, одержувані в результаті їх співробітництва, оскільки для досягнення своїх цілей кожен з них віддає перевагу великій, а не меншій частці» [6, р. 109].

Для вибору найбільш ефективних соціально-політичних механізмів, які повинні визначати ефективний перерозподіл переваг і ресурсів, необхідний комплекс принципів. Ці принципи є принципами соціальної справедливості: вони забезпечують спосіб розподілу прав і обов'язків основних соціально-політичних інститутів і визначають належний розподіл благ і форми соціального співробітництва. Двома основними принципами справедливості згідно Дж. Роулзу виступають: «по-перше, кожна людина повинна мати рівні права щодо найбільш великої схеми рівних основних свобод. А по-друге, соціальні й економічні нерівності повинні бути влаштовані так, щоб з них можна було розумно очікувати переваг для всіх; доступ до положення і посад був би відкритий для всіх» [3, с. 8].

Виходячи із запропонованих принципів, основним предметом справедливості для Роулза є базова структура суспільства, точніше,

те, яким чином основні соціально-політичні інститути розподіляють основні права та обов'язки і визначають розподіл переваг від соціального співробітництва. Під основними соціально-політичними інститутами розуміється політичні форми управління (у Роулза, політична конституція) і основні економічні та соціальні механізми регулювання взаємовідносин у суспільстві.

Саме на основі виділення основних принципів справедливості Дж. Роулз говорить про переосмислення концепції суспільного договору, метою якої є створення певної форми правління, а формування на основі принципів справедливості базисної структури суспільства, вихідної угоди про початкове положення рівності в якості визначальної основної умови об'єднання громадян в єдиний соціум [5, р. 659]. Справедливість в першу чергу починається з вибору основоположного принципу устрою політичної, соціальної і правової системи суспільства, яка повинна регулювати всі подальші реформи інститутів. Потім, обравши концепцію розвитку можна припустити, що вони повинні обрати Конституцію і законодавчий орган для прийняття законів і так далі відповідно до погоджених принципів організувати функціонування політичної, соціальної і правової системи суспільства.

«Ці принципи справедливості повинні регулювати всі подальші соціально-політичні угоди і домовленості, у них зазначаються види соціального співробітництва, які може бути налагоджено, і форми державного управління, які можуть бути створені» [6, р. 115]. Роулз зазначає, що у вихідному положенні необхідно визначитися з підходами до визначення рівності в соціальній і політичній системі. На думку Дж. Роулза таких підходів два: «перший вимагає рівності при розподілі основних прав і обов'язків, а другий стверджує, що соціальна і економічна нерівність природна, наприклад нерівність у розподілі багатства і влади, але лише за умови компенсації, перерозподілу для всіх, зокрема для найменш благополучних членів суспільства» [6, р. 120]. Ці принципи по ідеї повинні виключати виправдання несправедливості соціально-політичних інститутів

на тій підставі, що несправедливість деяких соціальних груп компенсується загальним розвитком суспільства.

Але при цьому Дж. Роулз визнає, що хоч суспільство і є спільною формою взаємодії для загальної вигоди, але все одно характеризується конфліктом, а також не ідентичністю інтересів. Таким чином, необхідна певна політична форма взаємодії для вибору між різними соціальними механізмами, принципами, які визначають форму перерозподілу переваг і ресурсів для укладення угоди про належні форми перерозподілу. Ця форма визначається розвитком політичної справедливості в суспільстві.

Дж. Роулз визначає політичну справедливість як «справедливість конституції», тобто в його розумінні це справедливість функціонування політичної сфери, організації державного управління та політичного режиму. Політична справедливість має два аспекти: «по-перше, політична справедливість повинна закріплювати справедливую систему державного управління, яка відповідає вимогам рівної свободи; по-друге, вона повинна бути сформульована таким чином, щоб з усіх можливих справедливих домовленостей саме вона, швидше за все, призвела до створення справедливої та ефективної системи законодавства» [6, р. 194].

При цьому Дж. Роулз зазначає, що коли він згадує принцип рівної свободи відносно до політичної сфери, то має на увазі в першу чергу «принцип рівної участі», що в сучасному політологічному дискурсі можна трактувати як форму демократії участі. Принцип рівної участі вимагає, щоб усі громадяни мали рівне право брати участь в політичному (конституційному) процесі, що встановлює закони і правила, яких вони повинні дотримуватися. Політична справедливість ґрунтується на ідеї про те, що необхідні загальні принципи та інтереси, які повинні розроблятися з точки зору дотримання певної початкової ситуації рівності участі в політичному процесі прийняття рішень, у якій справедливо представлено кожна людина. Принцип участі переносить поняття політичної справедливості з почат-

кового положення в систему загальних соціально-політичних правил розвитку. «Якщо держава має намір здійснювати остаточну і примусову владу над певною територією і якщо воно таким чином справляє постійний вплив на перспективи громадян у політичному житті, то конституційний процес повинен зберігати рівне представництво первісної позиції в тій мірі, в якій це практично можливо» [4, с. 74].

Дж. Роулз вважав, що конституційна демократія може бути організована таким чином, щоб забезпечити дотримання принципу участі. Принцип участі ґрунтується на існуванні політичних (конституційних) гарантій певних свобод, зокрема, свободи слова і зібрань, свободи створення політичних асоціацій, також визнається право існування опозиції, можливість існування конфлікту політичних переконань, інтересів і поглядів повинна сприйматися як нормальний стан політичного процесу. «Відсутність єдності є частиною структури справедливості, оскільки розбіжності неминуче існують навіть серед чесних людей, які бажають слідувати одним і одними й тими ж політичним принципам. Без концепції лояльної опозиції і прихильності конституційним правилам, які її виражають і захищають, політика демократії не може бути адекватною» [6, р. 196].

Підкреслюючи важливість рівної політичної свободи для забезпечення політичної справедливості Дж. Роулз актуалізує проблему масштабів політичної свободи. Оскільки принцип більшості повинен використовуватися як практична необхідність, проблема полягає в тому, щоб визначити, які обмеження найкраще підходять для досягнення цілей політичної свободи та справедливості. «Держава має вжити заходів для підвищення цінності рівних прав на участь усіх членів суспільства, вона повинна гарантувати справедливую можливість брати участь в політичному процесі і впливати на нього» [6, р. 197].

Демократичний режим передбачає свободу слова і зборів, а також свободу думки і совісті. Ці інститути демократії участі необхідні для ефективного функціонування сфери політич-

ної справедливості. На думку Дж. Роулза, для розвитку участі у демократичних процесах і прийняття політичних рішень необхідно створення певного громадського форуму, який повинен бути вільним і відкритим для всіх і проводитися на постійній основі, а всі громадяни повинні мати засоби для інформування про політичні процеси. «Вони повинні бути в змозі оцінити, як напрямки державної політики впливають на їх добробут і яка політика просуває концепцію суспільного блага» [4, с. 48]. Крім того, у громадян і різних соціальних груп повинна бути справедлива можливість внести альтернативні пропозиції до порядку денного політичної дискусії.

У концепції Роулза велика увага приділяється можливостям проведення політичних дебатів у процесі прийняття політичних рішень. У даній концепції важливо дотримувати принцип справедливості і рівності, адже принцип участі втрачає свою цінність, коли у певних соціальних груп з'являється можливість використовувати свої переваги. «Нерівність дозволить тим, хто має перевагу, чинити більший вплив на розвиток законодавства. Свого часу вони, ймовірно, набудуть переважного значення при вирішенні соціальних питань» [8, р. 161].

При цьому нерівність у розподілі ресурсів і багатства, набагато перевищує те, що сумісно з політичною рівністю, допускається в демократичних політичних режимах. Це трапляється тому, що «державні ресурси не були спрямовані на підтримку інститутів, необхідних для забезпечення справедливої політичної волі» [9, р. 96]. Це пов'язано з тим, що демократичний політичний процес регулюється суперництвом, на конкурентній основі. Наслідки несправедливості в політичній системі є серйозними і довгостроковими. Політична влада швидко накопичується і стає нерівноправною; і, використовуючи примусовий апарат держави ті, хто отримує перевагу, часто можуть затвердити своє становище. Таким чином, нерівність в економічній і соціальній системі може незабаром підірвати політичну рівність, яка могла б існувати в сприятливих демократичних умовах. Тоді при

конструюванні державної політики необхідно «міркувати з точки зору тих, хто володіє меншою політичною свободою» [6, р. 1997]. Нерівність у політичній сфері завжди повинна бути виправдана для тих, хто знаходиться в несприятливому становищі. Це стосується всіх основних соціальних благ і особливо свободи.

Саме тому в контексті забезпечення політичної справедливості для Роулза важливо, щоб політична система («конституція») встановлювала рівні права на участь у державних справах і щоб приймалися заходи для збереження справедливого захисту політичних свобод. «В розвиненій демократичній державі лише невелика частина людей регулярно присвячує більшу частину свого часу політиці, але їх представники мають більш-менш рівномірно залучатися з усіх верств суспільства» [6, р. 197]. Тобто групи інтересів повинні мати своїх активних членів, які представлятимуть проблеми своїх груп.

У своїй праці «Політичний лібералізм» [7] Дж. Роулз уточнив дефініцію справедливості з урахуванням реальних суспільних умов, перевівши її в політичну площину. У зв'язку з цим він ставить питання про «можливість тривалого існування стабільного і справедливого суспільства вільних і рівних громадян, суттєво розділених розумними, але несумісними релігійними, філософськими і моральними установками» [7, р. 54]. За висновком Роулза, відповідь на це питання слід шукати в переході від філософської до суто політичної доктрини справедливості. Будучи байдужою до моральних, релігійних і метафізичних поглядів громадян, така доктрина може стати підставою стабільного політичного співтовариства.

Справедливе суспільство – це «суспільство, яке складає частину нашого звичайного людського світу, той світ гідності якого ми не помічаємо, поки не втратимо його. Саме в такому суспільстві всім гарантований рівний статус вільних громадян, широкий соціальний діалог та взаємовигідне співробітництво» [1, с. 185]. Важливо відзначити, що, згідно з

Роулзом, подібна організація властива тільки егалітарним суспільствам і не слід шукати її в ієрархічних суспільствах з їх ієрархічною справедливістю.

У контексті політичної справедливості Роулз звертається також до ідей необхідного консенсусу, пріоритету належного над благом. На думку Роулза, такого роду консенсус досяжний виключно в публічній сфері, звільненій від всеосяжних доктрин, які повинні бути витіснені в сферу приватного.

Справедливість по відношенню до концепції Роулза вимагає, щоб уряд був нейтральним, коли справа доходить до різних доктрин і переконань про концепції добра. Це пояснюється тим, що концепція блага не може бути узагальнена в плюралістичному суспільстві, оскільки різні групи дотримуються різних, несумісних, але розумних уявлень про те, що таке благо. «Тому шлях вперед полягає в тому, щоб подумати про те, що є правильним для взаємної вигоди всіх членів суспільства в інтересах досягнення політичної стабільності і соціальної справедливості» [9, р. 96].

Висновки. Таким чином, в теорії справедливості Роулз прагнув узагальнити і підняти на більш високий рівень традиційну доктрину теорії суспільного договору і прагнув показати, що ця доктрина є дуже ефективним способом вирішення проблеми справедливості в суспільстві.

Роулз наполягає, що спроба регламентувати і окреслити всеосяжний режим моралі в суспільстві неможлива через реальність плюралізму у віруваннях, релігії та філософії членів суспільства. З іншого боку, члени товариства можуть створити платформу для узгодження принципів справедливості, які вони можуть прийняти, і з цим вони можуть зрозуміти, що таке політична справедливість. Таким чином, два принципи справедливості легше розуміються з політичної точки зору, коли державне управління стає продуктом і процесом згоди.

Проте, теорію Дж. Роулза слід вважати найбільш розробленою і фундаментальною на сьогоднішній день теорією справедливості.

Бібліографічні посилання

1. Гаврилова И. Н. Современные теории социальной справедливости. *Журнал политической философии и социологии политики «Полития. Анализ. Хроника. Прогноз»*. 2009. № 1. С. 182-189.
2. Ляпіна Л. А. Концепція соціальної справедливості Джона Ролза як теоретичне підґрунтя теорії мультикультуралізму. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія : Філософія. 2015. Т. 257, Вип. 245. С. 15-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduf_2015_257_245_4
3. Пирогов Г. Г., Ефимов Б. А. Социальная справедливость: генезис идей. *Социологические исследования*. 2008. № 9. С. 3-11.
4. Habermas and Rawls. *Disputing the Political*. Edited By James Gordon Finlayson, Fabian Freyenhagen. Edition 1st. New York: Routledge, 2010. 328 p.
5. Mason A. Rawlsian Theory and the Circumstances of Politics. *Political Theory*. Volume 38, issue 5, 2010. P. 658-683.
6. Rawls J. *A theory of justice*. Harvard University Press, 1999. 538 p. URL: http://www.consiglio.regione.campania.it/cms/CM_PORTALE_CRC/servlet/Docs?dir=docs_biblio&file=BiblioContenuto_3641.pdf
7. Rawls J. *Political Liberalism*. Columbia University Press, 1993. 401 p.
8. Sen A. *The idea of justice*. Cambridge: The belknap. 2009. 467 p.
9. Welson E. *John Rawls' political liberalism: implication for Nigeria's democracy*. University of Exeter, 2011. 235 p. URL: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/3213/WelsonE.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

References

1. Gavrilova I. N. Sovremennyye teorii sotsialnoy spravedlivosti. *Zhurnal politicheskoy filosofii i sotsiologii politiki «Politiya. Analiz. Hronika. Prognoz»*. 2009. № 1. S. 182-189.
2. Liapina L. A. *Kontseptsiiia sotsialnoi spravedlyvosti Dzhona Rolza yak teoretychne pidgruntia teorii multykulturalizmu. Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiiia»]*. Seriiia: Filosofiia. 2015. T. 257, Vyp. 245. S. 15-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduf_2015_257_245_4
3. Pirogov G. G., Efimov B. A. Sotsialnaya spravedlivost: genezis idey. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 2008. № 9. S. 3-11.
4. Habermas and Rawls. *Disputing the Political*. Edited By James Gordon Finlayson, Fabian Freyenhagen. Edition 1st. New York: Routledge, 2010. 328 p.
5. Mason A. Rawlsian Theory and the Circumstances of Politics. *Political Theory*. Volume 38, issue 5, 2010. P. 658-683.
6. Rawls J. *A theory of justice*. Harvard University Press, 1999. 538 p. URL: http://www.consiglio.regione.campania.it/cms/CM_PORTALE_CRC/servlet/Docs?dir=docs_biblio&file=BiblioContenuto_3641.pdf
7. Rawls J. *Political Liberalism*. Columbia University Press, 1993. 401 p.
8. Sen A. *The idea of justice*. Cambridge: The belknap. 2009. 467 p.
9. Welson E. *John Rawls' political liberalism: implication for Nigeria's democracy*. *University of Exeter*, 2011. 235 p. URL: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/3213/WelsonE.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Зміст

Філософія

Бродецкая Ю.Ю.

Творческий потенциал феномена труда С. 3-8

Шевцов С.В.

Человек у Платона и Софокла: опыт компаративного анализа С. 9-15

Соціальні науки

Кривошеїн В.В.

Соціальні ризики постсучасності: сутність та класифікація С. 16-28

Політичні науки

Альмухїд І.

Демократичні інститути у країнах Арабського Сходу: особливості становлення й трансформації С. 29-34

Арабаджи Ю. І.

Проблеми та перспективи врегулювання конфлікту на сході України: дипломатичні баталії С. 35-66

Боярська О.А.

Політико-комунікаційна стратегія сучасної України: напрямки модернізації С. 67-72

Двуреченська О.С.

Нормативно-правове забезпечення хімічної безпеки в Україні С. 73-80

Клячин А. К., Тіт О. Г.

«Активізм» як специфічна форма впливу громадянського суспільства на державну владу в сучасній Україні С. 81-88

Константинівська А.К.

Електронна петиція як ефективний інструмент політичної участі громадян С. 89-95

Микитчук Н., Ганько В.

Енергетичний фактор у відносинах Китаю і Туркменістану С. 96-106

Мурадов І.

Вплив розширення НАТО на кризу в Україні: неореалістична перспектива С. 107-114

Токовенко О.С.

Суб'єктність політичного пізнання: гносеологічний вимір С. 115-121

Третяк О.А.

Природничо-наукова тенденція формулювання понять у практиці політичного пізнання С. 122-128

Шуліка А.А.

Особливості розуміння політичної справедливості в концепції Дж. Роулза С. 129-135

Content

Philosophy

Brodetskaya Yu.Yu.

The creative potential of the labor phenomenon P. 3-8

Shevtsov S.V.

A man by Plato and Sophocles: the experience of comparative analysis P. 9-15

Social sciences

Kryvoshein V.V.

Social risks of postmodernity: essence and classification P. 16-28

Political science

Almughid I.

Democratic institutes in the countries of the Arab East: features of development and transformation P. 29-34

Arabadgi Y. I.

Problems and Prospects for Conflict Settlement in the East of Ukraine: Diplomatic Battles P. 35-66

Boyarska O.A.

Contemporary Ukraine's political and communication strategy: modernization directions P. 67-72

Dvurechenska O.S.

Regulatory and legal framework for chemical safety in Ukraine P. 73-80

Klyachin A.K., Tit O.G.

«Activism» as a specific form of civil society influence on the state power in modern Ukraine P. 81-88

Konstantynivska A.K.

Electronic petition as an effective tool for political participation of citizens P. 89-95

Mykytchuk N., Hanko V.

Energy factor in China-Turkmenistan relations P. 96-106

Muradov I.

The Impact of NATO Enlargement on Ukraine Crisis: Neorealist Perspective P. 107-114

Tokovenko O.S.

Subjectivity of political knowledge: gonoseological dimension P. 115-121

Tretiak O.A.

Natural and scientific trends of concept formulation in political knowledge practices P. 122-128

Shulika A.A.

Understanding of the features of political justice in the concept of John Rawls P. 129-135

Наукове видання

«Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія»
заснований у 1993 р.

У 2008 р. змінив назву на
«Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences»
«Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках»

ISSN 2618-1274 (print) ISSN 2618-1282 (online)

Свідоцтво про держреєстрацію Серія КВ № 23203-13043ПР від 22.03.2018

Українською, англійською, російською мовами.

Журнал внесений у Перелік наукових фахових видань України з політичних наук
(накази МОН України № 1604 від 22 грудня 2016 р., зі змінами від 24.05.2018 р. № 527)

Видається 2 рази на рік

Місцезнаходження редакції:

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010.
Телефон (056) 374- 98-66, 374-98-71
E-mail: epistems@ukr.net

Редактори:

Оригінал-макет: Квітка Д.С. Дизайн обкладинки: Квітка Д.С.

Підписано до друку 23.12.2018. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 18,83. Тираж 300 пр. Зам. No .

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.

м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3а
(04631)7-19-72

E-mail: vidavn_ndu@ukr.net vidavn@ndu.edu.ua
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.